

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXI. évfolyam

2014. 2. szám

E számunk szerzői

Fehér Csaba (BFL, főosztályvezető-helyettes)
Grexa Izabella (MTA Titkársága, PTE BTK doktorandusz hallgató),
Hlbocsányi Norbert (BFL, levéltáros)

BFL = Budapest Főváros Levéltára, MTA = Magyar Tudományos Akadémia
PTE BTK = Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

A Király Színház homlokzati tervrajza (BFL IV.1420.c.)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXI. évfolyam

2014. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő, DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS (felelős szerkesztő) szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska.gabor@btk.elte.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mnf.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

HLBOCSÁNYI NORBERT

SZÍNHÁZ ÉS VÁLLALKOZÁS

Az Unió Rt. és a pesti pénzligarchák

A Pesti Hírlap 1918. május 29-ei szerdai számában a következő hivatalos értesítés jelent meg: „Amiről már mindenki beszélt, a mai napon hivatalosan is köztudomásúvá lett: a Magyar Színház és Király-színház új kezekbe került. Megszerezte az Unió Színházüzemi és Színházépítő Részvénytársaság.” „A Király-színház és Magyar-színház bérleti jogait ez év július hó elsejétől kezdődőleg az „Unió Színházüzemi és Színházépítő” részvénytársaság, amelynek elnöke báró Kohner Jenő, vezérigazgatója Beöthy László, szerezte meg. Az új részvénytársaság, a mondott időben veszi át a két színház üzemét, amelyet Beöthy László és Lázár Ödön, igazgatók továbbra is az eddigi módon, változatlanul fognak folytatni.”¹ Ezzel az eseménnyel kezdetét vette a vállalat története.

Írásomban kísérletet teszek az Unió Színházüzemi és Színházépítő Részvénytársaság (továbbiakban Unió Rt.), a céget irányító tulajdonosok, vezetők és kapcsolattartásuk bemutatására a cég történetéhez szorosan kapcsolódó családok, vállalatok és bankok feltérképezésével.

Legfontosabb forrásként a Budapest Főváros Levéltárában őrzött cégbírószági iratokra támaszkodtam, ahol megtalálhatók az Unió Rt. cég- és okmánytári iratai.² Egy vállalat akkor működhetett, ha a cégbírószágon bejegyezték a cégjegyzékkönyvbe, a mi esetünkben az Unió Rt-t a társas cégjegyzék 77. kötetének 195. lapjára. A cégiratok az Unió Rt. és a cégbírószág között folyt hivatalos ügyek lenyomatát tartalmazzák: kérvényeket, végzéseket, módosításokat, megkereséseket, meghatalmazásokat, aláírási címpéldányokat, hirdetéseket és felszámolási iratokat. Az okmánytári iratokban³ találjuk az alapítási tervezetet, aláírási íveket, az alakuló, rendes és rendkívüli közgyűlések jegyzőkönyveit, részvényjegyzéket, alapszabályokat és módosításait, mérlegeket, igazgatósági és felügyelő-bizottsági jelentéseket. Ezekből az iratokból tehát az Unió Rt. alapításáról, működéséről,

1 Pesti Hírlap, 1918. május 29. 6. p.

2 BFL VII.2.e Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai. Cégbírószági iratok. (A továbbiakban BFL VII.2.e) A cég- és okmánytári iratokon kívül van vizsgálati irat és újraserkesztett betét is.

3 Csak a részvénytársaságok és szövetkezetek rendelkeznek okmánytári iratokkal.

megszűnéséről kapunk a hivatalos eljárásokban tükröződő képet, továbbá a részvényesekről (fő- és kisérszvényesek, személyek, szervek), vezetőkről (elnök, vezérigazgató, igazgató) és kapcsolatrendszeikről. A cég egyszerű alkalmazottairól csak csekély mennyiségű adat áll rendelkezésre. Az Unió Rt. gazdasági iratai viszont hiányosan és szétszórtnak maradtak fenn Budapest Főváros Levéltárában, s ezekből nem lehet rekonstruálni a színházi és vállalati hétköznapiakat. Tanulmányomban csak röviden foglalkozom magukkal a színházakkal.

Előzmények: jogi háttér és az első színházi vállalatok

A kereskedelmi cégek megindulásának legfontosabb tényezője volt a megfelelő jogi háttér létrehozása volt, ami döntően járult hozzá a modern magyar gazdaság megteremtéséhez. Az 1840. évi XV. tc. létrehozta a váltótörvényt,⁴ a XVI. tc. a kereskedőkről kimondta, hogy rendes kereskedő az lehet, aki kereskedési címét bejegyezteti, és rendes könyvet vezet a kereskedésről, illetve a váltótörvényeséknél vezetett aláírási címkönyvbe jegyezték be, amely bizonyító erejű. Megengedte a címvezetési felhatalmazást a cégvezetőnek, aki a tulajdonos nevében vezeti a kereskedelmi ügyeket.⁵ XVII. tc. szabályozta a gyárak létrejöttét, az ehhez szorosan kapcsolódó XVIII. tc. pedig a közkereseti és részvénytársasági társas cégformákat határozta meg első ízben törvény által. További lépést jelentett az 1851. évi helytartótanácsi ideiglenes utasítás, mely megengedte, hogy a zsidók minden korlátozás nélkül gyakorolhassák a kereskedelmet és az ipart, 1859. évi császári pátens⁶ pedig elrendelte a teljes iparszabadságot.

1864-ben uralkodói rendelet⁷ írta elő a cégjegyzékvezetést: egyéni kereskedőket az egyéni cégjegyzékbe, a társas cégeket társas cégjegyzékbe kellett bejegyeztetni.⁸ Az 1875. évi XXXVII. tc., a kereskedelmi törvény értelmében minden kisipar körét meghaladó üzletkörű egyéni céget és társas céget⁹ a telephelye sze-

4 Pesten a Pesti Elsőbíróságú Királyi Váltótörvényt (Pesti Elsőbíróságú Császári és Királyi Váltótörvényesé, Pesti Császári Királyi Kereskedelmi Törvényesé) állította fel.

5 A váltótörvényeket lásd részletesen *Márkus*, 1912., a törvényeket: www.1000ev.hu (letöltés: 2014.03.07.)

6 Magyarország, 1859. 590–592. p.

7 *Vályi*, 1906. 10. p., *Kuncz*, 1922. I. 18. p.

8 *Vályi*, 1906. 10. p.

9 Társas cégek: betéti társaság, közkereseti társaság, részvénytársulat (részvénytársaság), szövetkezet, majd 1930-tól korlátozott felelősségű társaság.

rint illetékes törvényszéknél vezetett cégjegyzék kötetbe kellett bejegyeztetni. A cégbírósággal kapcsolatos törvényeken kívül szorosan a témához kapcsolódnak a csődületről, a csőd- és csődön kívüli kényszeregyezségről szóló törvények is.¹⁰

Az első színházakról szóló törvényt 1836-ban alkotta meg az országgyűlés (XLI. tc.), majd egy újabbat 1840-ben (XLIV. tc.), ez utóbbi a pesti magyar színház (*Játékszínről*) felállításáról és működéséről szólt. 1848 áprilisában hozott törvény (XXXI. tc.) az illetékes törvényhatóság engedélyéhez kötötte az színházak alapítását. 1870-es években megindult a színházi cégek alapítása és az 1879. évi XL. tc. 77. §-a 200 forintig terjedő pénzbüntetéssel fenyegette azt, aki hatósági engedély nélkül színielőadásokat tart, vagy az elnyert engedélyt megszegi. Az 1884. évi XVI. tc. törvény pedig szabályozta a szerzői jogot.¹¹ A színházak működéséhez 1873-tól a törvényhatósági bizottság közgyűlésének engedélye volt szükséges. Az állami színházak engedélye állandó volt, a magánvállalkozásoké meghatározott időtartamra szólt. Az engedélyezésről a székesfővárosi törvényhatóság értesítette az illetékes székesfővárosi ügyosztályokat, illetve a magyar királyi államrendőrséget és a tűzoltóságot.¹²

Bizonyos intézmények, főleg a magánszínházak a XIX. század második felében üzleti vállalkozások lettek, a profit felé fordultak, s üzemeltetésükre cégeket hoztak létre. Ahhoz, hogy ez kialakuljon, létre kellett jönnie az urbánus tömegkultúrának, melynek jellegzetes megnyilvánulása volt egy új műfaj, ami az egész társadalmat szólította meg: az operett. Kezdetben francia, német, majd magyar szerzők darabjait játszották a színházak.

Magyarországon az első színházi cég 1852-től 1870-ig részvénytársasági formában a második német színházat (Deutsches Theater) működtette, melynek előzményei 1812-re nyúlnak vissza. A hevenyészett, 1200-1500 ember befogadására alkalmas épület a Neumarkt-platzon¹³ állt és első igazgatója Witte Tivadar volt. A részvényesek és támogatók között ott voltak akkor még a pesti német nyelvű gazdasági elit tagjai, idősebb Kohner Henrik és Adolf, Malvieux Keresztély János, Schossberger Simon Vilmos nagykereskedők (Großhändler), Valero Antal selyem-

10 1840. évi XXII. tc. csődületről, az 1881. évi XVII. tc. csőd- és az 1916. évi V. tc. csődön kívüli kényszeregyezségről szóló törvények. Lásd www.1000ev.hu (letöltés: 2014.03.07.)

11 Lásd részletesen a *Márkus*, 1912 és www.1000ev.hu (letöltés: 2014.03.07.)

12 BFL IV.1420.c Király Színház, Magyar Színház iratai

13 Az Új vásártér a mai Erzsébet tér területén feküdt. Az első német színházat 1812-ben avatták fel a mai Vörösmarty téren, és 1847. februári leégésig használták. A második színházat (Deutsches Stadttheater Pest), amelyet akkoriban szükségsszínháznak (Nottheater) tartottak Pollack Mihály tervezte és lebontása 1870-ben történt meg.

gyáros, Ganz Ábrahám nagyiparos és Heckenast Gusztáv nyomdász, könyvkiadó vagy éppen báró Sina Simon földbirtokos, mecénás.¹⁴ A Kohner családnak ez volt az egyik első vállalati jellegű befektetése.

Az első cégbíróságilag dokumentált színházi vállalatot, a Varietés Részvény Színházat 1869-ben Ellenberger Henrik író¹⁵ és pénzügyi csoportja alapította 300 ezer forint alaptőkével 30 év tartamra.¹⁶ A Varietés a német ajkú lakosság részére jött létre, akiknek ekkor éppen nem volt állandó színházuk „...szinjáték- és énekdarabok előadására alkalmas helyiségek felállítása, s ezekben operették, szindarabok, vaudevilles, vig színjátékok, hangversenyek és nyilvános mulattató előadások megtartására” hozták létre. A Madarassy-Beck, ekkor még Beck bankár családnak ez volt az első befektetése. A színházat a Gyapjú (mai Báthori) utcában építették fel. Működéséről a cégbírószági iratokból nem sokat tudunk meg, rövid ideig működött, és 1876-tól felszámolás alatt állt.¹⁷

További színházi vállalatok alakultak szerte az országban összesen 8 helyen. A legfontosabb az 1870-as alapítású székesfehérvári, az 1875-ös miskolci és az 1862-es vagy a 1876-os győri színházi cégek voltak. Budapesten 1894-től 1918-ig, az Unió Rt. létrejöttéig összesen 7 színházi részvénytársaságot alapítottak.

14 A részvényesek 1852-es listájában 24 név, 1859-es listájában pedig 97 név szerepel. BFL IV.1303.f V.39/1859.; V.918/1869.

15 A cég vezetői: Bachmayer György (elnök), Hirsch Henrik (igazgató), Ellenberger Henrik (1805–1883) író, Budapesti Bankgyesület-Részvénytársaság (korábban Pest-Budai Kézműves Bank) elnöke (1871–1881), fő részvényese. BFL VII.3.c Budapesti Bankgyesület-Részvénytársaság Cg. VIII 1871/89., VII.2.e Budapesti Bankgyesület-Részvénytársaság, Cg. 1665., Okm. 6.

16 Cégnévváltozatok: Német Részvény Színház, Pesti Varietés Részvény Színház, Varietés-Részvény-Színház, Varietés-Actien-Theaters, Deutsches Aktien-Theaters, Variete Theatre, Varietés-Actien-Theaters is Pest. BFL VII.3.c Varietés-Részvény-Színház Cg. VIII 452/1869., VII.2.e Varietés-Részvény-Színház, régi Cg. 1877/83, Okm. 153, Központi Értesítő, 1877. május 9. 51. sz. 3. p.

17 Ez a német színház a harmadik volt a sorban, ami 1889-ben leégett és lebontották. A céget 1882-ben törölték a cégnyilvántartásból.

<i>Színházi részvénytársaságok vidéken</i>		
<i>Cégnév</i>	<i>Alapítási idő</i>	<i>Alaptőke alapításkor</i>
Székesfehérvári Színház Részvénytársulat	1870	100 ezer forint
Temesvári Színház-, Vigarda- és Szálloda Részvénytársulat	1871	300 ezer forint
Miskolci Nemzeti Színház Részvénytársulat	1875	59.275 forint
Győri Színház Részvénytársulat (Győri Színházi Részvény Egylet)	(1862) 1876	3690 forint
Zombori Színház Rt.	1879	32 ezer forint
Pápai Állandó Színház Rt.	1881	12,3 ezer forint
Nyíregyházi Színház Rt.	1893	61,6 ezer korona
Fenice Színház Rt. (Teatro Fenice Società nazioni)	1918	522,6 ezer korona

<i>Színházi részvénytársaságok Budapesten 1918-ig</i>		
<i>Cégnév</i>	<i>Alapítási idő</i>	<i>Alaptőke alapításkor</i>
Deutsches Theater	1852–1870	?
Varietés Részvény Színház	1869	300 ezer forint
Magyar Vígszínház Rt.	1894	268 ezer forint
Magyar Színház Rt.	1897	280 ezer forint
Uránia Magyar Tudományos Színház Egylet Rt.	1899	100 ezer korona
Népopera Rt.	1911	100 ezer korona
Wertheimer Orfeum Rt.	1911	100 ezer korona
Nemzeti Royal Orfeum Rt.	1916	500 ezer korona

<i>Színházi részvénytársaságok Budapesten 1918-ig</i>		
<i>Cégnév</i>	<i>Alapítási idő</i>	<i>Alaptőke alapításkor</i>
Medgyaszay Színház Rt.	1918	500 ezer korona
Unió Színházüzemi és Színházépítő Részvénytársaság	1918	6 millió korona

1894-ben létrejött gróf Keglevich István, Ditrói Mór és Faludi Gábor irányításával egy új színház építésére, működtetésére és a „*víg műfaj*” felkarolására a Magyar Vígszínház Rt, a mai Vígszínházat üzemeltető egykori cég.¹⁸ A részvényesek között ott voltak a gazdasági élet meghatározó családjai és személyei, mint például Beck Nándor bankár vagy a Kohner család tagjai: Zsigmond, Ágoston és az ifjú Adolf nagykereskedők-bankárok.¹⁹ Ők voltak azok, akik előteremtették a bécsi Fellner és Helmer (Fellner & Helmer) építész iroda által tervezett neobarokk épületre a pénzt. Később teljes egészében a Faludi család kezébe került a színház és azt működtető cég, melyet Faludi Gábor és fiai, Jenő, Sándor, Miklós és nagybátyjuk, Ignác irányított. 1921 márciusáig, 1920 októberében váratlanul eladták az amerikai Ben Blumenthal színházi vállalkozónak,²⁰ az United Play Corporation tulajdonosának, aki mögött a magyar származású Zukor Adolf (Adolph Zukor), a Paramount Pictures filmvállalat alapítója állt.²¹

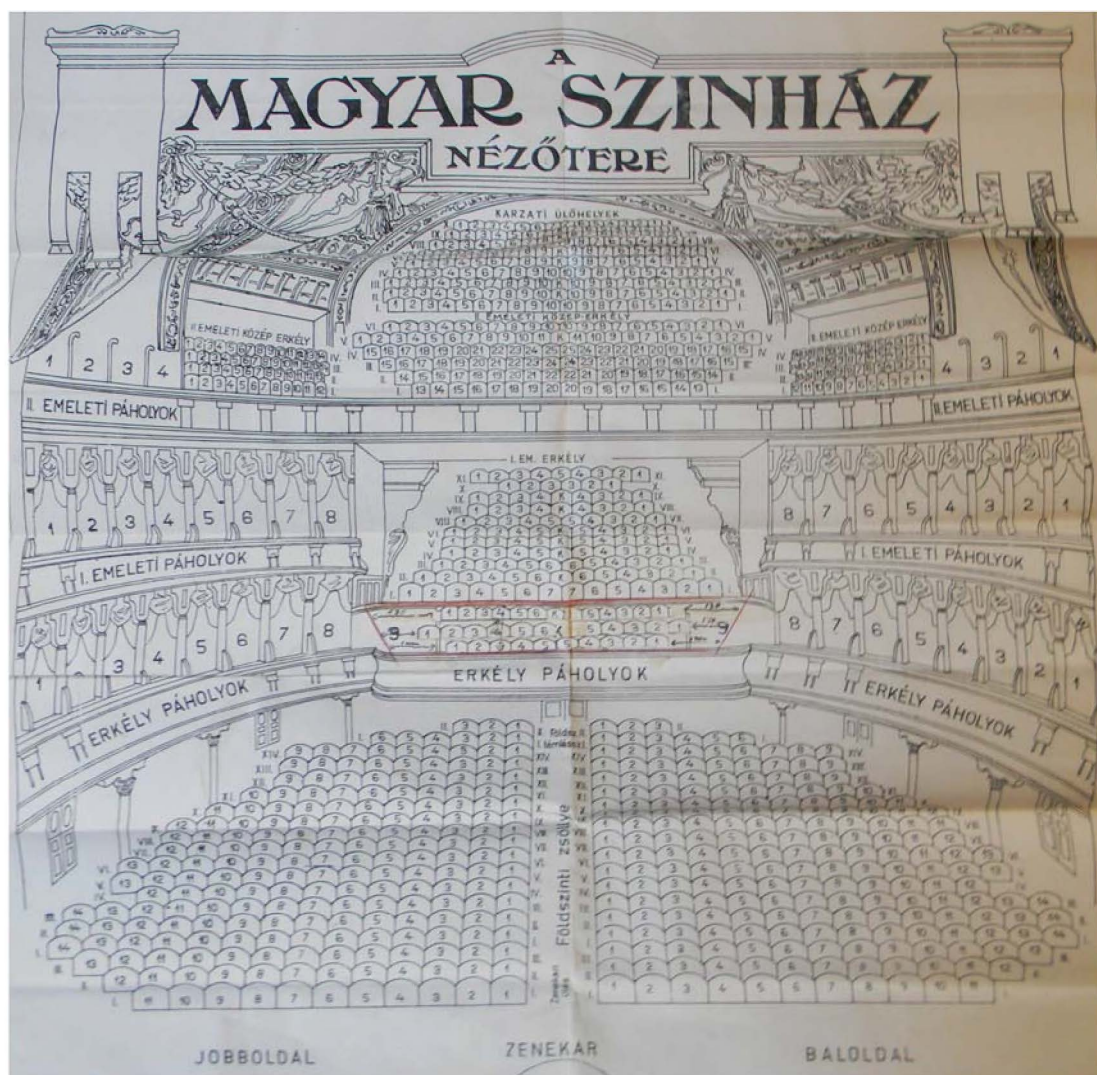
1897-ben Rákosi Szidi színésznő, illetve sógora, Evva Lajos színházi igazgató és még 20 pénzügyi befektető alapította meg a Wesselényi utcában a Magyar

18 A Magyar Vígszínház Rt. a leghosszabb ideig működő színházi vállalat volt, 1894-től 1950-ig működött, amikor a Pénzügyi Központ felszámolta és államosította. BFL VII.2.e Magyar Vígszínház Rt., régi Cg. 1894/125., Cg. 1348., Okm. 575.

19 További részvényesek: gróf Andrássy, Hatvany-Deutsch, Harkányi, gróf Károlyi, gróf Keglevich, Kornfeld, Krausz, Leipziger, Neuschloss, Schossberger, Strasser, Ullmann, csepeli Weiss, Wahrmann, Wodianer, Wolfner családok tagjai, báró Kochmeister Frigyes, Lánchy Leó, Széll Kálmán, Vörös László stb. BFL VII.2.e Magyar Vígszínház Rt., régi Cg. 1894/125., Cg. 1348., Okm. 575.

20 *Incze*, 1922. 46. p.

21 Zukor Adolf amerikai helyettese Ben (Benjamin) Blumenthal, az ő európai helyettese volt fivére, Ike Blumenthal, magyarországi képviselője dr. Bedő Mór jogtanácsos, és az ő felügyelete alá tartoztak a Vígszínház Rt. vezetői, gróf Pongrácz Ferenc (1865–1931) elnök, Roboz Imre (1892–1945) vezérigazgató, igazgató és Jób Dániel (1880–1955) igazgató.

1. kép. Magyar Színház nézőtere (BFL IV.1420.c)

Színház Rt-t,²² ahogy akkoriban hívták, a Magyarkát. A cég Rákosi és a Beöthy család érdekeltségében volt, és részvénytársasági formában működött, még akkor

22 A Magyar Színház Rt. 1897. február 8-án alakult meg a Népszínház épületében. A pénzügyi befektetők között volt 1 színész, 1 színházi igazgató, 1 politikus, 1 politikus-nagyiparos, 3 nagykereskedő, 2 vállalati vezető, 1 iparos, 2 bankár, 2 építész, 1 szobrász, 1 újságíró, 1 gyógyszerész, 1 gyógyszerész-orvos, 1 háztulajdonos, 1 házkezelő, 2 székesfővárosi tanácsos és számvizsgáló. BFL VII.2.e Magyar Színház Rt. régi Cg. 1897/34., Cg. 3648., Okm. 788., Központi Értesítő, 1897. április 4. 28. sz. 344. p.

is, amikor a fő részvényes az Unó Rt. volt. 1898-ban Rákosi Szidi kinevezte ifjú fiát, Beöthy Lászlót a vállalat művészeti igazgatójának, akinek ezzel kezdődött a karrierje.²³ A családjában nem volt újdonság a színházi vezetés, mert nagybátyja Rákosi Jenő az 1870-es és 1880-as években a Népszínház igazgatója volt. Beöthy László második igazgatása alatt 1914-ben Vágó László építész tervei alapján megújult az intézet, a kor egyik legmodernebb színháza lett, s megváltoztatta a profilját, operettszínházból prózaivá vált. 1907 és 1917 között 3459 eladást játszottak, amiből 273 magyar és 191 külföldi szerző darabja volt. Legnépszerűbbek Bíró Lajos: Sárga lilium, Molnár Ferenc: A farkas és a francia Edmond Rostand: A sasfiók voltak.

1911-ben Wertheimer Lajos és családja hozta létre a Wertheimer Orfeum Rt.-t, mely a VI. kerületi Szerecsen utcában²⁴ mulatót, kabarét üzemeltetett.²⁵ Szintén ebben az évben alakult meg a Márkus család²⁶ vezetésével a Népopera Rt.²⁷ Közvetlenül az Unió Rt. megalapítása előtt, 1918 márciusában jött létre a Medgyaszay Színház Rt., melyet Medgyaszay Vilma színésznőről neveztek el, aki egyben részvényese is volt egy rövid ideig. Az alapításában a vidéki Gyöngösi Forgalmi Bank Rt. játszott fontos szerepet.²⁸

Az Unió Rt. születése

Az 1918-as gazdasági évet a világháború és forradalmi helyzet befolyásolta. A hadviselés érdekei alá rendelődt a gazdaság, kultúra, így a színház is, ahol a magyar, illetve hazafias szólamú művek előnyt élveztek. A férfi alkalmazottak egy része bevonult katonának, emberhiánnyal küszködtek a cégek, nehézséget jelentett szénhez és más árukhoz jutni és az árak is rohamos tempóban emelkedtek. A pénzintézetek legfontosabb feladata a hadikölcsönök propagálása és elhelyezése

23 BFL VII.2.e Magyar Színház Rt., régi Cg. 1897/34., Cg. 3648., Okm. 788., *Magyar*, 1985. 50–51., 74–75. p.

24 Ma Paulay Ede utca. Ezt megelőzően az 1909-ben megnyílt, Lajta Béla által tervezett Parisiana mulató működött itt.

25 BFL VII.2.e Wertheimer Orfeum Rt., régi Cg. 1911/1091., Cg. 632., Okm. 2326.

26 A Márkus család tagja volt Géza (1872–1912) műépítész, aki a Magyar Színházat építette újjá, Miksa (1868–1944) a Magyar Hírlap főszerkesztője és tulajdonosa, Dezső (1870–1948) az Operaház karmestere, színházigazgatója volt.

27 BFL VII.2.e Népopera Rt., régi Cg. 1911/593., Cg. 515., Okm. 2243.

28 BFL VII.2.e Medgyaszay Színház Rt., Cg. 7617., Okm. 3403.

volt, illetve a hazai ipar fejlesztése, új cégek alapítása, melyek képesek ellátni a hadiszükségleteket és helyettesíteni a külföldi importot. Az ország gazdasági és színházi központja változatlanul Budapest volt, ahol 7 színházi részvénytársaság működött, addig vidéken már csak Fiumében működött hasonló társas színházi vállalat.²⁹

1918 tavaszán hetekig keringtek a híresztelések Beöthy László elhatározásáról, hogy a színházait (Király Színház és Magyar Színház) eladja³⁰ egy új részvénytársaságnak, amely mögött báró Kohner Jenő és dr. báró Madarassy-Beck Gyula álltak. Beöthyről az a hír terjedt, hogy elfáradt, birtokot akar venni és gazdálkodni. Az érintett szereplők cáfolták a hírt, kapcsolatuk igazi természetére később derült fény.

1918 áprilisában egy pompás, háborút felejtő eseményre került sor a pesti cityben: dr. báró Madarassy-Beck Gyula és felesége, báró Hatvany Lili író és színházi kritikus estélyt³¹ adtak Falk Miksa utcai palotájukban. Az estélyen a politikai, gazdasági és a művészeti elit képviselői szép számmal képviseltették magukat. Megjelentek a majd májusban létrejövő Unió Rt. fő- és mellékszereplői, leendő vezetőségi tagjai és művészei is. Ekkor még csak az érintettek tudták, a nyilvánosság nem sejtette a kapcsolatot: Beöthy László színházigazgató, dr. báró Kohner Adolf, báró Kohner Jenő, báró Kohner Willy nagykereskedők, dr. Neumann Miksa cégvezető, gróf Teleki Sándor nagybirtokos, Kacsóh Pongrác zeneszerző, Herczeg Ferenc író, dr. Marton Miksa ügyvéd és Fedák Sári színésznő között.³²

Az Unió Rt. ötletének kitalálója Beöthy mellett báró Kohner Jenő volt. Valószínűleg a színházak és mulatók esti világában ismerkedtek meg, együtt kártyáztak, szórakoztak, nőztek, meghitten italoztak, egy nyelven beszéltek, értették egymást. Kohner Jenő segített pénzügyi befektetőket találni az Unió Rt. létrejöttéhez, de egy feltételt szabott Beöthynek: mozdíthatatlan értéket, jól felszerelt birtokot kellett vásárolnia kastéllyal. Olyan birtokot, amely a gazdájának polgári tekintélyt ad. Ezt később teljesítette is, az Unió Rt. vesztére.

29 Vidéken nem szűnt meg a színjátszás, de az azokat működtető részvénytársaságokat felszámolták, és átalakultak más gazdasági formára.

30 *Incze*, 1919. 40. p.

31 Az estélyen megjelent többek között gr. Tisza István volt miniszterelnök, gr. Bánffy Miklós író, az állami színházak intendánsa, Bódy Tivadar alpolgármester, Weiss Manfréd nagyiparos, ifj. Chorin Ferenc nagyiparos, Heltai Jenő, Molnár Ferenc.

32 *Színházi Élet* 1918. 16. sz. 6–7. p.

A színházi életben a következők történtek az Unió Rt. alapítása körüli napokban május 27-én és 28-án: a gróf Bánffy Miklós intendáns által irányított Operaházba látogatott IV. Károly király és Zita királyné, ahol díszelőadást tartottak a tiszteletükre, a Király Színházban délután Kálmán Imre Csárdáskirálynőjét, este Lehár Ferenc Pacsirtáját játszották. A Magyar Színházban Bíró Lajos Hotel Imperial című darabja ment Fedák Sári főszereplésével, a Belvárosi Színházban Hatvany Lili Noé bárkája című színműve.³³

A cáfolatok ellenére az Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt. alapszabály tervezetét a részvényesek 1918. május 27-én fogadták el, majd 28-án jött létre hivatalosan 6 millió korona alaptőkével, 15 ezer darab, egyenként 400 korona névértékű részvénnyel a Magyar Jelzálog Hitelbank Nádor utcai központi épületében.³⁴ A legnagyobb részvényesek között ott volt a Magyar Város és Községfejlesztési Bank Rt. (továbbiakban Magyar Városi Bank) és a Kohner Adolf Fiai cég is. A vállalat alapszabályának tárgyába a következők kerültek bele: „...*színházak, mulatók és rokonüzemek építése, bérlete, berendezése saját üzemben tartása vagy bérbeadása, e rendeltetést szolgáló és egyéb ingatlanok vétele és eladása, azoknak beépítése vagy bérbeadás útján vagy saját üzemben való hasznosítása, díszlet és jelmezgyárak, jegyirodák, zenemű és színdarabkiadó vállalatok, színházügynökségek, varieték, mozgószínházak, filmgyárak, egyszóval minden a színházi üzemmel rokon és azt célszerűen kiegészítő üzemek és vállalatok megszerzése, létesítése, üzemben tartása és értékesítése.*”³⁵

Ebben az időszakban különösen az operett műfaja nagy népszerűségnek örvendett, virágkorát élte Magyarországon, melynek központi színháza a Király Színház volt. Beöthy László és a befektetők bíztak a további hosszú évekre kitartó színházi konjunktúrában, s bíztak a pesti fizetőképes közönségben.

Az éppen megalakult vállalat vezetősége és részvényesei nagyszabású terveket dédelgettek a háború utáni időkre. A József körút és Üllői út sarkán álló Gschwindt-féle gyár³⁶ üres telkén szerették volna felépíteni Budapest legnagyobb és leglátványosabb színházát, az 5-6 ezer férőhelyes Kolosszeumot (Amphitheatrum), melyben lett volna egy óriási színpad, egy manézs,³⁷ egy víz-

33 Az Ujság 1918. május 28. 125. sz. 7. p.

34 1918. július 27-én jegyezték be a Budapesti Királyi Törvényszék társas cégjegyzék 77. kötet 195. lapjára. BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

35 Uo. alapszabály

36 Gschwindt-féle Szesz-, Élesztő-, Likőr- és Rumgyár Rt.

37 Manézs francia eredetű szó, jelentése cirkuszi porond, fedett lovarda.

medence és egy cirkuszszerű nézőtér is. Terveztek egy Palota Színházat a Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) út mellett, mely a legnagyobb operettszínháza lett volna a fővárosnak, egy 400 férőhelyes Kamara Színházat, színházi ügynökséget és színésziskolát. Az utánpótlás az 1892 óta működő Rákosi Szidi vezette színésziskola csatlakozásával valósult meg, 1918 nyarán.³⁸ Terveztek még jegyirodát, kiadóvállalatot a színpadi művek számára, díszlet- és jelmezgyárat.³⁹ Az Unio Rt. új színházi rendezőt is szerződtetett, a svájci származású Josef Daneggert.⁴⁰

Az Unió Rt. amerikai típusú vállalkozás, tröszt volt, mely működése során hat színházat, három bérházat⁴¹, egy színházi vállalatot, a Magyar Színház Rt.-t birtokolt. Az utóbbi vállalatban legnagyobb részvényes maga az Unió Rt., illetve Beöthy László és Lázár Ödön volt, Lázár egyben igazgatója is, így nem volt nehézség érdekeltséget kiépíteni, befolyásolni a színházi műsort.

Mi is a tröszt? 1925-ös vizsgálati iratban következőképpen fogalmazódott meg: „Az Unio r.t. tulajdonképpen színházi tröszt. A trösztnek az az értelme, hogy kevesebb munkaerővel képes fenntartani üzemeket, mint több önálló vállalat és éppen ezért joggal tekintik a trösztöt a munkakeresők veszedelmének.”⁴² Hivatalos megfogalmazásban az 1875. évi (XXXVII. tc.) kereskedelmi törvény a társas vállalkozás négy formáját ismeri,⁴³ ezen kívül a gazdasági életben alkalmi egyesülésekkel is találkozunk, mint a kartellel (kartel), tröszttel (truszt) és koncernnel (érdekközösség).⁴⁴ A kartellbe tömörült vállalatokat közös cél, szerződés kötötte össze, de közös vezetőség, megbízottak nem voltak, esetleg ágazati érdekvédelmi szervezet fogta össze az érdekelt cégeket. Hazánkban a legismertebbek közé tartoztak a malom- vagy a cukorkartell. A tröszt forma a XX. század elején jelent meg nálunk.⁴⁵

38 Unió Színházüzemi és Színházépítő Részvénytársaság Színészképző Iskolájában tanultak közül a teljesség igénye nélkül néhány név: Bársony Rózsi, Bilicsi Tivadar, Fedák Sári, Gózon Gyula, Honthy Hanna, Latabár Kálmán, Makláry Zoltán és Vaszary Piri.

39 Budapesti Hírlap 1918. május 29., 126. sz. 9. p., Az Újság 1918. május 29. 126. sz. 8. p., Pesti Hírlap 1918. május 29. 126. sz. 6. p.

40 Színházi Élet 1918. 43. sz. 7–8. p., Danielczyk, 2005. 429–430. p.

41 Következő bérházaknak volt a tulajdonosa az Unió Rt.: Király utca 73., Csengery utca 28., Izabella tér 6..

42 BFL VII.18.d 09/0205 — 1925. 1925. június 22-i irat

43 Társas cégek típusai: közkereseti társaság, betéti társaság, részvénytársaság, szövetkezet és 1930-tól korlátolt felelősségű társaság.

44 További alkalmi egyesülések: konzorcium és szindikátus.

45 A tröszt első formája USA-ban jelent meg 1882-ben, amikor Rockefeller család vezetésével létrejött a Standard Oil Trust.

Ennek keretében a vállalatok megtartották jogi különállásukat, de vagyonukat a felettük álló részvényesek, vezetők, vagy megbízottak kezelték és irányították őket, bizonyos munkafolyamatokat közösen végeztek. Fontos célja volt a szabad verseny kiküszöbölése, színházi téren szabályozni tudta a jegyárakat, műsorokat, fizetéseket is. A koncern érdekközösség, egyesülés, melynek célja, hogy több önálló cég közös haszonért dolgozzon.⁴⁶ Az iratokban és újságokban az Unió Rt.-vel kapcsolatban keveredik a tröszt, kartell és koncern fogalma. Az Unió Rt.-n kívül tröszt jellegű volt a Ben Blumenthal-féle Vígszínház, a Wertheimer család színházai és az állami színházak is. A Blumenthal-féle érdekcsoport a színházak mellett mozi tröszt alakítással is foglalkozott, de sikertelenül.

A Belvárosi Színház igazgatója dr. Bárdos Artúr volt, aki a Játék a függöny mögött című munkájában így emlékezett vissza arra, hogy került a trösztbe: *„Ebben a szezonban történt, hogy Beöthy László az Unió vezérigazgatója fel szólított, hogy a Belvárosi és Andrassy-úti Színházzal lépjek be az Unió színházi koncernjébe, melyhez akkor még csak Magyar-, a Király- és a Blaha Lujza-színház tartozott. Nagyon meghökkentett ez az ajánlat. Mindkét színházam kitűnő eredménnyel dolgozott. Áldozzam fel a függetlenségemet?”* „Közismert ékesszólással és nagy szuggesztivitásával fejtette ki előttem, hogy milyen művészi lehetőségeket nyit meg számomra ez az egyesülés, a pénzbőség, az Unió hatalmas díszlet- és jelmeztára...”⁴⁷

A társaság igazgatása

Az Unió Rt. legfőbb szerve (közege) a részvényesekből álló közgyűlés volt, ahol nagy és kis részvényesekkel egyaránt találkozunk. A nagy részvényesek: Magyar Városi Bank, Magyar-Amerikai Bank Rt., Kohner Adolf Fiai cég, Madarassy-Beck, Kohner és Faludi család képviselői, a kisebb részvényesek közé tartoztak Beöthy László, Herczeg Ferenc író, Bíró Lajos író és dr. Marton Miksa ügyvéd, színpadi kiadó. Itt volt még Bárczy István polgármester is, aki, a Fészek Klub törzstagja volt. Ebbe a klubba járt maga Beöthy is, s innen a kapcsolat. Egyéb baráti kapcsolatokkal is találkozunk, mert Kohner Jenő jó barátja volt Beöthy László és dr. Marton Miksa is. Egy pesti újságíró nagyon jellemzően írt a pesti city részvényeseiről: *„Régen (talán még emlékeznek rá az öreg emberek), a rész-*

46 Dobrovics, 1934. 13–19., 410–415. p., Marbach, 1932. 310–320. p.

47 Bárdos, 1942. 60–61. p.

*vényes volt a világ legboldogabb teremtese. Napközben csak pipált, sétált, amikor aztán érkezett a közgyűlések ideje Wertheim-kasszából, vagy ládafiából előszedte a részvényeit, feleségtől elkérte a nagy ollót és élvezettel nyírta-nyírogatta le szelvényeket. Az osztalékból aztán bőven tellett mindenre.*⁴⁸

A közgyűlés tagjai lehetnek budapesti pénzintézetek, magán bankházak, magánszemélyek: bankárok, nagykereskedők, politikusok, színészek, zeneszerzők, írók és képviselők. A közgyűlés lehetett alakuló (1918. május 28-i), rendes (négy-szer 1920–1924 között), rendkívüli (egyszer 1925-ben) és feloszló, ami akkor volt határozatképes, ha a részvényesek egyharmada megjelent. A közgyűlés vezetője az igazgatóság elnöke, akinek akadályoztatása esetén a helyettese, az alelnök (elnök-helyettes) vagy az igazgatóság által kiküldött igazgatósági tag elnökölt.⁴⁹

A közgyűlés fő feladata az alapszabály megállapítása, módosítása, az alaptőke felemelése, csökkentése, igazgatósági és felügyelő bizottsági tagok választása, elmozdítása, igazgatói és felügyelő-bizottsági jelentések, mérlegek, számadások megvitatása vagy elfogadása, tiszta nyereségre vonatkozó indítvány előterjesztése volt. Ide tartozott még a kartellszerződés megkötése, egyesülés lehetősége más társasággal és felszámolás elrendelése is.⁵⁰

Az igazgatóság a cég ügyvezető szerve, ami az Unió Rt.-nél nem igazán valósult meg, mert Beöthy diktatórikus, hajlama nem engedett teret az önálló gondolkodású tagoknak. Aki nem értett vele egyet, az otthagya, vagy eladta a céget alóla, mint Kohnerék. Az igazgatóság 1919-ben 7, 1920-ban 10 és 1924-ben 11 tagból állt, választás útján három évig viselték a tisztséget. Élén az elnök állt — aki legtöbbször a közgyűlés elnöke is volt —, helyettese az alelnök. Az elnök leginkább a legnagyobb részvényes, mint báró Kohner Jenő, dr. báró Madarassy-Beck Gyula, dr. báró Kohner Adolf, esetleg a legtekintélyesebb személy, mint gróf Teleki Sándor vagy Beöthy lett. Ez a pozíció leginkább jelképes volt, és ha határozott személy volt az illető, akkor beleavatkozott a pénzügyekbe, de a színháziakba nem, ezt meghagyták a vezérigazgató feladatának. Az Unió Rt. alelnöke margittai dr. Neumann Miksa lett, aki a Kohner Adolf Fiai közkereseti vállalat cégvezetője volt. A pénzügyi élet meghatározó alakja, s így írnak róla: „...bizonyos Neumann nevezetű urat, akit pontosan annyira nem szeretnek a pesti

48 Színházi Élet 1924. 15. sz. 66. p.

49 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427. alapszabály

50 Uo. alapszabály

Cityben, mint amennyire Kohner Adolfot kedvelik.”⁵¹ A negatív vélemény mögött az állt, hogy főnökei utasításait teljes egészében megpróbálta teljesíteni.

2. kép dr. báró Kohner Adolf

A Hungária Műtrágya, Kénsav- és Vegyipar Rt. 50 éve. 1890–1940. Bp., 1940.

51 *Radnóti*, 1929. 108. p.

Az igazgatóság minden olyan kérdésben döntött, illetve minden olyan feladatot ellátott, melyet a közgyűlés hatáskörébe utalt és feladatává tett.⁵²

A vezérigazgató kötelessége a színházi társaság munkaszervezete folyamatos tevékenységének szervezése, a tevékenységéhez szükséges feltételek biztosítása volt. A trösztöz tartozó színházak teljes ura, „vezére” volt Beöthy, de a közgyűléseken és pénzügyi tanácskozásokon csak alvezér volt. Bankárok és nagykereskedők vették körül, nem szívelte őket — kifejezetten nem dr. Neumann Miksa cégvezetőt — de kénytelen volt velük kiegyezni. Kivétel is volt ez alól, báró Kohner Jenő. A pénzügyi hatalmasságok pedig ráhagyták Beöthyre a színházak irányítását, nem szóltak bele, a színpadi művek kiválasztásába, a művészek szerződtetésébe sem.⁵³

Beöthy helyettese, bizalmas munkatársa Lázár Ödön volt, akit mindenféle címmel ellátott: titkár, helyettes-igazgató, a Király Színház igazgatója, ügyvezető igazgató, helyettes-vezérigazgató. Összesen 5 állandó és 1 nyári színháznak volt vezetője, s ő hajtotta végre Beöthy utasításait.⁵⁴

Egy érdekes kis történet maradt arról, hogy is tudta meg Lázár, hogy kinevezték az Unió Rt. igazgatójává. „Megalakult az Unió Színházüzemi és Színházépítő Részvénytársaság, mely átvette a Királyt és a Magyar. Beöthy László természetesen tovább vezeti a két színházat, csak Lázár Ödönre jelentett némi változást az új alakulás, Lázár helyettes-igazgató volt eddig és igazgató lesz ezután. Lázár nem tudott erről a változásról és csak akkor értesült róla, mikor a héten egyik este hat órakor, a megszokott pontos időben bement a színházba és ebben a szokatlan időben ott találta Beöthyt, aki csak hét óra után szokott bejárni. Beöthy ott állt a Lázár ajtaja előtt és dolgozott. Nagy munkában volt, vakarta le a h. betűt Lázár táblájáról az igazgató szó elől. Éppen végzett, amikor jött Lázár. Mit csinálsz? — kérdezte csodálkozva. — Ezzel kineveztelek igazgatónak. — felelte Beöthy és levakart táblára mutatott.”⁵⁵

A vezérigazgató és helyettese alá tartoztak az intézmények igazgatói: a Király Színház élén Lázár Ödön, a Magyar Színház élén Vajda László, az Andrássy úti Színház élén dr. Bárdos Artúr és dr. Szirmai Albert, a Blaha Lujza Színház élén Emőd Tamás és Szirmai Imre, a Belvárosi Színház élén Emőd Tamás és dr. Bárdos Artúr állt. Kisebb vezetőkkel, vezető beosztású tisztviselőkkel is találkozunk, mint

52 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427. alapszabály

53 *Magyar*, 1985. 261. p.

54 Uo. 263. p.

55 Színházi Élet 1918. 25. sz., 20. p.

a gazdasági ügyek felügyelőjével, cégvezetővel, gazdasági főnökkel, titkárokkal, főpénztárossal, főellenőrrel, ellenőrrel és a gondnokkal. A személyzethez tartoztak a dramaturgok, főrendezők, rendezők, karmesterek, ügyelők és a sűgők is.⁵⁶

A felügyelő-bizottság négy-hat tagját választással jelölte ki a közgyűlés a befektető cégek vezető tisztviselőiből, melynek feladata az ügyvezetés (cég könyvei, iratai) ellenőrzése volt.⁵⁷

Részvényesek, vezetők, érdekeltségek, kusza gazdasági kapcsolatok

Tekintsük át, kik voltak az Unió Rt. legfontosabb részvényesei, kezdve a legnagyobbakkal, : a Madarassy-Beck család és az érdekeltségükben lévő Magyar Városi Bank, Kohnerék, Faludi György pénzügyi csoportja. Ezt követően szólunk a kisebb részvényesekről, köztük Beöthy Lászlóról.

A legnagyobb részvényesek a gazdasági elit tagjai voltak. Lengyel György szociológus megfogalmazása szerint e csoport tagjai azok társadalom csúcsán álló gazdasági szereplők, akiknek lehetőségük van döntéseikkel a gazdasági élet alakulását befolyásolni.⁵⁸ Az elit fogalmához hasonló jelentéssel bír a „pénzoligarchia” szó is, s annak szinonim alakja.⁵⁹ Az 1910-es és 1920-as években a köznyelv és a sajtó nem nagyon használta az előbb említett kifejezéseket, hanem inkább „milliomosokról” beszéltek, a háború alatt meggazdagodottakat, akik a hadi konjunktúrát érdekeltségeik és vagyonuk növelésére használták ki, pedig „hadimilliomosnak” nevezték.⁶⁰

Az akkori gazdasági elit egyik része végigjárta a banki-vállalati ranglétrát, a gyakornoktól az elnök-vezérigazgatói pozícióig. Az általuk irányított bank, vállalat saját tulajdonban volt, vagy csak résztulajdonosok voltak. A családi vál-

56 Incze, 1922. 116–118. p.

57 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

58 Lengyel, 1989. 10. p.

59 1989 előtti gazdaságtörténeti munkákban a fináncitőkés, nagytőkés csoport kifejezést használták. Az akkori munkák hielferdingi–lenini elméleti nézőpont jegyében születtek.

60 Hányan lehettek a milliomosok? Varga Jenő 1912-ben 50 főre teszi a számukat, a Magyar Estilap adatai szerint 1914-ben 90 főre, 1920-ra 352-re növekedett a milliomosok létszáma, illetve 15 milliárdos élt Budapesten, akik 40%-a zsidó származású volt. Varga, 1912.; Magyar Estilap, 1920. március 15. 2. p.

A saját számításaim szerint a XX. század elején 55 bankár és nagyiparos család kezében volt a magyar gazdaság meghatározó része.

lalkozásukat, kereskedőházukat feladták, vagy nem is rendelkeztek vele. Ebbe a csoportba tartoztak Madarassy-Beckék. A gazdasági elit másik része a XIX. század folyamán kereskedésből, családi vállalkozásából (cégből) emelkedett a vezető bankárok, nagyiparosok és a nagykereskedők rétegébe, majd a XX. század első évtizedeiben tovább terjesztették a gazdasági érdekeltségeiket, ilyen volt a Kohner család.

A Madarassy-Beck család első ismert tagja Beck Nándor kereskedő volt, aki a XIX. század első felében telepedett le Madarasra, ahol terménykereskedelemmel foglalkozott.⁶¹ Beck Nándor Berger Sárával kötött házasságából született Miksa (1839–1924) és Nándor (1840–1909), akik a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank⁶² és a Magyar Jelzálog Hitelbank csúcsvezetői lettek. A családjuk második generációjához tartoztak, s a jól megalapozott kisbankokat továbbfejlesztették nagybankokká, a magyar pénzügyi és a gazdasági élet meghatározó alakjaivá váltak. Ennek elismeréseként 1895-ben magyar nemességet, majd 1908-ban és 1913-ban bárói címet kaptak Madarassy-Beck kettős névvel.⁶³

Madarassy-Beckék az Unió Rt. alapításakor 1918-ban 17 pénzügyi és 17 vállalati vezetői pozíciót töltöttek be. A bankjaik számtalan ipari és kereskedelmi érdekeltséggel rendelkeztek, ami által befolyásolni tudták a vállalati vezetést.⁶⁴

61 A korabeli Bács-Bodrog vármegye az ország egyik legjobb gabonatermő vidéke volt.

62 1869-ben alapított Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank jogelődjét, a Malvieux C. J. bankházat 1829-ben alapították, s ez volt Pest legelső bankja. BFL VII.3.c Malvieux C. J., Cg. VII 94/1866.

63 *Gudenus*, 1993. 230–232. p., *Kempelen*, 1931. 158–159. p.

64 Nagy Magyar Compass 1917–1921-es kötetei.

*A Madarassy-Becek gazdasági érdekeltségeiben betöltött tisztségei
(1918–1920)*

	<i>Pénzintézet</i>				
	<i>vezér-igazgató</i>	<i>elnök</i>	<i>alelnök</i>	<i>igazgatósági tag</i>	összesen
br. Madarassy-Beck Miksa	–	2	–	–	2
dr. br. Madarassy-Beck Gyula	–	3	1	4	8
br. Madarassy-Beck Marcell	1	1	1	4	7
Összesen	1	6	2	8	17

	<i>Biztosító, ipari és kereskedelmi vállalat</i>				
	<i>elnök</i>	<i>alelnök</i>	<i>igazgatósági tag</i>	<i>felügyelő-bizottsági tag</i>	összesen
br. Madarassy-Beck Miksa	2	–	–	–	2
dr. br. Madarassy-Beck Gyula	2	–	4	–	6
br. Madarassy-Beck Marcell	–	1	7	1	9
Összesen	4	1	11	1	17

A harmadik generáció tagjai folytatták a szülők által kiépített szerepkört, sőt túl is tettek rajta, de megélték a bukást is. Miksa fia, Marcell (1873–1945) apja bankjánál kezdte el a pénzügyi tevékenységét, majd megörökli az apja pozícióit is. Felesége csepeli Weiss Berthold (1845–1915) nagykereskedő, nagyiparos és politikus lánya, Weiss Jolán (1882–1935) lett. Weissék alapítják az első nagyüzemi konzervgyárat, és a csepeli gyáróriás révén ők lesznek a gazdasági elit leggazdagabb, legbefolyásosabb családja a Horthy-korszakban. Marcell nem vett részt személyesen az Unió Rt. és színházainak működtetésében, de az általa vezetett bankokon keresztül támogatta unokatestvére, Gyula üzleti elképzeléseit.

A Madarassy-Beck család legismertebb tagja Gyula volt, 1873-ban Budapesten született Nándor fiaként. Tanulmányait Budapesten, Berlinben és Cambridgeben végezte, majd állam- és jogtudományokból doktori címet szerzett a Budapesti Tudományegyetemen. Szakmai gyakorlatát Bécsben, Párizsban, Londonban és az apja egyik pénzintézetében, a Magyar Agrár és Járadékbank Rt-ben szerezte. 1900-ban a Magyar Jelzálog Hitelbank főtisztviselője, igazgatósági tagja, 1915-ben alelnök-vezérigazgatója, majd gróf Khuen-Héderváry Károly⁶⁵ elnök, volt miniszterelnök halála után 1918 áprilisában elnök-vezérigazgatója lett. A pesti City tagjai gyakran egymás között házasodtak, Madarassy-Beck Gyula első felesége báró Gutmann Amália Lily volt, akinek apja báró Gutmann Vilmos (1847–1921) nagykereskedő és földbirtokos, a nagykanizsai Gutmann S. H. cég tulajdonosa volt.⁶⁶ Amália Lily édesanyja megyeri Krausz Róza (1859–1932), akinek családja tevékenyen részt vett a pesti malomalapításban. Második feleségét szintén a gazdasági elitből választotta ki, báró Hatvany (Hatvany-Deutsch) Lily Karolina (1890–1967) írónőt, akinek családja a legnagyobb cukoripari érdekeltséggel rendelkezett az országban.⁶⁷

Korszakunkra jellemző volt, hogy a gazdasági elithez tartozó családhoz egy vagy több nagybank kapcsolódódott, ezek segítségével alapítottak kisebb pénzintézeteket bizonyos pénzügyi feladatokra, majd ezek támogatásával további ipari-kereskedelmi cégeket hoztak létre. Ezáltal sűrű érdekeltségi- és kapcsolatháló jöhetett létre.

65 Gróf Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) 1903-ban és 1910–1912 között miniszterelnök volt. Rákosi Jenő nála eszközölte ki a Király Színház engedélyét.

66 A bárói címet 1904-ben szerezték meg. A Guttmann S. H. cég később rt.-vé alakult, majd a cégközpontja Beliscébe (Horvátország) került át.

67 *Végváry-Zimmer*, 1910. 348–349. p.

3.kép báró Madarassy-Beck Gyula

[http://jozsefvarosanno.ucoz.com/index/madarassy_beck_csalad/0-68,](http://jozsefvarosanno.ucoz.com/index/madarassy_beck_csalad/0-68)
letöltés: 2014.június 12.

Madarassy-Beckékkel szorosan összefügg az Unió Rt. legnagyobb befektetőjének, a Magyar Városi Banknak a története.⁶⁸ Madarassy-Beckék nagybankjai és az érdekeltségükbe tartozó kisebb pénzintézetek, illetve tőlük független Kohner kereskedőház és számtalan város, község és vármegye alapította 1912-ben 5 millió korona alaptőkével Magyar Városi Bankot. Abból a célból hozták létre, „... *hogy a városok és a községek ügyeit gondozza és azoknak fejlesztését mozdítsa elő.*”⁶⁹

A Magyar Városi Bank a teljes országra kiterjedő vállalati érdekeltséget épített ki, az Unió Rt.-n kívül Budapesten 8, vidéken 7 és külföldön 2 céget birtokolt.⁷⁰

A szászbereki báró Kohner család őse, Kohner (Abraham vagy Nathan Kuhner) kereskedő Lipcséből Csehországon keresztül vándorolt Pestre, és fiai 1841-ben megalapították a kereskedőházukat a Kohner Henrik és Testvéreit (Heinrich Kohner & Brüder) a Dohány utcában (Tabakgasse) ahol toll- és terménykereskedéssel foglalkoztak kezdetben. Kohnerék egy tipikus pesti nagykereskedő család, akik német nyelvű askenáz zsidó származásúak voltak, majd gyorsan beolvadtak a magyarságba, és gazdaság elit soraiba jutottak. Kohner kereskedő fia, Adolf sikeres házasságot kötött, feleségül vette Sváb Lőrinc nagykereskedő lányát, Lujzát. Házasságukból öt gyermek született: Zsigmond, Károly, Henrik, Ágost (Ágoston) és a fiatalon meghalt Emil.⁷¹

Kohner Zsigmond (1840–1908) lett a család vagyonának és tekintélyének megalapozója, aki testvéreivel részt vett a Gründzeit időszakában a gründolásban, például a Kohner Adolf Fiai cég alapításában. Ez a nagykereskedőház, majd magánbankház volt az alapja a családi vállalkozásnak, amelynek mindig a család legidősebb férfi tagja volt a főnöke, helyettesei pedig a többi felnőtt férfi. Kohner Zsigmond a Pesti Kereskedelmi Bank igazgatósági tagja és alelnöke volt. Felesége a pesti City legfontosabb családja, Schossbergerék leszármazottja, a fiatalon meghalt Lujza (1843–1879). Fiuk, a színházrajongó Simon Vilmos, Willy báró, igazgatósági tagja lesz az Unió Rt.-nek és segítőtársa unokatestvéreinek, dr. báró Kohner Adolfnak.⁷²

68 A továbbiakban Magyar Városi Bank.

69 A bank első elnökének, Széll Kálmánnak beszéde. VII.2.e Magyar Város és Községfejlesztési Bank, régi Cg. 1912/534., Cg. 2540., Okm. 2477.

70 BFL VII.2.e Magyar Város és Községfejlesztési Bank, régi Cg. 1912/534., Cg. 2540., Okm. 2477.

71 *Hlbocsányi*, 2012. 44. p.

72 Uo. 45., 50–51. p.

Kohner Károly (1841–1894) a pesti malomiparban, az Erzsébet Gőzmalom Rt.-ben játszott fontos szerepet, valamint a családi képgyűjtemény alapjait fektette le. Fia volt az előbb említett dr. báró Kohner Adolf, a család legfontosabb tagja. Felesége, unokatestvére Kohner Helén (Ilona) (1872–?), akinek apja, Kohner Zsigmond volt. Az unokatestvérek házassága nem volt szokatlan a nagykereskedő családokban a vagyon megőrzése céljából. Dr. báró Kohner Adolf a bankárok és a nagykereskedők körének legtanultabb tagja volt, kémiaiából doktorált Berlinben. Jelentős tevékenységet fejtett ki a zsidó vallási és művészeti életben. Apjától örökölt képgyűjteményét továbbfejlesztette, amely a kor egyik legjelentősebb műgyűjteménye lett Magyarországon. Számtalan gazdasági és társadalmi érdekeltsége volt, ahol aktívan szerepelt. Ő szerezte meg 1912-ben a szászbereki nemesi előnevet és a bárói címet.⁷³

Szomaházy Arnold író, újságíró így írt róla a korszak egy színházi újságában: „*Nem tudom miért, de engem mindig a frankfurti bankár-patriciusokat körüllebegő patinás hangulat fog el, ha Kohner báróval, birodalma egyik-másik területén találkozom. Mert ő sok birodalmat mondhat magáénak: a zene, a kép, a szobor, a színház, az irodalom országaiban épp úgy otthon érzi magát, mint a finansiális területeken, ahol a puritánság aranykorszakát képviseli*”⁷⁴

Báró Kohner Jenő a magyar gazdasági élet kiemelkedő, érdekes alakja volt, a szakemberek zseninek tartották, tanácsait követték. 1876-ban született Budapesten Kohner Ágoston legkisebb fiaként. Seregnyi vállalatnak volt igazgatósági tagja, ezeket a pozíciókat nem sablonosan töltötte be, hanem aktív szereplője volt az igazgatósági üléseknek, melyekre rendszeresen eljárt és véleményt mondott. Szerette az újdonságokat, rajongott az automobilokért, így részvényese és elnöke volt a Bárdi József Automobil Rt.-nek, ami az első autóforgalmazó cége volt Budapestnek.⁷⁵ A bankári és nagyiparosi tevékenység mellett számos úri passziója volt: műtárgyakat gyűjtött, lóversenyekre járt, érdekelte a sport, rendszeresen bevettette magát a pesti éjszakai életbe mulatni és kártyázni. Szerette a színházat, a nőket, de soha nem házasodott meg, Balogh Etellel folytatott viszonyából három törvénytelen gyermeke született.⁷⁶

73 Uo. 49, 53–56. p.

74 Színházi Élet 1924. 15. szám, 67. p.

75 BFL VII.2.e Bárdi József Automobil Rt., régi Cg. 429/1907., Cg. 2322., Okm. 1579.

76 A Pénzvilág 1918. július 6. 27–28. sz. 955–956. p.

4.kép báró Kohnert Jenő
(dr. Moser Mária tulajdona)

Érdekeséggéppen említem, hogy míg 1918-ban 6 millió korona értékben alapították az Unió Rt.-t, addig báró Kohner Jenő magánvagyonra 6,848 millió korona volt. Természetesen a család összes vagyona jóval több volt, és a pénzarisztokrácia, a nagyiparosok között a legelőkelőbb szinten helyezkedtek el az 1910-es és 1920-as években. Madarassy-Beckék magánvagyonra eltörpült Kohnerékhez és a City többi családjához képest. A Kohner család gazdasági érdekeltségei az 1920-as évek végére: 3-4 pénzügyi intézet, 2 biztosító társaság, 30 ipari vállalat, 3 közkereseti társaság, 7 kereskedelmi és ipari érdekképviselői társaság.

Az Unió Rt. nagyobb részvényesei közé tartozott dr. Faludi Jenő is. 1873-ban született Devecserben, a Vígszínház alapító Faludi Gábor kereskedő⁷⁷ legidősebb fia, Sándor színházigazgató ikertestvére. Faludi Sándor nevéhez fűződött az első pesti kabaré megvalósítása és megszervezése, illetve az első pesti bár. „*Hosszú ideig az volt a nevezetessége, hogy a megtévesztésig hasonlít ikertestvérehez, Faludi Sándorhoz. A külsejének kellett megváltoznia, hogy rájöjjenek, hogy nem hasonlít hozzá. Úgy szereti a színházat, mint a nagyobbik fiát.*”⁷⁸ Bátyja, Miklós szintén színházigazgató volt. Jenő jogi végzettségű, először ügyvéd volt az Országos Színészegyesületnél, majd a Vígszínháznál jogtanácsos, 1911-től igazgató és művészeti ügyekkel foglalkozott tíz évig. A Vígszínház a korszak egyik legjobb színháza volt kitűnő színészi gárdával, ahol a francia bohózat és a magyar drámairodalom virágzott.⁷⁹ Amikor a Vígszínház gazdát cserélt, visszavonult a színházi világtól és a Magyar-Amerikai Bank Rt.-hez ment át,⁸⁰ melynek alelnöke, igazgatósági tagja és részvényese lett 1922 és 1924 között. Az igazgatósági tanácsban ott volt Faludi Jenő testvére Sándor, dr. Révész Jenő (alelnök) és dr. Bányai Sándor (igazgató), ők mindannyian megjelentek az Unió Rt.-ben, a Magyar-Amerikai Bank érdekeit képviselve.

A kisebb részvényesek közül egyről szeretnék megemlékezni, a korábban már említett vezéregyéniségről, szlováni Beöthy László vezérigazgatóról. Az egyik korabeli színházi évkönyv így írt róla: „*És minél többet foglalkozik színházzal: annál nagyobb hívévé válik, annál jobban szereti, annál lelkesebben rajong érte.*

77 Faludi (Waltersdorf) Gábor Devecserben volt kereskedő 1878-ig, majd felköltözött Budapestre szerencsét próbálni. Itt először borkereskedést, majd 1888 körül színházjegy árudát nyitott. Ez volt az első jegyértékesítési iroda Budapesten a Koronaherceg utca 3. szám alatt.

78 Incze, 1919. 35–36. p.

79 Vígszínházról lásd részletesen Magyar, 1979.

80 1907-ben alapított pénzügyi intézet. 1920-ig Fővárosi Kereskedelmi Hitelintézet Rt., 1922-ig Fővárosi Kereskedelmi Bank Rt. volt a neve. BFL VII.2.c Magyar-Amerikai Bank Rt., régi Cg. 1907/266., Cg. 1546., O. 1561.

*Igazi rajongó, egy kedves mondatért, amit a színdarabban hall, egy jó mozdulatért, amit a színésztől lát: napokig tud lelkesedni, bejárja a várost őszinte dicséretével és tűzzel, nagylelkűen és gavallérosan jutalmazza minden elismerésével.*⁸¹

Beöthy László 1873-ban született Budapesten nemesi⁸² és értelmiségi családban. Apai dédnagyapja, Gáspár (1786–1864) gabonakereskedő volt Komáromban. A gabonakereskedelemből meggazdagodva taníttatta a fiait: Zsigmond (1819–1896) táblai tanácselnök, a főrendiház tagja, író, Károly (1820–1864) ügyvéd és szerkesztő Győrött, László (1826–1857) író volt. Beöthy László nagyapja Zsigmond, apja Beöthy Zsolt (1848–1922) irodalomtörténész, az irodalomtudomány egyik vezető alakja volt a századfordulón. Édesanyja a német származású Kremsner Szidónia, magyarosan Rákosi Szidi színésznő, színészpedagógus. Anyai nagybátyja Rákosi Jenő író, újságíró, a Budapesti Hírlap tulajdonosa, több vállalat igazgatósági tagja, főrendiházi tag és a család nemesi rangjának és előnevének (mindszenti) megszerzője (1896). Rákosi Szidi nővére, Ida (1849–1906) híres jelmeztervező és divatlapszerkesztő, férje Csepreghy Ferenc színműíró volt. Szidi öccse, Rákosi Viktor (1860–1923) Sipulusz álnéven író, egyik húga, Rákos Fanny (1853–1906) színésznő, másik húga, Márta pedig Evva Lajos színházigazgató felesége lett.⁸³

Beöthy László testvére volt a fiatalon elhunyt Zsigmond (1875–1901) színész. Édesapja újbóli házasságából származó féltestvére, Beöthy Klára révén arisztokrata családok, így a gróf Takács-Tolvay és a báró Csávossy családok rokonságba is bekerült. László első felesége „a nemzet csalogánya”, Blaha Lujza (1850–1926) lánya, Soldos Sára volt, kinek rokonságában ott volt a báró Splényi család. Második felesége, Sziráky (Szwierak) Gizella (Gizi) volt, akinek apja a pálinkafőzésből gazdagodott meg. Ebből a házasságából származott Beöthy Lydia, Beöthy Lília (Baba, 1903–1951) színésznő, rádiós bemondó, aki az 1920-as évek pesti szépsége és az Óz, a csodák csodájának magyar fordítója volt.

Beöthy vezetői és színházi tapasztalatait a Magyar Színháznál szerezte meg. Feljegyezték ekkor róla, hogy „...már ifjúságában is sajnálta a fáradozást, az időt és a pénzt a nőktől, unta a hosszadalmas udvarlást, hiszen az alatt írni és kártyázni is lehet. Aztán meg: csevegni a feketékkel tudott, szeretkezni csak szőkékkel. Ha éjjel feltűnt az orfeum kávéházában vagy más mulatóban, a szőke nők

81 Incze, 1919. 40. p.

82 A család a nemességét 1656-ban kapta.

83 Beöthy László életét lásd részletesen Magyar, 1985.

már igazították frizurájukat, tudták, hogy a vendég közülük választ.”⁸⁴ Fiatalsága, tapasztalatlansága és kártyaszenvédelye miatt nem tudott megbirkózni a vezetői feladatokkal, majdnem a csőd szélére juttatta a családi céget. Családja nyomására, parancsára lemondott és nagybátyja, Rákosi Jenő magas kapcsolatai által az állami Nemzeti Színház (Kerepesi úti) igazgatója lett, ahol éppen másik nagybátyja, Evva Lajos helyére került. Itt sem marad sokáig, mert gróf Keglevich Istvánnak, az állami színházak intendánsának írt kínos levele és egy sajtóper miatt távoznia kellett az állami szférából, illetve az országból, majd édesanyja és Rákosi Jenő hívására tért vissza és ekkor kezdődött el sikeres pályafutása.⁸⁵

Beöthy László 1903-ban a Király utca 71. szám alatti, különféle zenés mulatók⁸⁶ helyszínéül szolgáló épületében⁸⁷ a heves sajtótámadások ellenére,⁸⁸ gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök megnyugtató szemléje után megalapította a Király Színházat, melynek igazgatója lett, titkára pedig Lázár Ödön. Ez a színház a Beöthy–Rákosi család magánvállalkozása volt, s magyar operettjátászás fellelgyárrá építették ki.⁸⁹ Ebből fejlődött ki az Unió Rt., amelynek a Király színház épülete lett a központi telephelye, főszínháza, illetve a vezér irodája, amit főhadiszállásnak keresztelt el. Ez volt Budapest egyik legfontosabb, legnépszerűbb és leghíresebb operettszínháza, melyet Márkus Géza építész tervei alapján építettek át. Nagy sikerrel játszott Huszka Jenő, Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Szirmai Albert, Jacobi Viktor és Kacsóh Pongrác darabjait.⁹⁰

84 Kellér, 2000. 22. p.

85 Beöthy László életét lásd részletesen *Magyar*, 1985., *Schöpflin*, 1929. I. 169–170. p.

86 Az Éden Színház, majd a Rémi Mulató, végül pedig a Somossy Orfeum működött itt.

87 Beöthy László 1903. áprilisban Krausz Károly háztulajdonostól vette meg az épületet.

88 „Halálszínház” volt a gúnyneve. *Magyar*, 1985. 106. p.

89 Az 1903. június 24-iki közgyűlés adott engedélyt Beöthy Lászlónak állandó színház alapításra, és előírta, hogy a magyar nyelvű művek előadására különös gondot kell fordítania. Budapest Főváros Közgyűlési jegyzőkönyv. 795/1903. 308–309. p., 1903. november 6-án nyílt meg Huszka Jenő–Martos Ferenc Aranyvirág című operettjével Budapest hetedik színháza. Pester Lloyd, 1903. november 7. 269. sz. 6. p.

90 *Magyar*, 1985. 106–116. p.

5. kép Beöthy László
Magyar Színházművészeti Lexikon, Bp., 1994., 84.p.

1907-ben visszatért a Magyar Színházhoz, ennek is igazgatója lett. 1911-ben megszerezte a Magyar Színház Rt. részvényeinek többségét egy ravasz csellel, mert nem szerette a felette állókat, nem bírta a kööttséget, a részvényesek viszont féltékenyen tekintettek rá. Kezdetben csak 2 részvénnel rendelkezett az 56-ból. Titkára, Lázár Ödön New Yorkban megismerkedett egy fiatal magyar színésszel, színműíróval, Kardos Andorral (1875–1938), akinek volt egy ábrándja: a Király Színházban szeretett volna játszani, legalább néhány mondat erejéig. Lázárnak eszébe jutotta főnöke terve, és ebből magának is hasznót remélt. Rávette Kardost, hogy vegye meg a Magyar Színház Rt. részvényeinek többségét a tőle kapott pénzből, 140 ezer koronából, de kilétének felfedése nélkül. Kardos ügyessége révén 31 részvényhez jutott hozzá Beöthy, így 33 részvénnel fő részvényese lett a vállalatnak. Kardos pedig megkapta a szerepet.⁹¹

Beöthy volt az, aki a részvényesekkel, a pénzügyi-politikai csoportokkal és a színházi alkalmazottakkal egyaránt tartotta a kapcsolatot. A politikusokat jól ismerte, de megvetette őket. Az Unió Rt. alapításába nem pénzzel szállt be, hanem tárgyi eszközökkel és ingatlanokkal: a Király és a Magyar Színházzal. Beöthy gazdasági és politikai kapcsolatait a családja, szent családja révén alapozta meg. Édesanyja rendszeresen beleszólt a színházak működésébe, a programok kialakításába, annak révén tudta akaratát érvényesíteni, hogy a fia kártyaadósságait rendezte.

A korban a bankszektornak nagy befolyása volt a gazdaság más ágazataira, így befektettek a kultúra területén működő cégekbe is, melyeket közvetlenül vagy közvetítőkön keresztül alapítottak, működtettek.⁹² A közvetítő lehetett egy bank leány pénzintézete, vállalata vagy esetleg egy embere (igazgatósági tagja, részvényese, cégvezetője). A mi esetünkben Madarassy-Beckék fő pénzintézetei által alapított leánybank, a Magyar Városi Bank vett részt az Unió Rt. létrehozásában. Az Unió Rt. igazgatósági tanácsában és részvényesei között megjelentek a bank képviselői, akik kontroll (ellenőrző, megfigyelő, érvényesítő) szerepet játszottak.⁹³ Itt egy Rudolf Hilferding közgazdász⁹⁴ által leírt és Alexander Gerschenkron gazdaságtörténész által továbbfejlesztett tézisre láthatunk példát. Hilferding a bank és az ipar kapcsolatáról, hierarchiájáról és a bankuralomról

91 Lásd részletesen *Kellér*, 2000.

92 *Tomka*, 1999. 13–14. p.

93 Uo. 132–134.o.

94 Rudolf Hilferding (1877–1941) osztrák-német orvos, közgazdász, szociáldemokrata politikus, pénzügyminiszter, fő műve: *Das Finanzkapital* (1910).

beszélt. Gerschenkron szerint Közép-Európában egy sajátos banktípus az úgynevezett vegyes (univerzális) bank alakult ki, ami a kereskedelmi és a beruházási bankok keverékéből jött létre.⁹⁵

6. kép Király Színház
BFL XV.19.d.2.c

A lendületes indulás

Az 1918-as évnek grandiózus tervekkel indultak neki az alapítók, de nem várt események sora következett be, világháborús vereség, forradalom, az 1919-es Tanácsköztársaság, román megszállás, Trianon, gazdasági visszaesés és az infláció. Az ország romokban, kifáradtan hevert, politikai bűnbakkeresés harapózott el az úgynevezett bűnbakkorban. Az akkori szélsőségesek a tőke vagy a pénz szavakat

95 Tomka, 1999. 15. p.

a zsidósággal azonosították illetve a kommunizmussal. A zsidó származású bankárok, nagy- és kis kereskedők többsége rossz szemmel nézte a Tanácsköztársaság intézkedéseit, amely sokukat túszként tartott fogva, majd az azt követő román megszállást, kirablást. A konzervatív király- és kormányzó-pártiak elismerték a zsidók szerepét a gazdasági életben. Ifjú gróf Andrássy Gyula miskolci beszédében 1921-ben hangsúlyozta, hogy a zsidóknak nemzeti politikát kell vállalniuk, illetve nem szabad elítélni és lenézni a származásukat.⁹⁶

Az Unió Rt. 1919. évi jelentésében kemény hangon számolt be az igazgatóság a másfél éves tevékenységről. *„Az elveszett háború nyomorúságából két forradalom marcangoló karjai közé jutottunk; minden vállalat — köztünk a miénk is — közel jutott a megsemmisülés veszedelméhez. A Károlyi-zendülés fojtogató bizonytalansága után a rablók diktatúrájának — a forradalmak történetében örök időkre nevezetes és jellemző esemény gyanánt — legeslegeső dolga volt a színházakra rátenni a kezét, azaz elrabolni a színházakat jogos tulajdonosaiktól, köztük a mi társaságunktól is.”*⁹⁷ A Tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács és Közoktatási Népbizottság⁹⁸ rendeletei súlyosan érintették a részvényeseket, vezetőket és magát az Unió Rt.-t. Március 5-én eltörölték a rangokat és címeket,⁹⁹ március 26-án köztulajdonba vették (szocializálták) az üzemeket (cégeket)¹⁰⁰ lakóházakat és a bérházakat¹⁰¹, pénzüzeteket, földbirtokokat, filmgyárakat, mozgófilmszínházakat,¹⁰² április 2-án döntés született arról, hogy a szocializált üzemek vezetői 3 ezer korona fizetés mellett maradhattak állásukban.¹⁰³ A hangszerek vásárlását és bérletét engedélyhez kötötték, és szabályozták a színházjegyek árusítását.¹⁰⁴

A Tanácsköztársaság idején államosították (szocializálták) az Unió Rt. színházait is és a vállalat pénztárából a leltározás során 150 ezer korona kézpénzt rabol-

96 Magyar Estilap 1921. május 8. 19. szám, 1. p.

97 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

98 1919. március 27-én a Közoktatásügyi Népbizottság (továbbiakban K. N.) megalakította a színházakat szocializáló bizottságot, mely az államosításokat hajtotta volna végre. A prózai magán-színházak ügyeit Balázs Géza és helyettese Kassák Lajos, a Király Színház és a kabarék ügyeit pedig Gábor Andor intézte.

99 Pongrácz, 1919. I.: Forradalmi Kormányzótanács (továbbiakban F. K.) VI. sz. rendelete, 16. p.

100 Uo., I. F. K. IX. sz. rendelete, 18–19. p.

101 Uo., I. F. K. X. sz. rendelete, 19–21. p.

102 Uo., I. F. K. XII., XXXVIII., XLVIII. sz. rendelete, 21–23., 56., 64–65. p.

103 Uo., I. F. K. XXXIV. sz. rendelete, 53–54. p.

104 Uo., I. 5. K. N. sz. rendelete, 101–102. p., Pongrácz, 1919., II. 145–146. p.

tak el. 1919 márciustól augusztusig tartó időszakban elmaradt a vállalat haszna, ami közel 0,5 millió korona veszteséget hozott.¹⁰⁵ A gazdag színházi felszerelést szintén államosították, és megpróbálták a kommunista tisztviselők elszállíttatni, de a helyükön maradt vállalati vezetők, illetve Fedák Sári közbelépése ezt megakadályozta. Ő volt az Unió Rt. művészei közül az egyik, aki nyíltan támogatta a Tanácsköztársaság katonai toborzását, a Vörös Hadseregbe való belépésre agitált, a bukás után rövid ideig nem kívánatos személy lett Budapesten.¹⁰⁶

Nagy lendülettel indult –a zavaros hónapok ellenére – a vállalat két színháza, a Király Színház és a Magyar Színház. Az 1918-1919-es hosszú (másféléves) üzletét 696.151 ezer korona tiszta nyereséggel zárta le. Ebből a részvényeseknek 450 ezer koronát, az igazgatóságnak 69,6 ezer koronát, a tisztviselőknek és a felügyelő-bizottságnak 25,5 ezer koronát fizettek ki, tartalékként 151 ezer korona maradt. A vállalat sikereinek forrása a Pillangó főhadnagy, Gróf Rinaldó, Szókimondó asszonyok és a Sasfiók című darabok voltak, melyek mindegyike a 200. előadásnál járt, Kacsóh Pongrácz János vitéz című darabját pedig 500-szor adták elő.¹⁰⁷

1918. júniusban 42 évesen váratlanul meghalt báró Kohner Jenő elnök, utódja gróf Teleki Sándor lett. Megpróbálta a vállalatot és a színházat egyben tartani, megőrizni a vagyont, de a Tanácsköztársaság zaklatásait a szervezete nem bírta, és ő is váratlanul meghalt. Teleki régi magyar arisztokrata családból és a politikai-pénzügyi életből jött az Unió Rt.-hez.¹⁰⁸

1920-ban már politikailag stabilizálódott az ország helyzete, de gazdaságilag elég bizonytalan, rossz állapotban volt, az értékmérő pénz labilis, a bankjegyforgalom folyton-folyvást növekedése (korona infláció) és drágaság volt jellemző. A korona romlásával párhuzamosan emelkedett az Unió Rt. alaptőkéje: 1920-ban 15 millió koronára, 1922-ben 17,250 millió koronára növekedett.¹⁰⁹ Az Unió Rt. 1922. és 1923. évi üzleti jelentései tele voltak panaszkodással, hogy a színészek és alkalmazottak alapításkori fizetése 300–400-szorosára emelkedett, minden közszolgáltatás 500–600-szor lett drágább. Míg a színházak békebeli költségveté-

105 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

106 A Tanácsköztársaság bukása után Fedák Sárít levőrsözték, majd miután 1944-ben a háború folytatása mellett állt ki, 1945-ben náci-rajongóként bélyegezték meg.

107 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

108 Ifjú gróf Teleki Sándor apja, idősebb gróf Teleki Sándor (1821–1892) honvédezredes, főrendiházi tag, Petőfi Sándor barátja volt.

109 Nagy Magyar Compass, 1925. 2. 429. p.

si elve az volt, hogy az összes kiadásnak nem szabad túlmennie az összes bevétel 50–60 százalékán, addig az 1920-as évek első felében ez az érték 80 százalékos volt.¹¹⁰

A világháborús dermedtségből felébredve, 1920-ban és a következő néhány évben nagy mértéket öltött a vállalatalapítási láz, újabb gründolás következett be. A háború előtt 1913-ban 5, 1923-ban viszont már 15 színházi részvénytársaság működött Budapesten.

A vállalat működése szintén stabilizálódott, sőt bővült is, mert a Király Színházon és a Magyar Színházon kívül újabb négy színházat szerzett meg. A nehéz gazdasági helyzet idején Beöthy László és a pénzügyi csoport egyetlen lehetőséget, kiutat látott a pénzügyi nehézségekből, hogy a színházaknak tröszt vagy kartell jellegűen kell tömörülni. Megpróbálta a fennhatósága alá vonni a színházakat. 1920. februárban az Unió Rt. átvette a dr. Bárdos Artúr vezette Belvárosi Színházat és az Andrássy úti Színházat. Így írt Bárdos a Beöthy-féle trösztről: *„Mert beléptem ugyan az Unióba, de minden tekintetben csak nehezebbé vált a dolgom. A közössé egyesített műhelyekben minden szög kiutalása nehézkes adminisztrációba és meggondolásokba ütközött. Csakhamar visszasírtam a »kicsinyes magántöké»! Eleinte csak ilyen anyagi akadályok gördültek a munkám elé, később már művésziek is, végül azon vettem észre magamat, hogy még a magam szerény portáján sem vagyok úr többé, nem játszhatom azt, amit akarok és nem úgy, ahogy akarom, a Belvárosi Színház kezdi elveszni egyéniségét, tehetetlen részévé lettem egy mindent elnyelő, lélekölő gépezetnek.”*¹¹¹

1920 decemberében a Scala Színház is csatlakozott, amely az Angol Park¹¹² területén feküdt, és csak nyáron üzemelt. 1921-ben a Szerecsen utcai¹¹³ szecessziós stílusú Revü Színházat szerezte meg az Unió Rt. A környék elég rossz hírben állt, mert a prostituáltak engedélyezett közterülete volt. Vágó László építész által 1920–1921-ben átépített modern intézmény a Blaha Lujza Színház nevet vette fel.

A négy megszerzett színház nézőterei együttesen körülbelül 6 ezer embert fogadhattak be. A színpadi és zenekari személyzet 300 fő, technikai személyzet szintén 300, egyéb alkalmazott 400 volt, az adminisztrációt 30 tisztviselő látta

110 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

111 Bárdos, 1942. 62. p.

112 A 2013-ban megszűnt Vidám Park jogelődje volt.

113 Ma Paulay Ede utca.

el.¹¹⁴ A Király Színház 1920-as évét két nagysikerű operett, a Cigány grófné és Offenbach tette emlékezetessé, a Magyar Színházban a Sasfiók, Peer Gynt, Névtelen asszony és Búzavirág című darabok arattak sikert. A Belvárosi Színházban Molière- és Strindberg-esték mellett „A buta ember” című színdarab bizonyult az év legfontosabb eseményének.¹¹⁵

Az Unió Rt. egyik üzleti befektetése volt a Magyar Városi Bankkal közösen a Corvin Mozgóképszínház Rt. megalapítása, mely 1920 októberében jött létre 6 millió koronával, és az első elnöke dr. báró Madarassy-Beck Gyula lett. A filmszínházat a volt Gschwindt-féle telken építették fel, ott ahol az Unió Rt. a Kolosszeumot tervezte, és nem tudta felépíteni önállóan, mert túlvállalták magukat, így más befektetőkkel a színházból „... tudományos, erkölcsnemesítő, nemzetnevelő és hazafias...” filmszínház (mozgósínház) lett.¹¹⁶

1922 decemberében¹¹⁷ Madarassy-Beck Gyula eladta az Unió Rt. részvényeit a Kohner Adolf Fiai cégnek, melynek főnöke dr. báró Kohner Adolf volt, így ő, mint főrészvényes elnöke lett a cégnek. Tevékenyen rész vett az irányításban, főleg a pénzügyek területén, illetve magánvagyonából is támogatta a művészeket.¹¹⁸

Az 1923-as évet 59,516 millió korona nyereséggel zárta az Unió Rt., annak ellenére, hogy a gazdasági életben rosszabbodtak a viszonyok, és meg tudta őrizni a fölényét a magyar művészi közéletben. 1922-ben dr. Bárdos Artúr megvált a Belvárosi Színházról, és a saját alapítású Renaissance Színházüzem Rt.-hez ment, továbbá Vajda László a Magyar Színház igazgatója is távozott és a bécsi Sascha Filmvállalat¹¹⁹ vezetője lett. Szintén távozott az Unió Rt.-ből Kacsóh Pongrácz zenészerző és igazgatósági tag betegsége miatt, aki még ez év decemberében elhunyt.

114 1922-ben a színészek létszáma következőképpen alakult: Király Színháznak 16, Blaha Lujza Színháznak 14, Magyar Színháznak 38, Andrassy úti Színháznak 17 főből állt a társulata. A Belvárosi Színház létszáma 1920-ban 58 és 1925-ben 81 fő volt. BFL VII.18.d 09/0205 – 1925. 1925. június 22-i irat

115 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

116 BFL VII.2.e Corvin Mozgóképszínház Rt., Cg. 14429., Okm. 5140. Az alapításban összesen 7 cég vett részt: Corvin Filmgyár és Filmkereskedelmi Rt., Uránia Mozgóképszínház Rt. (Uránia Magyar Tudományos Színházegylet Rt.), Mozgóképotthon Rt., Józsefvárosi Ingatlan Rt., Különleges Építési és Faipari Rt., Magyar Város és Községfejlesztési Rt. és az Unió Rt.

117 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

118 BFL VII.2.e Selypi Cukorgyár Rt., régi Cg. 1890/32., Cg. 2500., Okm. 390.

119 Sascha-Filmindustrie AG-t 1910-ben Alexander Joseph Graf Kolowrat-Krakowsky (1886–1927) alapította.

Út a csőd felé

A művészi, irodalmi sikerek és a színházak látogatottsága a válság idején nem maradt el a háborús konjunktúra időszakától és az azt megelőzőtől, ennek ellenére az Unió Rt. elindult a csőd felé. A vállalat bukását több tényező okozta. Egyrészt gazdasági terjeszkedése meghaladta teherbíró képességét, az üzemköltség nem állt arányban nem csak az elért, de a várható bevételekkel sem. Másrészt Beöthy maga is túlzottan költekezett, házat vásárolt Pesten és birtokot a Hont-vármegyei Lontón, fényűző partykat, fogadásokat tartott barátainak, ismerőseinek és tisztelőinek. Volt még egy szenvedélye: a kártyázás, ami családi öröksége volt, és vesztét okozta. Egyre nagyobb tételben játszott, játékszenvedélye miatt birtokát és pesti házát is kénytelen volt eladni, közben az adósága tovább növekedett, fizetése nem volt elég, így részvényeinek többségét Kohneréknek adta el. Kohnerék pedig megéreztek, hogy baj van a vállalatnál, továbbadták a részvényeket a színházi vállalkozó Faludi családnak és pénzügyi csoportjának. (Ez nem volt szokatlan, mert a veszteséges vállalatoktól könnyen megszabadult a tulajdonos, és a vételárból egy újabb gazdasági érdekltségbe fektetett be, hasonló célzatú volt Kohnerék Selypi Cukorgyár Rt-ben lévő részvényeinek eladása is 1925-ben.)¹²⁰

Egy pénzügyi katasztrófa is közrejátszott abban, hogy a régi tulajdonosok megváltak az Unió Rt-től. 1924. február 18-án tőzsdepánik, tőzsdekrach tört ki, melynek előzménye a korona romlása volt. A legerősebb konjunktúra-érzékenysége az összes iparág közül a szórakoztatóiparnak volt. A gazdasági konjunktúra idején a vásárlóközönség többet járt színházba, jobban költekezett, nem úgy, mint a dekonjunktúra idején. A tőzsdepánik dekonjunktúrát okozott, a nézőközönség nem vette a színházjegyet, nem rendeltek pezsgőt, bort és konyakot. E szeszitalok hozzájárultak a színházi szórakozáshoz. A pesti polgár takarékoskodott. Az eladott színházi jegyek száma negyedére esett vissza, labilissá vált az Unió Rt. pénzügyi helyzete, s nehezen tudta a bér- és rezsiköltségeket is kifizetni.

1924. május 17-én tulajdonost, illetve vezetőséget cserélt a vállalat: Beöthy László vezérigazgató helyére dr. Faludi Jenő lépett, Beöthy visszavonult, passzív, de „*díszes*” elnöke lett a vállalatnak. Többé nem volt érdemi beleszólása a vállalat életébe. dr. Faludi Jenő és pénzcsoportja (Faludi-csoport)¹²¹ lépett Kohnerék helyére, akik a konjunktúra hanyatlására hivatkozva olcsón megváltak a részvények többségétől. Az Unió Rt. igazgatósága kicserélődött. A Faludi család tagjai

120 Hlbocsányi, 2012. 61. p.

121 BFL VII.18.d 09/0205 — 1925. 1926. december 27-i feljelentés.

közül Miklós a gazdasági ügyek felügyelője lett. Sándor, idősebb Gábor és az új befektető, a Magyar-Amerikai Bank Rt.¹²² emberei: Barna Bertalan (Berthold), dr. Révész Jenő és dr. Bányai Sándor foglaltak helyett az igazgatósági tanácsban, biztosítva dr. Faludi Jenő vezető pozícióját. A régi vezetőségből megmaradt Lázár Ödön ügyvezető igazgató, Herczeg Ferenc, dr. Neumann Miksa és dr. Petrovics Elek. Dr. Bárdos Artúr 1922 őszén távozott, majd 1925-ben visszatért az Unió Rt. keretében működő Belvárosi Színház élére. Ekkor a vállalatot dr. Faludi Jenő és Lázár Ödön vezették elég diktatórikusan, a többi igazgatósági tagnak nem volt beleszólása és betekintése a pénzügyekbe. Egyedül a közgyűléseken vehettek részt úgy, hogy semmiféle díjazást vagy más tiszteletdíjat nem kaptak. Sőt, Faludi Gábor csak papíron, szívességből volt igazgatósági tag, még az igazgatósági ülésen sem vett részt, nem is hívták meg, igazgatósági tagi jutalékot nem kapott.¹²³

Faludiék szintén nagy tervekkel vették kézbe a vállalat vezetését. 1924 nyarán elindult a Király Színház átépítésének tervezése Vágó László műépítész irányítással, de tervnél tovább nem jutottak el. Ha ezek megvalósulnak, a Király nagyobb lett volna, mint a Nemzeti Színház vagy a Vígszínház. Épült volna egy 250 férőhelyes kabaré, öltözők, próbatermek, büfé, igazgatósági-gazdasági iroda és díszes lépcsőház. Az építkezés 3-4 hónap alatt az 1925-ös évre zajlott volna le 3,5-5 milliárd korona értékben. A Blaha Lujza Színháznál szintén kisebb átépítésre készültek, s végül ebből sem lett semmi a gazdasági válság miatt.¹²⁴

A művészi és irodalmi közvélemény érdeklődve várta, hogy az új tőke milyen lehetőséget fog hozni. A Faludi-rezsim pyrrhusi sikereket ért el nagy anyagi áldozatok árán.¹²⁵ Az Unió Rt-től távozott az elsőrangú tagok egy része. Dr. Faludi Jenő a hiányzó színészeket hasonlóan elsőrangú művészek megszerzésével pótolta, ami nagyon megterhelte a vállalat költségvetését, a nagyobb fizetések (gázi) újabb fizetésemelést vontak maguk után mindazoknál, akik sikereket tudtak hozni a pódiumon. A Nemzeti Színháztól Kiss Ferencet próbálták átcsalni, aki egy Pesthez közeli 120 holdas jól felszerelt gazdaságot (3 milliárd korona értékű) kért cserébe, ez azonban irreális követelés volt. Próbálkoztak veterán színésszel is, a 80 éves Kassai Vidorral, a Népszínház egykori sztárjával, akit Kálmán Imre

122 BFL VII.2.e Magyar-Amerikai Bank Rt., Cg. 1546., régi Cg. 1907/266., Okm. 1561.

123 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt. Cg. V. 27.075/1926. Faludi Gábor levele.

124 Színházi Élet 1924, 27. sz. 25–26. p.

125 BFL VII.18.d 09/0205 — 1925. 1925. június 22-i irat.

Marica grófnő című operettjének egyik szerepére kértek fel, de szintén sikertelenül, mert nem vállalta.¹²⁶

Faludi Jenő a művészi létszámot megnövelte, az eltávozott 24 tag helyébe 40-et vett fel, s időközönként vendéglőadókat is szerződtetett. A Blaha Lujza Színházban 18 fős zenekart tartott fenn. Az igazgatóság hivatalnoki létszámát is 14-ről 20-ra emelte. A Magyar Színháznak és a Belvárosi Színháznak együtt 1920-ban 58, 1925-ben 81 szerződött tagja volt. 1924-ben az öt színháznak 530 színész-alkalmazott állt a szolgálatában. Dr. Faludi Jenő nem törődött a pénzügyekkel, helyette Lázár Ödön ügyvezető igazgató intézte ezeket a feladatokat. Faludi inkább művészettel foglalkozott, jelszava: „*Semmi sem drága*”. Így megszerezte Kálmán Imre Marica grófnő című operettjének kizárólagos előadási jogát, amit az 1924–1925-ös színházi évadban többször játszottak. Faludiból hiányzott a Beöthyre jellemző erős vezetői karakter, amire éppen nagy szüksége lett volna az Unió Rt-nek. Alkalmas volt egy színház vezetésére, de 5 színház irányítása meghaladta a képességeit. A szerződtetett színészeket nem tudta megfelelően foglalkoztatni és sikeres programokat szervezni. A Magyar Színházhoz szerződtette az 1924–1925-ös évadra a kor egyik legnépszerűbb és kiváló színésznőjét, Bajor Gizit, de nem azonnal léptették fel, viszont így is a legnagyobb fizetést kapta. A Blaha Lujza Színházban először kabaréval, majd operettel próbálkozott, míg végül mutatványos vendégszerepeltetéshez folyamodott, nem nagy sikerrel.¹²⁷

Az új pénzügyi csoport, a Magyar–Amerikai Bank 3,278 milliárd koronát, a bank igazgatósági tagjai pedig dr. Faludi Jenővel az élén 2,5 milliárd koronát fektettek be. Ez a pénz (forgótőke) nem bizonyult elégnek, mert 1924 nyarán elment a fizetésekre, illetve színdarabok vásárlására, így mire Faludiék átvették az Unió Rt-t, már nem maradt pénzüik.¹²⁸

Ekkor a Munk és Davidsohn magánbankháztól¹²⁹ vettek fel 4 milliárd korona kölcsönt, ennek felhasználása után a Budapesti Ingatlanbanktól¹³⁰ újabb kölcsönt úgy, hogy a Magyar Színház Rt. részvényeit zálogként és az igazgatósági helyeinek többségét átadták a Budapesti Ingatlanbanknak. Ekkor már az 1924-es nyári előlegekre, darabvásárlásokra és az állandó deficit pótlására használták fel a köl-

126 Színházi Élet, 1924. 29. sz. 10., 16–17. p.

127 Színházi Élet 1924. 28. sz. 16. p.

128 Az Ujság 1925. május 19. 112. sz. 3. p.; A Reggel 1925. június 22. 25. sz. 12. p.

129 1898-ban Budapesten Munk Péter (?–1937) és Davidsohn Horác (?–1936) alapította a Munk és Davidsohn nevű céget, mely 1946-ig működött (a cégbírósnál 1947-ben törölték).

130 A Budapesti Ingatlanbank Rt-t 1905-ben alapították.

csönt. Emellett ki nem fizetett adók (pl. vigalmi adó), rezsi számlák és a szerzői díjak (jogdíjak) 4 milliárd koronát jelentettek. Összesen 13,251 milliárd korona adósságot halmozott fel az Unió Rt. A vállalat ingatlanainak¹³¹ értéke 29,61 milliárd korona¹³², ingóságainak értéke 9,981 milliárd korona és két színház (Blaha Lujza és Belvárosi Színház) bérleti szerződésének értéke 2 milliárd korona, ami összesen 40 milliárd korona volt, ezzel a vagyonnal rendelkezett 1925 júniusában a vállalat.¹³³

Az Unió Rt. bukását siettette az 1924-es tőzsdeválság is,¹³⁴ illetve jelezte, hogy a Faludi György vezette pénzügyi csoport gyenge lábakon állt. 1924-ben távozott is a Magyar–Amerikai Banktól és utána az intézet beolvadt báró Feilitzsch Bertold elnök és Szász Dezső vezérigazgató által irányított Magyar–Német Bankba, így jogutóddal szűnt meg. A Magyar–Német Bank helyzete is labilis volt, fizetési zavarokba került, majd 1925 októberében a Pénzügyi Központ elrendelte kényszerfelszámolását.¹³⁵

Az átmeneti tőke bepumpálása és hitelek felvétele csak késleltette az összeomlást. Az 1924–1925-ös színházi évad a legrosszabb volt az Unió Rt. történetében, a vendégek becsalogatása végett ráadásul 30 százalékkal voltak kénytelenek csökkenteni a helyárat. Faludi-féle vezetés félretette a nagyszabású terveket és a terjeszkedés gondolatát, lemondtak például a Renaissance Színház Rt. megszerzéséről. Az Andrássy úti Színházat átengedték a Hevesi Sándor vezette Nemzeti Színháznak, annak kamaraszínháza lett. Az átadott színház szerepét a Blaha Lujza Színház vette át.

A Király Színháznál Faragó Jenő: A császárné apródja című színdarabja, a Belvárosi Színházban Bíró Lajos darabja bukott meg, a Blaha Lujza Színházban sem voltak sikerek, Bajor Gizi betegsége miatt a Magyar Színház se hozott nyereséget. Faludiék 1925 márciusában tudták meg, hogy a vállalat fizetéseképtelen, majd május 17-én jelentették be a csődöt. A vállalat szervezete meghaladta teherbíró képességét, az üzemköltség nem állt arányban az elért bevételekkel. Nem

131 Király Színház, Magyar Színház épülete és 4 bérház: Király utca 73., Csengery utca 28., 30., Izabella tér 6.

132 Pontos pénzügyi adat: 29,611.378.500 korona.

133 A Magyar Királyi Állami rendőrség Budapesti Főkapitányság 1926. december 27-i feljelentési jegyzőkönyvében 43 milliárd korona vagyonról tett említést.

134 1924-ben a tőzsdeválság vállalatok sorát söpörte el. Magyarországon az 1925-ös évben 1.050 cégbejegyzés és 525 cégtörés történt. Fizetési nehézség 2448 cégnél következett be, ebből 390 csőddel és 2.058 csődön kívüli kényszerszegítséggel végződött, 7 fűziót hajtottak végre.

135 Magyar–Német Bank Rt. 1920-ban alakult.

fizették be a különböző adókat, nem egyenlítették ki a fogyasztott áramot, illetve hátralékban voltak a székesfővárosnak fizetendő különböző illetékekkel, tartoztak a kereskedőknek és a különböző munkákat végzőknek. Hasonló helyzetbe került a Blumenthal-féle színházi tröszt is, ahol a tulajdonosok ráfizetéssel (10 milliárd K) meg tudták menteni a vállalkozást.¹³⁶ Ez esetben a befektető tőkeerősebb volt, mint az Unió mögött álló csoport.

A tulajdonosok, igazgatósági tagok átadták az irányítást egy kilenc tagú művészkonzorciumnak, melynek elnöke Lázár Ödön lett, aki az összes befolyó jövedelem felett rendelkezett, tagjai a Király Színházból Tihanyi Vilmos, Rátkai Márton, a Magyar Színházból Csontos Gyula és Tarnay Jenő, a Blaha Lujza Színházból Emőd Tamás és Boros Géza, a Belvárosi Színházból Somlay Artúr és Törzs Jenő. Az új vezetőség a következő kiáltványt adta ki: „*Az Unio-színházakat ért rendkívüli súlyos gazdasági válság, a hibánkon kívül bekövetkezett események arra kényszerítettek minket, hogy ideiglenesen konzorciális alapon átvegyük négy magyar színház további sorsának intézését.*”¹³⁷

A művészkonzorcium és Színész Szövetség megtett mindent, hogy segítséget kapjanak a színházak megmentésére és hozzájussanak a fizetésekhez. Jártak a miniszterelnöknél és a Székesfővárosonál is.¹³⁸ Utóbbi képviselőjében dr. Sipőcz Jenő polgármester 500 millió korona hitelt ígért meg, de végül 30 milliós gyors hitelt kaptak a színházak az alacsony fizetésű alkalmazottak bérére.¹³⁹

A Budapesti Királyi Törvényszék 1925. május 22-én csődön kívüli kényszer-egyezségi eljárást indított,¹⁴⁰ majd május 24-én Csathó Kálmánt (1881–1964) nevezték ki vagyongfelügyelőnek. Ekkor szűnt meg a művészkonzorcium irányítása, és elkezdődött az Unió Rt. megszűnésének folyamata.¹⁴¹ Csathó jogot végzett, a Nemzeti Színház főrendezője volt, vagyongfelügyelőként a legfőbb feladata a vagyontárgyak megfelelő hasznosítása, az ingatlanok és ingóságok leltározása, eladása, a színházépületek bérbeadása és a hitelezők, követelők kielégítése, a

136 BFL VII.18.d 09/0205 — 1925.

137 Az Ujság 1925. május 17. 111. sz. 1. p., 3–4, május 19. 112. sz. 3. p.

138 Az Ujság 1925. május 19. 112. sz. 3. p.

139 Az Ujság 1925. május 20. 113. sz. 3–4. p., május 21. 114. sz. 9. p., május 24. 116. sz.

140 Budapesti Királyi Törvényszék 1925. május 22-én kényszer-egyezségi eljárást és 1926. július 29-én pedig csődnyitást (eljárást) indított a vállalat ellen.

141 Az Ujság 1925. május 23. 115. sz. 12. p.

pénztár ellenőrzése, kézben tartása volt.¹⁴² Csathó tevékenysége egy évig tartott és az 1926. július 29-ei csődeljárással megszűnt.

1926. július és november között dr. Molnár Dezső csődgondnok (tömeggondnok, felszámoló) vezetésével csődleltárat készítettek, ezzel a felszámolás folyamata kezdődött el. A leltár során 7636 tételt vettek számba összesen 18,073.971.750 korona értékben, ebből a Király Színház 439.284.500 korona, Magyar Színház 391.461.000 korona értéket képviselt.¹⁴³ Ekkor a kezelésében lévő színházak, mint a Magyar Színház Rt. kiváltak, és újból önállóan kezdtek működni. Végül nagy késéssel a Budapesti Királyi Törvényszék 1948-ban törölte a céget a társas cégjegyzékből, ezzel megszűntnek tekintették.¹⁴⁴

Közben rendőrségi nyomozás és évekre elhúzódó perek sokasága indult, ami behajthatatlan követelések, elúszott hitelek tömkelegét takarta. Az Unió Rt-nek közel 61 céges beszállítója volt, akik 871,518 millió korona értékű igényt jelentettek be. A közművek és a Székesfőváros felé szintén tetemes tartozás halmozódott fel, közel 2,158 milliárd korona. Ehhez járultak még az elmaradt szerzői jogigények, munkadíjak, hírlapok díjának tömkelege is. Végül körülbelül 550-en álltak elő követeléssel, de pontos adatot nem lehet megadni.¹⁴⁵

A Reggel című napilap így búcsúztatta a céget: „... *Ez a tröszt volt az első álamerikai gründolás Budapesten, szemre tetszetős, de valójában mély alapok nélküli, elhibázott, s már születése percében halálraítélt intézmény, amelynek agóniája abban a percben megkezdődött, amikor Beöthy László tehetsége s a Kohner Adolf és Fiai cég aranyai egy mellékajton távoztak a cifra Potemkin-palotából. ...*”¹⁴⁶

142 BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

143 BFL XI.1195. Unió Rt. csődleltár jegyzőkönyve (1926)

144 VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

145 Orfeum Rt.-nek (kártérítés) 255 millió korona, Kálmán Imre zeneszerzőnek (szerzői jogok) 85 millió korona, dr. Párkány Frigyesnek (ügyvédi munkadíj) 100 millió korona követelésük volt. BFL VII.1.d 11.914/1925., 9483/1925., 13516/17/1927., Az Ujság 1925. május 20. 113. sz. 3–4. p.; A Reggel 1925. június 22. 25. sz. 12. p.

146 A Reggel 1930. április 23.

Befejezés

Az Unió Rt. csődje és felszámolása után az üzleti életben maradt a Magyar Színház Rt., a Magyar Vígszínház Rt., a Kisfaludy Színház Rt. és a Medgyaszay Színház Rt.. Közben megjelentek új cégek is, mint a Magyar Vígszínház Rt.-vel szoros kapcsolatban lévő Fővárosi Színház Rt. és Színházüzemi Rt., az Általános Színházüzemi Rt., a Művész Színpad Kabaré Rt. és a Renaissance Színházüzem Rt.¹⁴⁷ Budapesten 1925-ben összesen 15 színházi részvénytársaság működött, a fővároson kívül csak Újpesten találkozzunk hasonló céggel.¹⁴⁸

Mi lett a sorsuk az Unió Rt. részvényeseinek és a vezetőinek? Az 1920-as évek második felében a korábbi színházi vállalatok meghatározó egyéniségei háttérbe szorultak, és újak kerültek előtérbe, mint dr. Bárdos Artúr vagy a Vígszínháznál tevékenykedő Roboz Imre.

Dr. báró Madarassy-Beck Gyula az Unió eladása után is a pénzügyi élet egyik meghatározó alakja volt. 1925-ben megvált a Magyar Jelzálog Hitelbanktól, majd a Magyar–Olasz Banknál tevékenykedett, mint alelnök. Később a zsidótörvények és a betegsége miatt visszavonult, majd 1939 novemberében meghalt. Unokatestvére, Marcell megélte a zsidóüldözést, 1944 márciusában a németek letartóztatták, a kistarcsai internáló táborba vitték, ahonnan Mauthausenbe deportálták, 1945.januárjában meghalt. Vele kihalt (ULTIMUS TITULI) a Beckek (Madarassy-Beck) bárói ága.¹⁴⁹

Dr. báró Kohner Adolf az 1920-as évek második felében újabb vállalkozások sorát alapította, és a Damjanich utcai palotájában tovább gyarapította képgyűjteményét. 1933-ban megtorpant a gazdasági siker, mert a nagy gazdasági válság magával rántotta a Kohner Adolf Fiai céget, el kellett adni az ipari érdekeltségek nagyobb részét. Kohnerék háttérbe szorultak a gazdasági életben, de megőrizték a szászberekre földbirtokot és néhány ipari érdekeltséget. Dr. báró Kohner Adolf ekkor már betegeskedett, és 1937-ben meghalt.¹⁵⁰

Beöthy 1924-es bukása után háttérbe szorult a színházi életben, majd 1926-ban elvállalta a Belvárosi Színház rendbetételét, de sikertelenül. Az újabb kudarc után nyugalomba vonult, és 1931-ben halt meg váratlanul kedvenc Fészek Klub-

147 1921-ben alapították az Általános Színházüzemi Rt-t, Fővárosi Színház Rt-t és a Színházüzemi Rt-t, 1923-ban a Művész Színpad Kabaré Rt-t és a Renaissance Színházüzem Rt-t.

148 Nagy Magyar Compass 1925. II. 402–435. p.

149 *Gudemus*, 1993. 230–232. p.

150 *Hlbocsányi*, 2012. 63. p.

jában. A vállalkozásai nem mindig voltak sikeresek, de a magyar operett európai híre emelésében az egyik legfontosabb szerepet játszotta.¹⁵¹

Dr. Faludi Jenő a Magyar Színház művészeti igazgatója lett 1925-ben, és nem kezdett újabb önálló üzleti vállalkozásba. Dr. Bárdos Artúr az igazgatói pozícióból való távozása után megalapította a saját cégét, a Renaissance Színházüzem Rt-t, melynek színháza a Nagymező utcában volt, a korábbi Télikertet (Jardin d'hiver) alakították át. 1925-től újból igazgatója lett a Belvárosi Színháznak, megszakításokkal 1948-ig. A kommunista hatalomátvétel utolsó pillanatában az USA-ba emigrált, ahol rendező, egyetemi vendégtanár és rádiós lett. Egy örök újrakezdő, aki élete során többször indult a nulláról, és mindig megtalálta a sikert.¹⁵² Csathó Kálmán vagyongazdálkodó 1940-ben a Magyar Színház és az Andrássy úti Színház igazgatója lett, majd az irodalom területén fejtett ki tevékenységet, a kommunista hatalomátvétel után csendesen élt Budapesten.

*„Az Unio színházüzemi és színházépítő r.t. Magyarország színházi életében nevezetes kultúrhivatást töltött be. Négy színházban hirdeti a magyar szót és ad hajlékot a magyar színjátszó művészeknek, ezenkívül fenntartója volt Rákosi Szidi-féle színésziskolának, amely már annyi kitűnő tehetséggel gazdagította a magyar színészetet.”*¹⁵³ A korszak egyik különleges vállalata volt, melynek alapításában és működtetésében részt vettek a pesti City és színházi élet meghatározó alakjai. Megpróbált hatékonyan működni, összefogni a színházakat közös pénzügyi irányítás alatt. Végül a színházi dekonjunktúra mellett éppen a központosítás okozta vesztét.

151 Kellér, 2000. 344–348. p.

152 Schöplin, 1929–1931. I. 464–465. p.

153 BFL VII.18.d 09/0205 — 1925. 1925. június 22-i irat.

Függelék

1. táblázat. Az Unió Rt. igazgatósága

<i>Név (életrajzi adatok)</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Betöltött funkció</i>	<i>Idő</i>
Beöthy László (1873–1931)	színházigazgató	vezérigazgató, elnök	1918. május 28–1924. május 16. 1924. május 17–1926. március 22.*
dr. Neumann Miksa (1867–1929)	bankár, cégvezető	igazgatósági tag, elnök	1918. május 28–1926. augusztus 3. 1918. augusztus 2–szeptember 24.
báró Kohner Jenő (1876–1918)	nagyiparos, bankár, cégvezető	elnök	1918. május 28–június 26.
Bárczy István (1866–1943)	főpolgármester, politikus	igazgatósági tag	1918. szeptember 25–1926. augusztus 3.
Biró (Blau) Lajos (1880–1948)	író, újságíró	igazgatósági tag	1918. szeptember 25–1922. december 7.
Herczeg Ferenc (1863–1954)	író	igazgatósági tag	1918. szeptember 25–1926. augusztus 3.
báró Kohner Simon Vilmos (Willy) (1877–1943)	nagyiparos, bankár, cégvezető	igazgatósági tag	1918. szeptember 25–1924. július 22.
Lázár (Schwarcz) Ödön (1873–1946)	színházigazgató	igazgatósági tag	1918. szeptember 25–1926. augusztus 3.
dr. Marton (Márton) Miksa (1871–1936)	ügyvéd, újságíró	igazgatósági tag	1918. szeptember 25–1926. augusztus 3.

* Beöthy László 1926. március 13-án mondott le, a cégbírósági nyilvántartás szerint március 22-ig volt elnök.

<i>Név (életrajzi adatok)</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Betöltött funkció</i>	<i>Idő</i>
dr. Strasser Imre (1859–1928)	nagykereskedő, cégvezető	igazgatósági tag	1918. szeptember 25–1922. december 7.
gr. Teleki Sándor (1861–1919)	igazgató	elnök	1918. szeptember 25–1919. augusztus 13.
báró Madarassy-Beck Gyula (1873–1939)	bankár	elnök	1920. február 22–1922. december 7.
Pál Henrik (?–?)	kereskedő?	igazgatósági tag	1920. február 22–1924. július 22.
dr. Bárdos Artúr (1882–1974)	színházigazgató	igazgatósági tag	1920. február 22–1926. augusztus 3.
dr. báró Kohner Adolf (1866–1937)	nagyiparos, bankár, cégvezető	elnök	1922. december 7–1924. július 22.
dr. Simonyi-Semadam Sándor (1864–1946)	ügyvéd, politikus, volt miniszterelnök	igazgatósági tag	1923. február 14–1924. július 22.
lovag Wahl Oszkár (1897–?)	cégvezető	igazgatósági tag	1923. február 14–1924. július 22.
Petrovics Elek (1873–1945)	múzeumigazgató, művészettörténész	igazgatósági tag	1923. február 14–1926. augusztus 3.
dr. Bányai Sándor (?–?)	bankár	igazgatósági tag	1924. július 22–1926. augusztus 3.
Barna Bertalan (?–?)	bankár	igazgatósági tag	1924. július 22–1926. augusztus 3.

<i>Név (életrajzi adatok)</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Betöltött funkció</i>	<i>Idő</i>
dr. Faludi Jenő (1873–1933)	színházigazgató	elnök	1924. május 17. (július 22.)–1926. augusztus 3.
Faludi Gábor (1846–1932)	színházigazgató	igazgatósági tag	1924. július 22–1926. augusztus 3.
Faludi Miklós (1870–1942)	színházigazgató	igazgatósági tag	1924. július 22–1926. augusztus 3.
Faludi Sándor (1873–1945)	színházigazgató	igazgatósági tag	1924. július 22–1926. augusztus 3.
dr. Révész Jenő (?–?)	bankár	igazgatósági tag	1924. július 22–1926. augusztus 3.
Kacsóh Pongrácz (1873–1923)	zeneszerző	igazgatósági tag	1922. június 10–1923. január 27. (?)

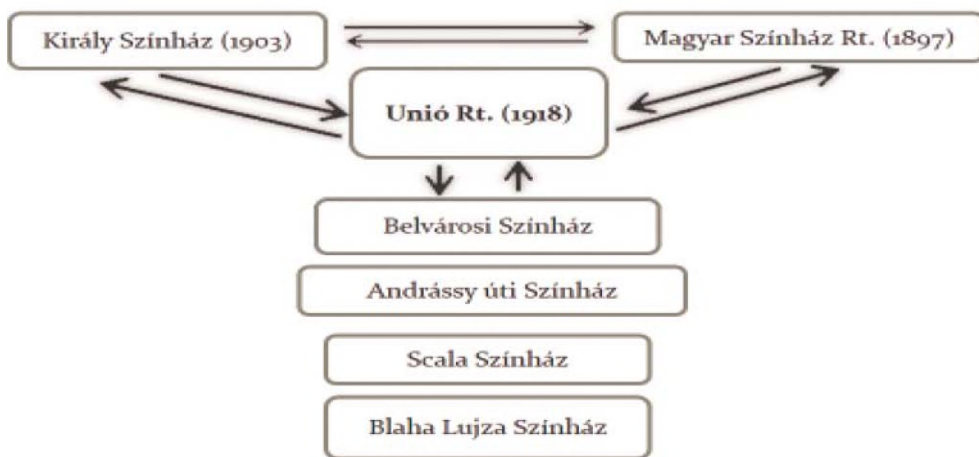
2. táblázat. *Unió Rt. vezetői*

<i>Pozíció, név (életrajzi adatok)</i>	<i>Idő</i>
<i>Vezérigazgató</i>	
Beöthy László	1918–1924
dr. Faludi Jenő	1924–1925
<i>Király Színház igazgatói</i>	
Beöthy László	1903–1918
Lázár Ödön (ügyvezető igazgató)	1918–1925
<i>Magyar Színház igazgatói</i>	
Beöthy László	1898–1900, 1907–1918
Vajda László	1918–1922

<i>Pozíció, név (életrajzi adatok)</i>	<i>Idő</i>
Beöthy László (megbízott helyettesítő igazgató)	1922–?
dr. Faludi Jenő	1925–1929
<i>Andrássy úti Színház igazgatói</i>	
dr. Bárdos Artúr	1918–1922
Emőd Tamás	1922–1924, 1925–1927
Törzs Jenő	1924–1925
dr. Szirmai (Schönberger) Albert (zeneigazgató)	?–?
<i>Blaha Lujza Színház igazgatói</i>	
Szirmai Imre	1920–1924
Emőd Tamás	1924–1925
<i>Belvárosi Színház igazgatói</i>	
dr. Bárdos Artúr	1918–1922, 1925–1926
Beöthy László (megbízott helyettesítő igazgató)	1922–?
Tarnay Ernő (1886–1940, helyettes igazgató)	1925
<i>Cégvezető, irodafőnök</i>	
Zoltán Ignác (?–?)	1918–1925?
<i>Gazdasági ügyek felügyelője</i>	
Faludi Miklós (1870–1942)	1924–1925
<i>Gazdasági főnök</i>	
Leszkay András (1863–1928)**	1918–?

** Leszkay András 1901 és 1907 között a Magyar Színház igazgatója volt.

1. ábra. Unió Rt. színházai.

Forrásközlés

A következő dokumentumok a Budapest Főváros Levéltárában találhatóak, Budapesti Királyi Törvényszék Cégbírósági iratok között (jelzete: BFL VII.2.e). A dokumentumokat a keltezésük sorrendjében közöljük.

1. dokumentum

Az Unió Színházüzemi és Színházépítő részvénytársaság aláírási íve és tervezete

Alóírottak, mint alapítók, fenti cég alatt részvénytársaságot alapítanak. A részvénytársaság tervezete a következő:

1./ A vállalat tárgya: színházak, mulatók és rokonüzemek építése, bérlete, berendezése saját üzemben tartása vagy bérbeadása, e rendeltetést szolgáló és egyéb ingatlanok vétele és eladása, azoknak beépítése vagy bérbeadás útján vagy saját üzemben való hasznosítása; díszlet és jelmezgyárak, jegyirodák, zenemű és szín-

darabkiadó vállalatok, színházügynökségek, varieték, mozgószínházak, filmgyárak, szóval minden színházi üzemmel rokon és azt célszerűen kiegészítő üzemek és vállalatok megszerzése, létesítése, üzembentartása és értékesítés.

A vállalat tartama időben nem korlátozott. A vállalt fennáll mindaddig, míg megszűnését a közgyűlés a K.T. értelmében el nem határozza.

2./ Az alaptőke 6 millió korona.

3./ A részvények száma 15000 és egyenként 400 K. névértékről szólnak.

4./ Az aláírás zárhatárideje: 1918. évi május hó 28 napjának déli 12 órája,

5./ Az alapítók maguknak vagy másoknak különös jogokat biztosítani nem kívánnak.

6./ A részvényaláírással egyidejűleg a részvények névértéke fejében minden egyes részvény után 400.-, azaz Négyszáz korona a Magyar Jelzálog-Hitelbank főpénztáránál /Budapest, V. Nádor-utca 7./ készpénzben befizetendő.

Budapesten, 1918. május 27.

*Magyar Város és Községfejlesztési
Részvénytársaság*

Beöthy László

színházigazgató

Budapest VII. Jósika u. 2.

Báró Kohner Jenő

nagyiparos

Budapest IV. Bécsi utca 8.

[Olvashatatlan név], Dr. Neumann Miksa

Budapest, V. Zrínyi utca 7.

BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

2. dokumentum

Aláírási ív

Túloldali alapítási tervezet összes határozmányait reánk nézve kötelezőnek ismerjük el és annak értelmében a következő részvénymennységet jegyezzük

<i>Sor-szám</i>	<i>Név és Lakás</i>	<i>Jegyzett részvények száma</i>	<i>Befizetett összeg</i>
1.	Magyar Város és Községfejlesztési Részvénytársaság V. Zrínyi u.7.	7550 HÉTEZERÖTSZÁZ- ÖTVEN DARAB	3.020.000 HÁROMMILLIÓ- HÚSZEZER KORONA
2.	Báró Kohner Jenő	1250 Egyezerkettőszázöt- ven darab	500.000 Ötszázezer korona
3.	Beöthy László	5800 Ötezernyolcszáz darab	2.320.000 Kéttőmillió-háromszáz- húszezer korona
4.	Dr. Marton Sándor	100 Egyszáz darab	40.000 Negyvenezer korona
5.	Dr. Neumann Miksa	100 Egyszáz darab	40.000 Negyvenezer korona
6.	Dr. Várkonyi Oszkár	100 Egyszáz darab	40.000 Negyvenezer korona
7.	Lázár Ödön	100 Egyszáz darab	40.000 Negyvenezer korona
		15000	

Budapest, 1918. május 27.

Kelt Budapesten, az „Unió Színházüzemi és Színházépítő Részvénytársaság”
1918. évi május hó 28-án tartott alakuló közgyűléséből:

Dr. Várkonyi Oszkár
jegyzőkönyvezető.

Kohner Jenő
elnök.

Hitelesítjük.
Dr. Marton Miksa
Lázár Ödön

BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

3. dokumentum Jegyzék

Az UNIO SZÍNHÁZ ÉS SZÍNHÁZÉPÍTŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG 1918. évi augusztus hó 2-án délelőtt 12 órakor tartott rendkívüli közgyűlésén letett részvényekről.

<i>Részvényesek neve</i>	<i>Letett részvények száma</i>	<i>Szavazatok száma</i>
1. Magyar Város és községfejlesztési Rt.	6000	240
2. Bárány Kohner Jenő örökösei	1250	50
3. Beöthy László	5900	236
4. Lázár Ödön	100	4
5. Bárány Madarassy-Beck Gyula dr.	200	8
6. Strasser Imre dr.	100	4
7. margittai Neumann Miksa dr.	100	4
8. Bárczy István	50	2
9. Gróf Teleki Sándor	50	2
10. Bárány Kohner Willy	50	2
11. Herczeg Ferencz	50	2
12. Bíró Lajos	50	2

<i>Részvényesek neve</i>	<i>Letett részvények száma</i>	<i>Szavazatok száma</i>
13. Dr. Márton Miksa	50	2
14. Töpler Ottó	50	2
15. Dr. Rózsa Miklós	50	2
16. Dr. Várkonyi Oszkár	50	2
17. Sziráky Oszkár	50	2
18. Horváth Andor	50	2
Összesen	14.200	568

Az UNIO SZÍNHÁZ ÉS SZÍNHÁZÉPÍTŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG 1918. évi augusztus 2-án tartott rendkívüli közgyűléséből.

Hitelesítik:

Surányi Miksa Herczeg Ferenc báró Kohner Jenő dr. Neumann Miksa
jegyzőkönyv hitelesítő elnök

BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

4. dokumentum

AZ UNIO SZÍNHÁZÜZEMI ÉS SZÍNHÁZÉPÍTŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG ÉVI JELENTÉSE 1919

BUDAPEST 1920

Tisztelt Közgyűlés!

Attól a naptól kedve, amelyen társaságunk működését megkezdte, 1918. július 1-jétől 1920. december 31-éig másfél esztendő telt el. Alapszabályaink rendelkezése szerint e másfél esztendő tekintendő első üzletévünknek, erről az időszakról szól mérlegünk és évi jelentésünk, amelyekkel ezúttal először van szerencsénk az évi közgyűlés elé lépni.

Ez a másfél év a legviharosabb, a legnehezebb idő volt, amelyen ez az ország, ez a főváros valaha is keresztülment. Az elvesztett háború nyomorúságából két forradalom marcangoló karjai közé jutottunk; minden vállalat — köztünk a miénk is — közel jutott a megsemmisülés veszedelméhez. A Károlyi-zendülés fojtogató bizonytalansága után a rablók diktatúrájának — a forradalmak történetében örök időkre nevezetes és jellemző esemény gyanánt — legeslegesítő dolga volt a színházakra rátenni a kezét, azaz elrabolni a színházakat jogos tulajdonosaiktól, köztük a mi társaságunktól is. Birtokukba vették színházainkat, pénztárunkból körülbelül 150.000 korona készpénzt ragadtak el és átkos uralmuk ötöd-fél hónapja alatt elmaradt haszon címén legalább $\frac{1}{2}$ millió koronával károsították meg vállalatunkat. Gazdag felszerelésünkre, mely ma különösen megbecsülhetetlen és pótolhatatlan, szintén rátették kezüket, ezeknek az értékeknek széthordását azonban helyükön maradt vezetőink aktív és passzív ellenállása megghiúsította.

Üzleti évünk mérlegéből ez az idő egészen kikapcsolódik, úgy hogy a jelentésünkben található adatok bár naptárszerűen másfél évi időre terjednek ki, voltaképpen egy évi munkásságunk eredményét tárják fel. S bár a munkásság soha annyi akadályba nem ütközött, törekesünknek soha annyi nehézséget nem kellett leküzdenie, mint az elmúlt időben, igen biztató jelenségnek, a jövőre nézve sokat ígérő tünetnek kell tekintenünk azt, hogy elmúlt üzletévünk eredményét anyagi és művészi szempontokból egyaránt sikeresnek kell mondanunk.

Az adott viszonyok közt arra nem gondolhattunk mindmostanáig, hogy a részvénytársaságunk alapításakor felmerült nagyszabású továbbfejlesztő terveinket megvalósíthassuk, ez a jövő — remélhetőleg a közeljövő — feladata lesz. Ezzel kapcsolatos indítványaink jelen jelentésünk befejező részében foglaltatnak. Két színházunk, a Király Színház és Magyar Színház azonban olyan eredménnyel dolgozott, hogy üzletévünket a mérlegben kimutatott közel 700.000 korona tiszta nyereséggel volt módunkban lezárni. Sikereink, amelyek közül csak a Pillangó főhadnagyot, a Gróf Rinaldot, a Szókimondó asszonyságot és a Sasfiókot említjük meg — a négy darab mindegyike a 200-ik előadás körül jár — eléggé beszélnek magukért. A színházak változatos és sokban nevezetes eseményei közül, amelyek nem tartoznak a jelentés keretébe, engedtessek meg egyszerű felemlítése annak a rendkívül jelentős kultúrünnepek, amelyet Király Színházunk a János vitéz 500-ik előadásával ült meg.

Fentebb említett tiszta nyereségünk az alapszabályszerűen összeállított és felügyelőbizottságunk által megvizsgált zárszámadás szerint pontos összegben 696.151,73 koronát tesz ki, amelynek hovafordítását illetőleg tisztelettel indítványozzuk:

hogya általános tartalékalapunk javára --- --- --- --- ---	120.000,00 – K
tisztviselőink jutalmazására --- --- --- --- ---	20.000,00 – K
igazgatóságunk jutalékára --- --- --- --- ---	69.615,17 – K
felügyelő-bizottságunk díjazására --- --- --- --- ---	5.500,00 – K
a hatmillió korona alaptőke 7 ½ %-os (másfél évre) osztaléknak kifizetésre --- --- --- --- ---	450.000,00 – K
átvitelképen a jövő évi számlára --- --- --- --- ---	<u>31.086,56</u> – K
	696.151,73 – K

fordíttassék. Kérjük, méltóztassanak elhatározni, hogy ennek értelmében részvényeink 1918/19-es egyesített szelvényei társaságunk főpénztáránál, vagy a Magyar Jelzálog Hitelbank pénztáránál darabonként 30, azaz harminc koronával beváltassanak. Kérjük továbbá, hogy igazgatóságunk és felügyelő-bizottságunk részére az 1918. és 1919. évekre a felmentvényt megadni méltóztassék.

A vállalatunk elé tűzött alapszabályszerű feladatok megoldása alaptőként megfelelő felemelését igényli. Van szerencsénk ennél fogva a következőket indítványozni:

- a) a tőkeemelési művelettel kapcsolatosan határozza el mindenekelőtt a közgyűlés, hogy az ezidőszerint 400 korona részvényérték kettéosztásával a részvények névértéke 200 koronában állapíttassék meg. Ennél fogva az eddigi társasági alaptőke 6 millió korona, mely 30.000 darab egyenként 200 korona névértékű bemutatóra szóló névértékre oszlik;
- b) határozza el a közgyűlés, hogy az alaptőke az eddigi 6 millió koronáról 45.000 darab egyenként 200 korona névértékű, bemutatóra szóló új részvény kibocsátásával 9 millió koronával összesen 15 millió koronára emeltetik fel;
- c) hatalmazza fel a közgyűlés az igazgatóságot, hogy a régi részvények névértékének kettéosztását akként vigye keresztül, hogy a forgalomban levő ideiglenes 400 korona névértékre szóló részvényutalványokat bevonja és helyettük minden 400 korona névértékű utalvány ellenében 2 darab 200 koronáról szóló végleges részvényt adjon ki;
- d) hatalmazza fel a közgyűlés az igazgatóságot, hogy a b) pont szerint kibocsátásra kerülő 45.000 darab új 200 koronás részvényt belátása szerint meghatározandó időpontban, részletekben, kibocsátási áron és kibocsátási módokat mellett értékesítse.
- e) ezen határozatoknak megfelelően indítványozzuk, hogy a közgyűlés az alapszabályok következő módosításait határozza el:
az 5. §. helyett: A társaság alaptőkéje 15 millió korona, mely 75.000 darab, egyenként 200 korona névértékről kiállított és bemutatóra szóló részvényből alakul;

a 6. §. helyett: Az alaptőkéből 6 millió korona a megalakulást megelőzőleg teljes névértékben befizetett. Az 1920. évi február hó 22-én tartott közgyűlés felhatalmazta az igazgatóságot, hogy 45.000 darab, egyenként 200 korona névértékű, bemutatóra szóló új részvényt belátása szerint meghatározandó időpontban, részletekben kibocsátási áron és kibocsátási módozatok mellett értékesítsen. Az értékesítés azonban névértéken alul nem történhetik.

Jelentésünket országunk általános gyászával kezdtük; engedtessek meg nekünk, hogy a mi külön gyászunk szomorúságának szentlejük a végét. Az a barátunk és vezérünk, kinek lelkes fantáziája, lankadatlan munkaereje és fiatal testében öreg bölcsessége társaságunkat életre hívta, első elnökünk, Kohner Jenő báró elhunyt, mielőtt vállalatunk első munkanapját megérhette volna. Örökébe gróf Teleki Sándor lépett, aki páratlan érdeklődéssel és igaz szeretettel vezette ügyeinket mindaddig, amíg beteg szívének dobbanását hazánk balsorsa és a rablóuralom gyilkos izgalmai el nem hallgattatták. E két férfiú nemes emléke tegye jobbá, szebbé, gazdagabbá társaságunk jövő életét és munkáját!

Az igazgatóság.

Dr. Neumann Miksa

báró Kohner Willy

Herczeg Ferenc h. Dr. Marton Miksa

Lázár Ödön

Beöthy László

Dr. Sziráky Oszkár

BFL VII.2.e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

5. dokumentum

AZ UNIÓ SZÍNHÁZÜZEMI ÉS SZÍNHÁZÉPÍTŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG ÉVI JELENTÉSE 1923 BUDAPEST 1924

Tisztelt Közgyűlés!

Az Unió Színházüzemi és Színházépítő Részvénytársaság ötödik üzleti éve az, a melyről e jelentés beszámol, lényegében nem volt egyéb, mint küzdelem a gazdasági élet minden terén egyre rosszabbodott közviszonyok ártó hatása ellen. Hogy

e harc nem volt sikertelen, mutatja az 59,516.212,03 koronát kitevő nyereségünk s az a tény, hogy a legnehezebb helyzetben is meg tudtuk óvni részvénytársaságunknak és vállalatainknak döntő fölényét a magyar művészi közéletben. Színpadjainkon került színre az évadnak magyarság, írói és művészi színvonal tekintetében nemcsak legjelentékenyebb, de abszolút mértékkel mérve is legnagyobb becsű műve: a Mézeskalács és A vörös malom. Minden színpadunk nagy és becsületes munkát végzett: új és tehetséges írókat szólaltattunk meg, új és tehetséges színészeknek adott teret; nyugodtan nézhetünk édesanyánk, a magyar kultúra szemébe: kötelességünket híven teljesítettük.

Tisztelettel jelentjük, hogy a társaság két díj közül a Rákosi Jenő-díjat Német Máriának, a Beöthy László-díjat Somlay Arthurnak és Pethes Imrének juttatták a díj nevében megtsziteltek. Szirmai Imre, a Blaha Lujza színház igazgatója, színészi elfoglaltságára való tekintettel lemondott igazgatói állásáról, viszont a Belváros Színház igazgatói tisztével végrehajtó-bizottságunk Törzs Jenő urat, a kitűnő művészt bízta meg.

E közgyűlést megelőzőleg elnökségünk, igazgatóságunk, felügyelő-bizottságunk és végrehajtó-bizottságunk lemondott. Lemondásuk óta, a melynek elfogadása e közgyűlésre vár, ideiglenes joghatállyal visszük a társaság ügyeit. Ugyancsak lemondott állásáról társaságunk vezérigazgatója, Beöthy László, a ki tennivalóinak ellátására Faludi Jenő dr.-t, a Vígszínház volt igazgatóját kérte föl.

Tisztelettel bátrak vagyunk javasolni a kimutatott tiszta nyereség következő fölosztását:

Osztalékra 86.250 drb részvény á 300.---	25.875.000,00 – K
rendes tartalékalapra ---	10.000.000,00 – K
adó alapra ---	8.000.000,00 – K
az igazgatóság alapszabályszerű jutalékaira ---	5.865.371,03 – K
felügyelő-bizottságunk díjazására ---	650.000,00 – K
a tisztviselők jutalmazására ---	4.500.000,00 – K
átvitel új számlára ---	4.625.841,00 – K
együtt	59.516.212,03 – K

Kérjük, méltóztassék elhatározni, hogy ennek értelmében részvényeink 1923-as szelvénye főpénztárunknál és a Magyar Amerikai Bank főpénztáránál darabonként 300, azaz háromszáz koronával beváltassanak.

Kérjük mindezek után a közgyűlést, hogy igazgatóságunk és felügyelő-bizottságunk részére az 1923. évre szóló fölmentvényt megadni méltóztassék.

Budapest, 1924. június 21-én.

Az igazgatóság

Báró Kohner Adolf
Báró Kohner Willy
Beöthy László
Lázár Ödön
Wahl Oszkár
Márton Miksa
Herczeg Ferenc

Dr. Neumann Miksa
Simonyi-Semadam Sándor
Petrovics Elek
Pál Ferenc

BFL VII. 2. e Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt., Cg. 7912., Okm. 3427.

Források és irodalom*Levéltári források**Budapest Főváros Levéltára (BFL)*

- IV.1303.f Pest Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok
IV.1420.c Budapest Székesfőváros tanácsi majd polgármesteri ügyosztályainak gyűjteményes iratai. Színházi és közművelődési iratok gyűjteménye.
VII.1.d Budapesti Királyi Ítéltábla (1946– Budapesti Ítéltábla, 1949– Budapesti Felsőbíróság) iratai. Peres iratok.
VII.2.e Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai. Cégbíróági iratok (rég. Cg.=rég. cégiratok, Cg.=cégszám, Okm.=okmánytári iratok, Cg.V.=vizsgálati iratok)
VII.3.c Pesti Első Bíróságú Királyi Váltótörvényszék (1854–1861 között Pesti Császári és Királyi Kereskedelmi Törvényszék) iratai. Egyéni és társas mutatók és cégjegyzékek.
VII.18.d Budapesti Királyi Ügyészség (1946- Budapesti Államügyészség) iratai. Büntetőperes iratai.
XI.1195 Unió Színházüzemi és Színházépítő Rt. iratai

Nyomtatott források

Budapesti Hírlap
Központi Értesítő

Nagy Magyar Compass (Azelőtt Mihók-féle)
Magyar Estilap
Magyarországot illető Országos Kormánylap
Pester Lloyd
Pesti Hírlap
A Reggel
Színházi Élet
Az Ujság

Elektronikus formában felhasznált források

Budapest Főváros közgyűlési jegyzőkönyvei (Arcanum Közgyűjteményi
Könyvtár <http://library.arcanum.hu>)
Ezer év törvényei (www.1000ev.hu)

Irodalom

<i>Árvakövy</i> , 1930.	<i>Árvakövy Richárd, Dr.</i> : A kartellek és trustök kérdése. Budapest, 1930.
<i>Bácskai</i> , 1989.	<i>Bácskai Vera</i> : A vállalkozók előfutárai. Nagykerekedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989.
<i>Bárdos</i> , 1942.	<i>Bárdos Artúr</i> : Játék a függöny mögött. Budapest, 1942.
<i>Berend–Ránki</i> , 1966.	<i>Berend T. Iván–Ránki György</i> : Magyarország gazdasága az első világháború után. 1919–1929. Budapest, 1966.
<i>Danielczyk</i> , 2005.	<i>Danielczyk, Julia</i> : Josef Danegger (1889–1948). In: Theaterlexikon der Schweiz, 1. Zürich, 2005.
<i>Dobrovics</i> , 1934.	<i>Dobrovics Aurél, Dr.</i> : A kartelek helyzete és működése Magyarországon. Budapest, 1934.

- Farkasfalvi*, 1928. *Farkasfalvi Sándor, Dr.*: Budapest gyáripára 1921–1926-ban. Budapest, 1928.
- Gudenus*, 1993. *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. kötet, Budapest, 1993.
- Hilferding*, 1959. *Hilferding, Rudolf*: A fináncnöke. Budapest, 1959.
- Hlbocsányi*, 2012. *Hlbocsányi Norbert*: A Kohner család vállalkozásai. In: Tanulmányok Budapest Múltjából, 37. (2012) 43–73. p. (http://www.btm.hu/?q=kiadvany_var, letöltés 2014. június 13.)
- Incze*, 1919. *Incze Sándor*: Művészeti almanach. A Színházi Élet évkönyve. Budapest, 1919.
- Incze*, 1922. *Incze Sándor*: Művészeti almanach. A Színházi Élet évkönyve. Budapest, 1922.
- Kellér*, 2000. *Kellér Andor*: Bal négyes páholy. Budapest, 2000.
- Kempelen*, 1911–1932. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I–XI. kötet, Budapest, 1911–1932.
- Kempelen*, 1931. *Kempelen Béla*: Magyar főrangú családok. Budapest, 1931.
- Kempelen*, 1937–1939. *Kempelen Béla*: Magyarországi zsidó és zsidóeredetű családok. I–III. kötet, Budapest, 1937–1939.
- Kósa*, 1922. *Kósa Miklós*: A pénz urai. I–II. kötet, Budapest, 1922.
- Kuncz*, 1922. *Kuncz Ödön*: A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlat. I–II. kötet, Budapest, 1922.
- Kügyi*, 1930–1934. *Kügyi Virágh László*: A City urai. I–III. kötet, Budapest, 1930–1934.

- Lengyel*, 1989. *Lengyel György*: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Budapest, 1989.
- Magyar*, 1979. *Magyar Bálint*: A Vígszínház története. Budapest, 1979.
- Magyar*, 1985. *Magyar Bálint*: A Magyar Színház története. Budapest, 1985.
- Marbach*, 1932. *Marbach, Fritz*: Kartelle, Trusts und Sozialwirtschaft. Bern, 1932.
- Márkus*, 1912. *Márkus Dezső*: A hatályos magyar törvények gyűjteménye. Corpus Juris Hungarici = Magyar Törvénytár. 1000–1910. I–VI. kötet, Budapest, 1912.
- McCagg*, 1992. *McCagg, William O.*: Zsidóság a Habsburg Birodalomban, 1670–1918. Budapest, 1992.
- Pongrácz*, 1919. *Pongrácz Jenő*: Tanácsköztársasági törvénytár. I–II. kötet, Budapest, 1919.
- Radnóti*, 1922. *Radnóti József*: A pénz urai. Budapest, 1922.
- Radnóti*, 1929. *Radnóti József*: Pesti pénzoligarchák. Budapest, 1929.
- Schöpflin*, 1929–1931. *Schöpflin Aladár* (szerk.): Magyar színházművészeti lexikon. A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája. I–IV. kötet, Budapest 1929–1931.
- Szalai*, 2009. *Szalai Anna* (szerk.): Hágár országa: a magyarországi zsidóság — történelem, közösség, kultúra. Budapest, 2009.
- T. Boros László*, 1929. *T. Boros László*: Magyar politikai lexikon. Budapest, 1929.

- Tomka*, 1995. *Tomka Béla*: A magyarországi pénzüintézetek rövid története. Budapest–Kalocsa, 1995.
- Tomka*, 1999. *Tomka Béla*: Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon, 1892–1913., Budapest, 1999.
- Ujvári*, 1929. *Ujváry Péter*: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929.
- Varga*, 1912. *Varga Jenő*: A magyar kartellek. Budapest, 1912.
- Vályi*, 1906 *Vályi Sándor*: Magyar cégjog. Budapest, 1906.
- Végyváry–Zimmer*, *Végyváry Ferenc–Zimmer Ferenc*: Sturm-féle országgyűlési almanach. 1910–1915. Budapest, 1910.
- Vladár*, 1943. *Vladár Gábor*: Magyarország hatályos törvényei. Kiegészítve törvényeket módosító jogszabályokkal. I–III. kötet, Budapest, 1943.

FEHÉR CSABA

A SORG-CSALÁD ÉS A VÁLLALATBIRODALOM RÖVID TÖRTÉNETE

A Sorg-család a történeti irodalom és kutatások által méltatlanul elhanyagolt família, holott a név viselői a két világháború közötti Magyarország vezető építőipari vállalkozásának tulajdonosai voltak. A II. világháborút követő felelősségre vonási hullámot nem kerülhették el id. Sorg Antal építési vállalkozó és fiai, ifj. Sorg Antal és Sorg Jenő. Különösen azért, mert jó kapcsolatokat építettek ki és tartottak fenn a Horthy-rendszer hivatalnokaival, a szélsőjobboldali pártokkal és a német megszállókkal is. Az ellenük indított népbírószági ügyben úgy jelenítettek meg őket, mint akik elősegítették a magyar katonai védelem megerősítését (pl. laktanyák, repülőterek építése), a zsidótörvények végrehajtását, valamint az ő közreműködésüknek köszönhető a magyar nemzeti javak egy részének nyugatra szállítása. A kiépült vállalatbirodalom sorsa is az összeomlás és államosítás lett. Jelen munkában célom az, hogy megvilágítsam a háború előtti politika és gazdaság összefonódásának szövedékét, legalábbis annak egy részterületét, és kísérletet teszek a kialakult kapcsolati háló rekonstruálására, miközben a család és a vállalat története is körvonalazódik. Forrásként nem csak a népbírószági, ügyészségi iratokra hagyatkoztam, hanem az igazolóbizottsági, igazolásfellebbezési, járásbírószági, ítélőtáblai, tervtári, hagyatéki, végrendeleti, kerületi és fővárosi előjárószági iratokat, a Sorg Antal Építőipari Rt két világháború közötti levelezését, valamint a vonatkozó cégbírószági és a közjegyzői iratokat is vizsgáltam. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában V-dossziékat és O-dossziékat tanulmányoztam. A kutatásba bevonni tervezett további irategyüttesek — a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (Népbírószágok Országos Tanácsa, Iparügyi Minisztérium) és a Hadtörténelmi Levéltárban (Honvédelmi Minisztérium, Magyar Honvéd Légierők Parancsnoksága) iratai — is adalékokkal szolgálhatnak a témára vonatkozóan.

Írásomban először a családtörténetet, és vállalatok történetét mutatom be, majd a siker tényezőit: a kialakult kapcsolati hálózatot és a pénzügyi manővereket, valamint az építkezéseket, végül a cégcsoport bukásával zárom a tanulmányt.

Családtörténet

A Sorg-család magyarországi történetét négy generáción keresztül követhetjük a feltárt források alapján az 1833–1948 közötti időszakban. Az *első generáció* képviselője, *Joseph Sorg* cserzővarga (cipésmester) az 1800-as évek első harmadában érkezett Pestre a Badeni Nagyhercegségből, Handingenből. A mai Párizsi Udvar helyén álló üzletházban rendezte be és nyitotta meg műhelyét, amely az üzlet gyors fellendülésével jelentős adófizetővé tette. 1833. június 26-án felvételt nyert a pesti polgárok sorába¹, és házat vett a Német utcában. Megtanult magyarul is. Három gyermeke született: Péter, Katalin és Mária. Katalint Gottgeb Antal építőmester vette feleségül, aki Kasseli Ferencnek — a Citadella építőjének — irodáját vezette. Máriát Barthonek Ferenc cementgyáros vette feleségül.²

A *második generáció* képviselője, *Sorg Péter* cipésmester (1840 körül született) az apai hagyományokat követte, de kevesebb sikerrel, ugyanis az 1873-as gazdasági válság során tönkrement, és a Párizsi utcai cipész üzletét-műhelyét 1875-ben csődeljárás alá vonták.³ Hat gyermeke közül Antal az ötödik. Felesége Windhagel Katalin apja is építész, ami szintén befolyásolhatta a harmadik generációs profilváltást.

A *harmadik generáció* „self made man”-je *id. Sorg Antal* már építőmester volt. Terézvárosban született 1868. november 25-én az Augarten Platz-on (Klauszál tér). Akkoriban még beépítetlen a városnak ez a területe, a Corvin Áruház helyén Kasseli állványraktára állt, Barthonek már felépített egy házat a Rákóczi (akkor még Kerepesi) úton, és mivel Sorg több rokona is az építőiparban működött, ez befolyásolhatta pályaválasztását. A Kazinczy utcai iskolában végzett öt elemi osztály után a Nagymező utcai polgárban járt ki négy osztályt, majd 16 éves korában kőműves szakmát tanult Klein H. Jánosnál.⁴ Három évig (1884–1887) építkezéseken inaskodott (Hársfa utcai polgári házak építése), emellett a Cukor (Károlyi) utcai tanonciskolába és a Bodzafa (Rökk Szilárd) utcai ipariskolába járt, utóbbiban műszaki rajzot tanult.⁵

1 BFL IV.1202.v. 2. kötet 124. fol.

2 Idősb Sorg Antal 75 éves és a Sorg Antal építőipari r.t. 40 éves jubileuma. Bp., 1943. BFL XV.17.f. 834. 1. doboz. (A továbbiakban Jubileumi kiadvány) 5. p.

3 1875. október 25-én, mivel két negyedévi lakbérrel volt adós, és augusztusban lejárt a tartozása. BFL VII.168. 84/1875.

4 Kasseli tanítványa volt Gottgebbe együtt, vagyis valószínűleg rokoni ajánlásra került oda.

5 Jubileumi kiadvány, 6–7. p.

Másfél év múlva irodai munkát kapott, segédpallér (Nesszi-féle kéményseprő ház, Wesselényi utca–Kazinczy utca sarok), majd önálló pallérként szabadult. Winkler Hermann cégéhez szegődött a mátyásföldi villatelep kiépítésére munkavezetőnek. 1888-ban⁶ Kőbányára, Dura Tamás cégéhez került munkavezetőnek, és innen vonult be katonának. 1889–1892 között a budai Nádor-laktanyában szolgált, és őrmesterként szerelt le. Ezután is a Dura cégnél dolgozott (a Keleti pályaudvar fűtőházai, Verseny utcai postaépület, Üllői úti huszárlaktanya építkezésein), majd 1894. november 20-án feleségül vette Dura Rózát (1874–1924), a mester lányát. Dura Tamás ekkor átadta vejének és fiának (ifj. Dura Tamás, 1872–1942) a céget. Antal 1895-ben letette a kőművesmesteri vizsgát, és kivált a cégből. Kőművesmesterként kőbányai magánházak, valamint a Kreische Antal és a Kraussmann szalámigyárak felépítését vállalta el.⁷

1903. november 25-én⁸ alapította meg saját cégét az 1901–1902 évi előkészületeket követően, de ekkor még csak kisebb munkákat végzett. 1913. december 9-én tette le az építőmesteri vizsgát, amelynek birtokában már nagyobb volumenű munkákat is vállalhatott. 1923-ban fiaival (ifj. Antal és Jenő) részvénytársaságot alapítottak. A szénbányák, honvédelmi építkezések, kokszygár, a mély- és útépítési feladatok ellátása során országszerte dolgozott, és előfordult — már a 30-as években is —, hogy egyidőben 10 ezer munkást foglalkoztatott.

Építészeti tapasztalatok szerzése céljából sokat utazott Európa (Olasz-, Francia-, Spanyol- és Németország, Anglia, Svájc, Ausztria) és Észak-Afrika (Algéria, Tunisz, Egyiptom) több országába. Az uralkodó még az első világháború idején Ferenc József Érdemrenddel ismerte el, majd a '20-as években a kormányzó állandó építőmestere lett, és 1928-ban a kormányfőtanácsosi címet is elnyerte. Alelnöke volt az Építőmesterek Ipartestületének, majd az Építőmesterek Szövetségének elnöke lett. Emellett az építőmesteri vizsgáló bizottság tagja. Az Actio Catholica világi tanácsának tagja és a kőbányai egyházközség világi elnöke.⁹ A Keresztény Községi Párt és a Magyar Élet Pártja társelnöke a X. kerületben.¹⁰ 1930-tól a Kőbányai Takarékpénztár Rt. igazgatóságának tagja.

6 Rendőrségi jelentés szerint 1887-ben. Rendőrségi jelentés — 1945. október 3. ÁBTL 3.1.9. V-128411. 4/a. (a továbbiakban Rendőrségi jelentés).

7 Jubileumi kiadvány, 8–10. p.

8 BFL VII.2.e. Cg. 9198. V 508/1902. csatolt irat. Kereskedelmi és váltótörvényszék, mint kereskedelmi bíróság, 1902. szeptember 20. Alapítás, iparjogosultság 689/1901. szeptember 30. a bejegyzés, végzés október 4., X. kerület Állomás u. 6. a telephely.

9 Jubileumi kiadvány, 11–16. p.

10 1940. október 23. ÁBTL 3.1.9. V-128411/3. 101 p.

Az 1945-ben róla írt rendőrségi jelentés szerény, egyszerű emberként jellemezte, aki tipikus példája a „saját erejéből teremtő” személyiségnek. Kora reggeltől késő estig dolgozott, kiváló szakember volt, az üzleti életben pedig óvatos és kockázatkerülő. Az erőn felül vállalt honvédelmi megrendelések, az építési profiltól elütő leányvállalatok tevékenysége aggodalommal töltötték el. Az utolsó időkben már csak építéstechnikai kérdésekkel foglalkozott, de a vezetést korára való tekintettel már ezen a téren sem volt képes ellátni, és elveszett a részletekben. A munkavégzés tekintetében szigorú munkaadó volt, viszont megfizette alkalmazottait.¹¹ Vállalatainál szociális intézkedéseket is bevezetett: gyermeknyaraltatás, szülési segély, gyermeknevelési pótlék, haláleseti és betegsegély, hadisegély, élelmiszer és ruhasegély, kegydíj a kiöregedett, munkanélkülieknek, munkásétkезtetés, munkáslakások építése, valamint sportegyesület felállítása.¹²

1948. február 27-én negyed 7-kor a Rókus Kórházban hunyt el — közvetlen családja, hozzátartozói nem voltak mellette. Halálát sógora, Dura Károly jelentette be. 1948. március 2-án délután 3-kor temették el a Fiumei úti temetőben lévő családi sírboltban.¹³

A negyedik generáció két tagja, *iff. Sorg Antal* és *Sorg Jenő*, mindketten az építőiparban helyezkedtek el édesapjuk nyomdokain.

Iff. Antal (1895–1978¹⁴) harcolt az I. világháborúban, majd tartalékos hadnagyként szerelt le. 1921-ben a József Nádor Műegyetemen okleveles építész-

11 Az igazoló bizottsági tárgyalásán részt vett nyomozó véleménye szerint munkásai kiálltak mellette, bár Korompai István vallomásában elmondta, hogy a famunkás sztrájk letörését követően a szervezett munkásokat elbocsátották, és helyükre szervezetleneket vettek fel.

12 BFL XVII.1554. Fellebbezés.

13 A Rókus Kórházban 1946. február 1-jén írt végrendeletében fiait kitagadta, mivel „minden kényszerítő ok nélkül magára hagyták és kiszabadítása érdekében mit sem tettek”, és három unokáját jelölte örökösnek (Andrea ½, László és Erzsébet ½ arányban). BFL VII.180. 288/1946. Groteszk helyzet állt elő azzal, hogy távollévő fiai képviselőre az Árvaszék által kijelölt gondnok nem fogadta el a kitagadás tényét, és perbe bocsátkozott az unokákat, örökösöket képviselő gondnokkal szemben (BFL VII.179. 63/1948.) 1952. szeptember 19-én a X. kerületi Tanács VB Gyámügyi Osztálya megállapította, hogy a perre utasításhoz az iratokat nem továbbították 1948 óta. Az állami közjegyző 1953-ban megállapította, hogy végrendelet hátrahagyása nélkül (!) halt meg id. Sorg Antal, így gyűrűjét és aranyóráját, mint fennmaradt hagyatékot (!) az MNB-be küldte. Az ingatlanokat, gazdasági és ipari felszereléseket, eszközöket, mint elhagyott javakat már korábban államosították. X. ker. Tanács VB. 1953. február 9., száma: 955/S/11/1/1953/X/II.

14 Feleségével a Fiumei úti sírkertben, a családi sírboltban nyugszik.

mérnöki végzettséget szerzett,¹⁵ ezt követően 1921–1926 között Argentínában tanult a Dyckerhof és Widman német építőipari cégnél, és épületvas gyárat is alapított.¹⁶ Más források is alátámasztják a '20-as évekbeli (1923–1924) Amerikai Egyesült Államokban és Dél-Amerikában folytatott tanulmányait. Külföldön tartózkodott édesanyja hagyatéki tárgyalása (halála?) idején is.¹⁷ Felesége¹⁸ néveri Gáspár Andrea (1899–1982)¹⁹ vagyontalan gimnáziumi tanár leánya, akinek testvérét — a szintén vagyontalan — hg. Hohenlohe Károly vette feleségül. Két gyermekük született, Andrea (1929–?) és fiuk, a legifjabb Antal (1926–1943), aki motorbalesetben, fiatalon hunyt el. Az iparvállalat telepe közelében, a Gergely u. 16. szám alatti egy szintes villában és leányfalui kastélyukban laktak.

A '30-as években a Budapesti Építőmesterek Ipartestülete elöljárósága rendes tagja. 1933–1935 között az Rt. képviselője az Építőmesterek és Építési Vállalkozók Syndicatusában. Az „első 1000” jelzésű tagkönyve bizonyítja, hogy 1938-ban már a Magyar Nemzeti Szocialista Párt tagja volt. Ennek ellenére a kormányzói családdal jó kapcsolatokat ápolt, meghívottja a várbeli fogadásoknak, és a Horthy-fiúk gyakran megfordulnak náluk, továbbá vezető politikusok és katonák is.

A tanúvallomásokból kirajzolódó jellemzések szerint közismerten befolyásolható személyiség volt, németbarát, zsidóellenes. Kapcsolatát testvérével állandó vetélkedés jellemezte, amit állítólag a feleségek szítottak a háttérben. Öccse iránti bizalmatlansága kiterjedt a vállalati haszon megosztására is. Egyébként befelé forduló, rideg, mogorva, zárkózott, bizalmatlan természetű, gögös embernek ismerték, nem csoda, ha nem is kedvelték.

1944. november 8-án — a német követtel egy időben — négy SS gépjárművel (köztük Chevrolet személygépkocsi és Opel-Blitz teherautó) hagyta el a fővárost testvérével, más forrás szerint Leányfaluról indultak Pécsy Tamás fegyvergyári

15 Az 1914/1915. tanévben beiratkozott az egyetemre, majd 1918 nyarán (rövidített pótfélév), 1918/19–1919/20-ban fejezi be tanulmányait. BME Levéltára 105/d. Építészmérnöki Kar, törzskönyvek G. kötet.

16 <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sorg.html> Magyar Katolikus Lexikon, 2013. július 28.

17 Sorg Antalné született Dura Róza 1924. október 6-án hunyt el. Hagyatéki leltárában feltüntetett november 3-án, hogy Antal fia Dél-Amerikában lakik. BFL VII.5.e. 189796. Az 1923. július 16-án alakult Sorg Rt. Igazgatósági tagja, de a cégjegyzési kérelmet apja és öccse nyújtják be, és aláírási címpéldányát csak 1925. június 24-én küldik. BFL VII.2.e. Cg. 20497.

18 1925. március 14-én a VII. kerületben anyakönyvezték a házasságot.

19 A Mester utcai hadikórház vezetője volt, aki a német hatalomátvételt követően is pozícióban maradt!

igazgatóval és a Hohenlohe családdal. Az SS kísérők színleg letartóztatták a menekülőket és „elhurcolták” őket, mert az országhatáron csak így kelhettek át.²⁰

A nyomozás megállapította, hogy az ország elhagyására előrelátóan felkészült, hiszen Tasnáti Károllyal 1,4 millió pengőért 28 ezer amerikai dollár értékű svájci frankot, angol fontot és amerikai dollárt vásároltatott, valamint pénzszállításra alkalmas kis ládákat készítetett az rt. asztalos műhelyében. A nyomozóhatóság véleménye szerint összesen 2-3 millió pengőt vihetett külföldre. Kastélya két pincéjében falazta el egyéb értékeit, ingóságait, amiket természetesen a gazdasági alkalmazottak segítségével a nyomozók megtaláltak.²¹

1945. július 19-én küldött levele alapján Svájcban,²² 1946-ban már Landshautban, Bajorországban²³ tartózkodott és az angol parancsnokságon dolgozott. 1946-ban kivándorolt Argentínába, ahol Buenos Airesben bekövetkezett haláláig munkálkodott. 1949–1979 között prosperált Acero Sima SA néven alapított gyára. Előzőleg Sao Paulóban, Brazíliában két betonvasgyárat is üzemeltetett. Az Argentínai Katolikus Magyarok Szövetségének második elnöke volt 1976–1979 között.²⁴ 1950-től a Buenos Airesben alapított Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia tagja.²⁵

Sorg Jenő kultúrmérnök²⁶ (1899. július 7. — ?) felsőfokú végzettséget a József Nádor Műegyetemen szerzett,²⁷ majd Dél-Amerikában (1926? — ekkor a cégnél más képviseli) folytatott gyakorlati tanulmányokat. Hazatérve építési tudásának nemigen vették hasznát, ezért inkább vevők, üzletfelek megnyerése terén kamatoztatta képességeit, mivel kiválóan tárgyalt. Jellemzően az Építő-

20 BFL VII.5.e 18.669/1949. (a továbbiakban a Per) 9. p.

21 Per 9. p.

22 Rendőrségi jelentés, 646. p.

23 ÁBTL 3.1.9. V-128411/A. (a továbbiakban II. dosszié) 26. p.

24 <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sorg.html> Magyar Katolikus Lexikon, Letöltés: 2013. július 28.

25 <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mindszenty%20Magyar%20Tudom%C3%A1nyos%20%C3%A9s%20Kultur%C3%A1lis%20Akad%C3%A9mia.html> Magyar Katolikus Lexikon, Letöltés: 2013. július.28.

26 Infrastruktúra-, és környezetmérnök, régiesen kultúrmérnök, akinek képesítése kiterjed utak, vasutak és más közlekedési létesítmények, a településfejlesztéssel, a vízépitéssel és vízgazdálkodással, közművesítéssel és környezetvédelemmel kapcsolatos építőmérnöki feladatok tervezési, kivitelezési, üzemeltetési, fenntartási stb. teendőinek ellátására.

27 1925-ben szerzett mérnöki (kultúrmérnöki, ma építőmérnöki) oklevelet. 1918/19–1921/22. között végezte az egyetemet. BME Levéltára 103/f. Építőmérnöki Kar, Nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek XXX. kötet. Építőmérnöki kar nappali tagozat.

mesterek Ipartestületének sem volt tagja! 1930-ban feleségül vette Bárczy Erzsébetet²⁸ (1912–?), Bárczy Gusztáv — Rózsavölgyi és társa társtulajdonosa²⁹, nyugalmazott székesfővárosi tisztviselő — leányát. Két gyermekük született Erzsébet (1931– ?) és László (1939 — ?). Családi és baráti kapcsolatai³⁰ révén összeköttetésbe került a kormányzó fiaival és az „úri társasággal”. Halom utcai, később Várfook utcai lakásában nagy fogadásokat adott (az OTI szerint 11 háztartási alkalmazottat foglalkoztatott). A lovaspóló iránti rajongása révén katonatisztekkel is barátságot kötött. Kiváló játékosnak számítottak ifj. Horthy Miklóssal és gr. Bethlen Istvánnal egyetemben. Összejövetelein üzleti kapcsolatait egyengette. Befolyását jól érzékelteti, hogy katonai előléptetéseket, más beosztásba való áthelyezéseket is el tudott intézni. Például Riesz Gyulát alezredesből ezredessé „léptette elő” és az érdekeit keresztező korábbi honvédelmi minisztériumi építési osztályvezető, Vándorffy Kálmán ezredes pozíciójába helyeztette.

A Pécsi Kokszművek Rt. központjában rendezett be magának irodát, és innen intézte bizalmas ügyeit. Ún. „Ringekeket” szervezett, adóügyeket „simított” el, a Légierők, a Honvédelmi Minisztérium (HM) és más hatóságok tisztviselőivel tárgyalt. Anyagi háttere a Sorg Antal egyéni cég Magyar Általános Hitelbanknál vezetett folyószámlája volt.³¹

A róla szóló jellemzések kíméletlen, amerikai stílusú üzletember képét festették le, aki befolyásának hangsúlyozására egyes minisztériumokból hívott fel más hivatalos szerveket, így kívánta érzékeltetni magas összeköttetéseit. A munkásaival viszont nem állt szóba.

Politikai kapcsolatokat is ápolt, természetesen anyagi támogatást is beleértve, amit bizonyít belépése a Nemzeti Szocialista Pártba³² 1938 januárjában és a

28 Ujszászy István szerint ifj. Horthy Miklós „női viszonyai közül” az ismertebbek közé tartozott a Sorg Jenőnével folytatott is. Lásd: Vallomások a Holtak Házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk.: Haraszti György. ÁBTL–Corvina Budapest, 2007. (továbbiakban Ujszászy, 2007.) 472. p.

29 1920. május 11 –től 1943-ban bekövetkezett haláláig. BFL VII.2.e. Cg. 9480. Bárczy István korábbi főpolgármester öccse, anyai ágon — bárcziházi Bárczy Berta révén — rokona bárcziházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkárnak, aki a minisztertanácsi ülések jegyzője volt.

30 A Bárczy család prominens tagjai a közigazgatásban jelentős pozíciókat töltöttek be. Sportbarátsága ifj. Horthy Istvánnal, illetve a Bethlen családdal, valamint katonai-bajtársi barátságok a később igénybe vett kapcsolattrendszere alapját szolgáltatták.

31 Rendőrségi jelentés, 649–650. p.

32 ABTL 3.1.9. V-128411/2. 67. p. Igazolvány első 1000 jelzéssel.

pártnak folyósított 10–15 ezer pengős kölcsön is. 1939. december 12-én kétezer pengőt adott a Hungarista Pártnak, majd 1944. november 14-én Vajna Gáboron keresztül (nevében) 50 ezer pengőt a Hűség Házának. 1937 és 1939 folyamán közel 50 ezer pengőt juttatott a Magyarság Lapkiadó Rt.-nek, és előfizetője volt az Összetartás című lapnak is. Arról is intézkedett, hogy a lapot vállalatánál is olvassák.³³ 1940. január 26-án értesítették a Magyar Élet Pártja kültagjainak sorába való felvételéről.³⁴

1917. januárja és októbere között katonai szolgálatot teljesített Budapesten a m. kir. 3. honvéd tábori ágyús ezrednél, Még 1927-ben is tagja volt a korábban alakult Műegyetemi Csendőr Zászlóaljnak.³⁵ 1929–1930-ban a m. kir. „Bercsényi Miklós” 1. honvéd tüzérosztály kötelékében (a nevet 1930. március 1-étől viselte) Budapesten állomásozott. 1932–1933-ban a „Színház u.-ban”, 1935-ben a 2. vkf. osztály kémelhárító alosztályán „dolgozott”.³⁶ 1939. január 1-jén (tartalékos) főhadnagyi kinevezést nyert.³⁷ 1941-ben a tüzérségnél szolgált a szovjetek elleni hadműveletekben.³⁸ Szolgálati elismeréseként Bronz vitézségi érmet, Károly csapatkeresztet,³⁹ Signum Laudist, Magyar Koronás Felvidéki és Délvidéki emlékérem,⁴⁰ Tűzkereszt⁴¹ kitüntetésekkel kapott. 1942-ben a vkf. parancsörtsztje mellé került beosztásra. 1943. május 11-én Hitler a „Német Sasrend III. osztályú érdemkeresztjét a kardokkal” adományozta számára. A Nemzetvédelmi Kereszt birtokosa, valamint 1943. decemberétől kormányfőtanácsos volt.⁴² A Német-

33 Per 33–34. p.

34 ABTL 3.1.9. V-128411/2. 82. p.

35 Az ún. Műegyetemi Csendőr Zászlóaljnak a csendőrséghez semmi köze nem volt, 1919–1921-ben műegyetemi hallgatók „karhatalmi segédcsapatot” alkottak.

36 Ujszászy a kémelhárítás különleges hálózatának tagjai között említi. Ujszászy, 2007. 344. és 501. p. Továbbá az 1942-ben megalakult Államvédelmi Központ támogatói között sorolja fel, ami arra enged következtetni, hogy még ekkor is szolgálatban állt!

37 ÁBTL 3.1.9. V-128411/2. 79. p.

38 1943. február 15-én 62.979/Eln.8./e.Vkf. 1940. évszám alatt a szovjetek elleni hadműveletekben teljesített kitűnő szolgálataiért (?) a vezérkari főnök elismerésben részesítette. Konkrétumokat nem sikerült megállapítanom. További kutatásaim reményeim szerint tisztázhatják szerepét. ABTL 3.1.9. V-128411/4a. 651.p.

39 Hosszabb időt töltött az I. világháborús fronton.

40 Résztvevője a Felvidéki és a Délvidéki bevonulásnak.

41 ÁBTL 3.1.9. V-128411/1. 123. p.

42 BFL XV.17. f. 834. 9. doboz.

Magyar Kereskedelmi Kamara és Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének tagja.⁴³

A fentiek ellensúlyozásaképpen 1944 végén Tasnáti Károly javaslatára Spanyol védlevelet szerzett néhány száz téglagyárba hurcolt személynek, akiket saját személygépkocsiján szállított el a számukra általa biztosított két lakóházba.⁴⁴

Nem lehet véletlen azonban, hogy 1944. november 27-én id. Sorg Antal kérte, hogy Jenő aláírási címpéldányait záradékolják. Hegyfalui ménését felesége sógora, gr. Gyürky Aladár Graz (más forrás szerint Linz) melletti birtokára menekítette.

1944. december közepén⁴⁵ elmenekült családjával Várfok utcai lakásából (I. ker. 2. házszám) előbb hegyfalui birtokára (Koppánymonostorban és Újszálláspusztán is volt birtoka), majd Németországba (más forrás szerint Svájcba).⁴⁶ 1945 őszén Landshautban (Bavaria Military Government) a bajor szénbányák, mészüzemek, a hídépítés, vasúti közlekedés — mozdonyok — kormánybiztosa.⁴⁷ 1948-ban Amerikában tartózkodott — apja haláleset felvételi jegyzőkönyve alapján.⁴⁸ 1968-ban Argentínában a Buenos Airesben alapított Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia tagja volt.⁴⁹

43 Rendőrségi jelentés 651–653. p.

44 Per 15. p.

45 Per 6. p. November 8-án testvérével és családjukkal, de Junó László főkönyvelő szerint december 22-én még benn volt a gyárban. 1945. március 21–27. között a dunántúli építkezéseken még megjelent. Szombathelyen betegen feküdt. Per 61. p.

46 Detektív jelentés, 1945. május 11., Per 3. p.

47 Rendőrségi jelentés, 655. p. Jávör Pál tanúvallomásában ifj. Antal hasonló jellegű kinevezéséről szól, miszerint „...a németországi összes építkezések főmegbízottja lett amerikai részről.”

48 BFL VII.179. 63/1948.

49 <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mindszenty%20Magyar%20Tudom%C3%A1llyos%20%C3%A9s%20Kultur%C3%A1lis%20Akad%C3%A9mia.html> Magyar Katolikus Lexikon, Letöltés: 2013. július 28.

A vállalatbirodalom, a Sorg-„holding” kialakulása

Id. Sorg Antal az egyéni céget 1903-ban alapította⁵⁰ Kőbányán a Gergely u. 8. szám alatti telephelyen mindössze 300 forint forgótőkével, amelyet 5000 forintos életbiztosítására vett fel kölcsönként. Az egyéni cég — a rendőrségi jelentés szerint is — már az I. világháború előtt megerősödött, mivel nemcsak lakóházak, hanem gyáépületek, laktanyák építésében is részt vállalt. A háború alatt más beszállítóktól független önellátó vállalként könnyebben boldogult versenytársa-inál. Ekkor már saját téglagyár, ács-, üvegező, festő- és mázótelep, asztalos-, lakatos-, szerelő- és bádogosműhely támogatta a folyamatos, zökkenőmentes munkavégzést. Ennek, valamint a katonai megrendeléseknek köszönhetően a háborút követően is talpon maradt.

Az 1920-as években, amikor az építkezési kedv újra lendületet vett, 1923-ban létrehozták a Sorg Antal Építőipari Részvénytársaságot (továbbiakban Sorg Rt.). A cég 50 millió koronás alaptőkével indult, amelybe a „Sorg Antal” nevet vitték tovább, ugyanakkor törölték a korábbi — egyéni — céget a nyilvántartásból.⁵¹ Rövidesen tőkeemelést hajtottak végre 1924-ben 1 milliárd koronásra, 1926-ban 320.000 pengőre duzzadt a „családi” részvénytársaság (lásd 2. táblázat).

A munkába bekapcsolódott a Dél-Amerikából (1921–1926) hazatért ifj. Sorg Antal okleveles építész és öccse Sorg Jenő „kultúrmérnök” is, mint az igazgatóság tagjai. A tulajdoni szerkezetre jellemző, hogy az Rt. részvényeinek túlnyomó részét, közel 80 %-át családtagjain keresztül folyamatosan id. Sorg Antal birto-kolta, bár tényleges része 20%, a fiúk — az igazgatóság további két tagja — aránya csupán 8-10 % körül mozgott⁵². Az 1935-ben reaktivált Sorg Antal egyéni cég tulajdoni megosztása viszont a fiúknak kedvezett: id. Sorg Antal 40%, ifj. Sorg Antal 30%, Sorg Jenő 30 %.⁵³ Az alapító hatalmának csökkenését jelzi, hogy 1938-tól a fiai is önállóan jogosultak lettek a cégjegyzésre. Korábban — 1919-

50 BFL VII.2.e. Cg. 9198. 1902. szeptember 20-án Cg. 1902/508. váltótörvényszéki számon jegyezték — iparjogosultság 689/1901. szeptember 30., majd 1903-ban kapott új száma Cg. 9198. Telephely: X. ker. Állomás u. 6.

51 1923. július 16-án törölték az egyéni céget és az Rt. új nyilvántartási számot kapott: Cg. 20497. Alapszabály 6. §. ...”az Rt. a Sorg Antal név alatt bejegyzett céget folytatja, mely cég az Rt. bejegyzésével egyidejűleg töröltetik.”

52 Kivétel a 1926–1935 közötti időszak, amikor tulajdoni arányuk külön is 20%. Lásd 3. táblázat.

53 Ez fontos mutató, mert az egyéni cég szerepe a vállalati haszon kedvezőbb adófeltételekkel történő kinyerése volt. Vagyis a haszonból közel egyenlően részesedett mindhárom vezető.

től — ez csupán csak egy régi, hűséges munkatárs, Kalchgruber Rezső társasági tisztviselő kiváltsága volt.

A cégiratok alapján a vállalat profiljába tartozott az építési anyagok gyártása, előállítás, beszerzése, forgalomba hozatala, ingatlanok megszerzése, értékesítése és minden egyéb vállalkozás, amit a közgyűlés elhatároz.

A szervezeti felépítés a vezetésben 1943-ban is változatlan: az igazgatóság tagjai id. Sorg Antal, ifj. Sorg Antal és Sorg Jenő. A felügyelő bizottságot már régóta Hohenlohe Károly Egon herceg, Kucsera Gyula cégvezető és Rubner Károly cégvezető alkotta. A gyakorlatban a tényleges vállalatvezető — az igazgatóság elnöke — id. Sorg Antal volt, aki a kivitelezési részleget irányította, de valójában a kisebb megrendelések megtárgyalása és a nagyobbak műszaki ellenőrzése tartozott hatáskörébe. Ifj. Sorg Antal az adminisztrációt, a pénzügyeket⁵⁴, az anyagbeszerzést felügyelte és tárgyalt az építetőkkel, vagyis gyakorlatilag ténylegesen irányította a teljes céget.⁵⁵ Sorg Jenő feladatkörébe az „egyéb érdekeltségek”, vagyis az ingatlanok, vevők, megrendelések megszerzése, a leányvállalatok irányítása, és a „bizalmas ügyek” intézése tartozott.

A Sorg rt.-re 1930-ig, mint „kisebb” középvállalatra tekinthetünk, amely ekkor kapta az első nagyobb kincstári megrendelést, a szentendrei laktanya építését, ezután 1934-ben a Péti Nitrogén Művek Rt. gyárának építését. Az 1938-tól befutó honvédelmi építési megrendelések egyértelműen a nagyvállalatok sorába emelték.

1943-ra már vitathatatlanul tekintélyes nagyvállalattá váltak, vállalatcsoporttá, amelynek érdekkörébe tíz gazdasági társaság tartozott a tulajdonosok személyén keresztül összekapcsolódva. Alaptőkéje is jelentős 1,600.000. pengő, vagyis 20.000. részvény volt a piacon, amelyek darabonként 80 pengőt értek.

A foglalkoztatott munkások száma is rohamosan növekedett.

1. táblázat. A Sorg Antal Rt. által foglalkoztatott munkások száma⁵⁶

Év	1926–1930	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Fő	kb.300	676	748	1680	2061	2436	2118	2731	3936*	6–7000

* Jereb Ervin szerint az átlagos létszám 5500 fő.

54 Ennek részleteivel apja nem volt tisztában, a kifizetési bizonylatok esetében sem, és amit életetek aláírta. Per 106. p.

55 A tényleges irányítás az apa feladata volt, de gyakran szétforgácsolta figyelmét a részletekkel törődve, ezért a két Antal között állandó feszültség állt fenn — vallotta Jereb Ervin. Per 164. p.

56 Rendőrségi jelentés 644. p.

A terjeszkedés, a gyarapodás azonban nem volt zökkenőmentes, ugyanis a gyors expanzióhoz nem rendelkeztek elegendő szabad pénzeszközzel. Az első nagyobb vállalkozásuk, a Pécsi Kokszművek Rt. alapításakor 1934-ben komoly tőkehiány lépett fel. A profilkiterjesztés ötlete Sorg Jenőtől származott, és bár a két Antal ellenezte, mivel ebben az üzletágban szakértelemmel nem rendelkeztek, bel- és külföldi szakértők véleményére támaszkodva sikerült meggyőznie üzlettársait.

A félelem és az ellenérvek nem voltak légből kapottak, ugyanis 1936 elején olyan pénzügyi válságba jutottak, hogy abba az anyavállalat is csaknem belebukott.⁵⁷ Végül a szakminisztériumok és a kormány nyomására a Pénzügyi Központ irányítása alá került a Kokszművek. A főhitelezőkkel hosszú lejáratú fizetési feltételekben állapodtak meg, és azok követelése (3,7 millió pengő) 8 éves amortizációs kölcsönné alakult, amelynek fejében a hitelezők ellenőrzési jogot gyakoroltak az Rt.-ben, továbbá Sorgék készfizető kezességét vállaltak és ingatlanaikra zálogjogot jegyeztek be. A szanálás sikeresen, a Magyar Általános Hitelbank folyamatosan biztosított hitelei, valamint az anyavállalat által kedvezményesen kiépített infrastruktúra beruházás révén valósult meg.⁵⁸ 1944-ben a Sorg Rt. kifizette a hitelt, és ő lépett főhitelezők helyére. A Kokszművek 1942-től vált rentábilissá, de csak a felállított melléküzemek gazdaságos termelése következtében.⁵⁹

1935-ben⁶⁰ felélesztették az egyéni céget, annak ellenére, hogy az Rt. Alapszabálya alapján korábban törölték. A reaktiválás oka az általános kereseti adó megállapítása esetén megnyíló lehetőség volt, amely módot nyújtott az adóhatósággal való egyezkedésére a megállapítandó adó tekintetében, továbbá a nyereségnek a két vállalat között megosztásával a progresszív adókulcs alkalmazása során csökkentették kiadásait.⁶¹ Az átalakítást a közbeszerzési pályázatok

57 Sorgék a bukás okaként a „kíméletlen liberális-zsidó gazdasági életet” jelölték meg, amely a „keresztény irányzat ellenére szabadon garázdálkodott”, továbbá „kíméletlen összefogásával lehetetlenné akarta tenni ennek a keresztény vállalatnak felvirágzását”. Rendőrségi jelentés 644–645. p.

58 A Pécsi Kokszművek Rt. állami támogatása példátlan, mert magánvállalatként kapta meg az állami segítséget — 5 millió pengőt —, amit csak a háború alatt sikerült törleszteni. Per 5. p.

59 Jereb Ervin. Per 166. p.

60 BFL VII. 2. e. 1935. május 24. Cg. 36958., 1938. szeptember 20-tól az egyéni cég jegyzésére jogosult ifj. Sorg Antal és Sorg Jenő is.

61 A technikai részletek kidolgozása során segítségükre volt Kossuth Károly a X. kerületi adószámveteli osztály pénzügyi titkára. Közreműködését tagadta tanúvallomásában. Per 104. p.

során a részvénytársaságokkal szemben tanúsított diszkriminációval indokolták, ugyanis az elbíráláskor az egyéni cégeket, építőmestereket részesítettek előnyben. Ezt követően az állami megbízásokat az egyéni cégük vállalta, holott személyi és eszköz- háttérrel, erőforrással nem rendelkezett, így azokat az Rt. bocsátotta rendelkezésére, amely azonban hivatalosan csak magán megrendeléseket vállalt. Ugyanakkor az Rt. követeléseit, kiadásait ráterhelte az egyéni cég számlájára. Az egyéni cég bevonásával egyidejűleg az Rt. alaptőkéjét is megemelték 640 ezer pengőre.

Az alábbi táblázat az alaptőke emelkedését követi nyomon az Rt fennállása alatt:⁶²

2. táblázat. A Sorg Antal Építőipari Rt. alaptőkéjének alakulása

Év	1923	1924	1926	1935	1942	1947
Alap-tőke	50 millió korona (4000 pengő)	1 milliárd korona (80.000 pengő)	320 ezer pengő	640 ezer pengő	1,6 millió pengő	12 millió forint

A tulajdonosi szerkezet — a részvények %-os megoszlását tekintve — a cég fennállása idején lényegileg nem változott. A három igazgatósági tag birtokolta részvények túlnyomó részét. Néhány %-ot a közeli családtagok, illetve régi, megbízható tisztviselők tarthattak kézben egyfajta gesztusként a vezetés részéről.

62 BFL VII.2.e. Cg. 20497.

3. táblázat. A Sorg Antal Rt. részvényeinek megoszlása

Év	SA	ISA	SJ	DK	SSné	DT	SAné*	Össz
1923– 1924	32	8	8	13	13	13	13	100
1926	50	20	20	1.75	1.75	1.5	5**	100
1935	25	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5***	100
1944	72	9.2	9.2	9.2	0.4****	–	–	100
1945	95	–	–	2.8	1.7	–	0.5*****	100

SA: id. Sorg Antal, **ISA:** ifj. Sorg Antal, **SJ:** Sorg Jenő, **SAné:** Sorg Antalné, **DT:** Dura Tamás, **DK:** Dura Károly, **SSné** özv. Sámson Sándorné (Dura Irma).

* 1924-ben elhunyt (Dura Róza)

** 6 % Zsoldos Henrik, Kalchgruber Rezső, Kraml János, Érchegyi, Kucsera Gyula, Polsch Sándor

*** Kalchgruber, Érchegyi, Jereb Ervin, Rubner Károly, Kucsera, Zsoldos, Neufeld Albert, Erdélyi Miklós

**** Özv. Sámsonné, Hohenlohe Károly Egon, Rubner, Kucsera, Jereb Ervin, Juno László

***** Reithauser Róbert, Rubner Károly, Kucsera Gyula, Dr. Zsoldos Henrik

A táblázat áttekinthetőségét szolgálja, hogy Sorg Antalné korai halálát követően, megüresedő oszlopában tüntettem fel a részvénnel rendelkező tisztviselők tulajdoni hányadát. Kivétel az 1944-es év amikor özv. Sámsonné oszlopába kerültek a tisztviselők is mivel nevezett hányada is — külön — az előbbiekhöz hasonlóan elenyésző.

A részvénytársaság (és egyéni cég) érdekeltségébe tartozott még további 10 vállalat, amelyek egy holding típusú vállalat-csoportosulást alkottak.

A *Kőbányai Agyag és Téglagyár Rt.* 1916. szeptember 27-én alakult (korábban 1912-től más tulajdonosokkal Kőbányai Magyar Téglagyár rt. néven működött), majd 1944. március 8-án Kőbányai Mész-és Téglaiipar Rt. néven tevékenykedett,

előbb a X. kerületi Bálvány utcai, majd Gergely u. 8. szám alatti telephelyen. Gyömrői úti ingatlanán mezőgazdasági tevékenységet folytatott.⁶³ Kezdetben id. és ifj. Sorg Antal és Kalchgruber Rezső alkotta az igazgatóságot, majd 1924-ben beléptették Jenőt is. A cég 100%-ban a Sorg család tulajdonában állt.

A *Pécsi Kokszművek Rt-t* 1934. június 30-án jegyezték be a Nádor u. 18. szám allatti telephelyen. A telephely később változott, előbb 1936-ban a Nádor u. 21., majd 1938-ban a Kossuth tér 15.⁶⁴ címre. A három Sorg, dr. Grecsák Richárd⁶⁵, dr. Max Bittrich⁶⁶, v. Gálóczy Zsigmond⁶⁷, v. Hellenbronth Antal⁶⁸ és Dormándy Géza⁶⁹ alkotta az igazgatóságot. Alaptőkéje 2,5 millió pengő, vállalása évi 8000 vagon szén feldolgozása, koksz, kátrány, benzol, gáz, kátrányolaj, szurok és naptalin termelése.⁷⁰ Ez a cég is 100%-ban a Sorg család tulajdonát képezte.

A *Nátron Vegyitermék Kereskedelmi Kft.* alapítása 1934. szeptember 14-re datálódik. Ügyvezetője Sorg Jenő és Wallenfels Kornél⁷¹ volt, profilja adás-vétel, gyártók képviselte, vállalatokkal való társulás. Telephelye a Nádor utcából 1938-ban átkerült a Kossuth tér 15. szám alá.⁷² Tulajdonosi szerkezeti megoszlása 50%-os Sorg Rt. és 50%-os Wallenfels arányt mutat, de utóbbi részét is a Sorg Rt. fizette be. Tehát valóságosan ebben a cégben is 100%-os a Sorg család részesedése.

Az *Ingatlanvásárló Kft-t* tízezer pengő törzstőkével alapította dr. Kovács József ügyvéd és Arányi Árpád raktáros 1/10-9/10 arányban 1939. május 31-én. 1940. február 15-én a korábbi tulajdonosok Sorg Jenő és felesége számára átadták

63 BFL VII.2.e. Cg. 4223.

64 Itt volt Sorg Jenő belvárosi irodája.

65 Ügyvéd, a 30-as években a Törvényhozók Lapja egyik főszerkesztője, 1935-ben a Független Kisgazdapárt Őriszentpéteren megválasztott képviselője, de még azévben lemondott. 1937-ben országgyűlési képviselő és Bornemissza Géza iparügyi- és kereskedelmi miniszter kíséretében tűnik fel (!). Képviselőház pénzügyi bizottságának tagja.

66 A berlini Didier Werke A.G. igazgatója.

67 Vaskohómérnök, a Vitéz Rend első főszéktartója, a 30-as években a pécsi brikettéről publikált (!).

68 Nyugalmazott tüzérségi tábornok, a Vitézi Rend főkapitány-helyettese, felsőházi tag, cs. és kir. kamarás.

69 Nyugalmazott tábornok, a magyar–román határkijelölő bizottság tagja, a Duna–gőzhajózási Társaság vezetője.

70 BFL VII.2.e. Cg. 36018.

71 Kornél von Wallanfels (1886–1939)

72 BFL VII.2.e Cg. 36199. Rendőrségi jelentés szerint a cég üzleti tevékenységet nem fejtett ki, nem működött. 646. p., Per, Jereb Ervin vallomása, 165–168. p.

tulajdoni részüket, így az új tulajdonosok 50–50 %-ban birtokolták a cég egészét. A telephelye Sorg Jenő „hatalmi központjában” a Kossuth Lajos tér 15. szám alatt található. Profilja egyértelműen a család személyes ingatlanügyeinek menedzselése — ingatlanok vétele, kezelése, eladása —, hiszen Sorg Jenő Várfok u. 2. szám alatti villáját is ez a cég vásárolta.⁷³

A *Budavidéki Vasgyár Rt*-t szintén a Kossuth tér 15. számú telephelyre jegyezték be 1943. május 8-án. A három Sorg és vitéz Hellenbronth Antal alkotta az igazgatóságot. Alaptőkéje félmillió pengő volt, tevékenységét szürkevas gyártásban határozták meg⁷⁴, továbbá Nagytétényben 40 hold, valamint használt gépi berendezések megvétele és az építkezés megkezdése.⁷⁵ A részvények 60%-át a Sorg Rt., 12%-át a Kőbányai Agyag Rt., 12 %-át id. Sorg Antal, 8 % ifj. Sorg Antal, 8%-át Sorg Jenő birtokolta, vagyis 88 %-os Sorg tulajdonban volt.

A *Nagytoronyi Kőszénbánya Rt.* Zemplén megye területén tevékenykedett. A Kossuth tér 15. szám alatt került bejegyzésre 1943. augusztus 10-én. A három Sorg és Ajtay Zoltán Endre⁷⁶ alkotta az igazgatóságot. Az alaptőke kétszázezer pengő volt, célja jó minőségű kőszén fejtése.⁷⁷ Részvényeket birtokolt a Sorg Rt. 50 %-ban, a Kőbányai Agyag Rt. 12.5 %-ban, a Pécsi Kokszművek Rt. 12,5%-ban, valamint 10%-ban id. Sorg Antal, 7,5-7,5%-ban ifj. Sorg Antal és Jenő. Tehát ez a cég is 100%-os Sorg tulajdon.

A *Viski Kőszénbánya Rt.* Máramaros megye területén tevékenykedett. Nem meglepő, hogy a Kossuth tér 15. szám alatt jegyezték 1943. augusztus 10-én, majd 1944-ben a Liszt Ferenc téri új székházba költöztek. A három Sorg, Ajtay Zoltán Endre és vitéz técsői Móricz István alkotta az igazgatóságot. Alaptőkéjük kétszázezer pengő, tevékenységi körük szénbányászat.⁷⁸ Részvényeit 50%-ban a Sorg Rt., 10%-ban a Kőbányai Agyag Rt., 10%-ban a Pécsi Kokszművek, 10%-

73 BFL VII.2.e. Cg. 41051.

74 A szürkevas gyártásra rendelkeztek szabadalmazott eljárással, amellyel az alumíniumgyártás során keletkezett vörösiszapból nyertek ki vasat.

75 A peranyag tanúsága szerint valójában Sorg Jenő „gründolta” a céget 7 milliós kölcsönt kérve a HM-től november 18-án a szürkevas gyártásra alkalmas szabadalmára hivatkozva. Per 12. p., és BFL VII.2.e. Cg. 45228.

76 Bányamérnök, (1900–1983), Piliszentiván környéki aknák főmérnöke, 1936-tól a Magyar Bauxitbánya Rt. cégjegyző főmérnöke, majd igazgatója. A háború után a Dorogi Szénbányák vezérigazgatója, Nehézipari Minisztériumi főosztályvezető, majd a Bányászati Kutatóintézet igazgatója, a Kossuth-díj aranyfokozatát kapta az „F” típusú rakodó-fejtő gép megalkotásáért.

77 BFL VII.2.e. Cg. 46868.

78 BFL VII.2.e. Cg. 46869.

ban id. Sorg Antal, 5%-ban v. técsőy Móricz István⁷⁹, 7,5–7,5%-ban ifj. Sorg Antal és Sorg Jenő jegyezte. Vagyis 95%-os Sorg családi tulajdonban állt.

A *Nagykovácsi Kőszénbánya Rt.* a Kossuth tér 15-ben 1943. augusztus 10-én került bejegyzésre, majd 1944-ben telephelye a Sorg cég új székháza lett a Liszt Ferenc téren. A három Sorg, Ajtay Zoltán Endre és Husz Jenő⁸⁰ alkotta az igazgatóságot. Kétszázezer pengő törzstőkével alapították a Budavidéki Vasgyár ellátása céljából.⁸¹ Részvényeit Husz Jenő és Husz Jenőné 25–25%-ban, a Sorg Rt. és id. Sorg Antal és Ajtay Zoltán Endre 10–10–10%-ban, ifj. Sorg Antal és Sorg Jenő 7,5–7,5%-ban, a maradék 5%-on osztozva gr. Gyürky Aladár, Dura Károly és Jereb Ervin jegyezték. Ennél a cégnél a Sorg család közvetlen részesedése csupán egyharmad volt.

A *Pilisszentiváni Kőszénbánya Kft.* 1941-től a II. kerület Szász Károly u. 3. szám alatti székhelyen működött. Törzstőkéje 15, majd 16 ezer pengő volt, célja idegen érdekeltség bevonása és barnaszén kitermelése. Részvényeit 25%-ban Sorg Jenő (1943-tól tag), 25%-ban Ajtay Zoltán és felesége, valamint 25%–25%-ban Kulcsár Andor és Rácz Ferenc⁸² birtokolta.⁸³

1944. augusztus 30-án a Kft. *részvénytársasággá* alakult kétszázezer pengő alaptőkével és 24 részvényessel. A főrészvényesek Ajtay és felesége 12–12%-os, Rácz és felesége 12–12%-os, Kulcsár 22,5%-os, a három Sorg 8–8–8 %-os tulajdonnal (a kisorosztottak 4,5%-ot birtokoltak).⁸⁴ A Sorgok részesedése ebben a cégben a legkevesebb, csupán 24%.

Dura Károly szénnagykereskedése épületfa, építési anyagok, tűzifa, szén forgalmazását vállalta, és a Pécsi Kokszművek Rt. fő beszállítója volt. 1943. szeptem-

79 Felsőházi tag.

80 Okleveles bányamérnök, miskolci lakos, bányászati kutatásokat végzett az Rt. részére, továbbá 1941. május 4-én kelt haszonbérleti szerződés tanúsága szerint 30 évre bérlője a Nagykovácsi község volt úrbéres legelőbirtokossága tulajdonát képező, összesen 87 kat. hold, 1059 négyszögöl kiterjedésű legelőterületnek, ami alatt található kőszén kiaknázási, kutatási, bányanyitási jogának, valamint a terület kiterjesztésének is jogosultja.

81 BFL VII.2.e. Cg. 46929.

82 Nyomda tulajdonosok.

83 BFL VII.2.e. Cg. 43668.

84 BFL VII.2.e. Cg. 47682 (48774).

ber 11-én jegyezték be.⁸⁵ Részben id. Sorg Antal és a Sorg Rt. tőketámogatásával és kezességvállalásával alapították a szénárusítási monopólium megtörésére.⁸⁶

Felmerült az 1945 utáni nyomozó hatóságok részéről az a vád, hogy a fenti vállalatok alapítása a Sorg Rt. alapszabályába ütközött volna. Megállapítható azonban, hogy az alapszabályban tiltás nem szerepelt, csupán az egyéni cég törlése fogalmazódott meg a 6. §-ban, illetve a 2. §. kifejezetten engedélyezte fióktelepek létesítését. Meghökkenítő viszont, hogy az Rt.-vel azonos néven — „Sorg Antal” — végül is bejegyezték a cégbíróságon az egyéni céget, vagyis két gazdasági cég is viselte ugyanazt a nevet.

A vállalatcsoport nemcsak létrehozott tevékenységét támogató gazdasági társaságokat, hanem pl. a Nádasladányi Téglagyár⁸⁷ esetében bérlettel is foglalkozott.

A Sorg-család üzleti sikereinek okát nem csak az önellátásban, az építkezésekhez nélkülözhetetlen háttérpar kialakításában és a minőségi munkában kereshetjük. Véleményem szerint igen nagy súllyal esett latba a kialakult, kialakított, megszerzett kapcsolati tőke, illetve a jogszabályi korlátokat feszegető pénzügyi manőverezés.

Kapcsolati hálózat

A hálózatot négy kategóriában soroltam. Megkülönböztetem a szorosabb, adott, illetve házasodás révén alakuló *családi-rokoni, illetve baráti*, másrészt az *államigazgatási* (katonai, ipari, adó), *politikai és a szakmai (kollegiális, üzleti)* vonalat. Az egyes személyek besorolását nehezíti, hogy a határok a kategóriák között átjárhatóak, nem élesek.

85 BFL VII.2.e. Cg. 45545.

86 Dura Károly és a Magyar Város és Községfejlesztési Rt. 53–47% arányban szerezte meg az egyedárusítási jogot az Első Duna Gözhajózási Társaságtól (DGT). ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 304. p. A DGT rendelkezett a Pécsen bányászott kőszén egyedárusítási jogával, amit a Pécsi Kőszén és Kokszerkedelmi Rt. számára átadott. Utóbbi rendelkezett a Pécsi Kokszművek Rt. által termelt koks 50%-a egyedárusítási jogával is. Sorg Jenő a Pécsi Kokszművek Rt. nyersanyagellátási szempontból a DGT-nek való kiszolgáltatottságát kívánta csökkenteni, amikor egyik családtagját vonta be a szénkereskedelembé.

87 1943–1944 folyamán a téglák jogtalan felhasználása miatt (Sorg Jenő hegyfalui építkezése) a HM eljárást indított ellenük. Korábban lovasberényi és szákszendi építkezéseik ügyében folytattak ellenük eljárást a gyenge minőségű betonozás miatt.

Id. Sorg Antalnak politikai kapcsolatai a kezdeti időszakban nemigen voltak, inkább a — felesége révén a Dura-családhoz kötődő — családi kapcsolatháló dominált. A baráti kapcsolatok is jelentősek lehettek, amelyek nemcsak az építész szakmán belül alakultak ki, hanem kiterjedtek azokra a katonatisztekre is, akikkel az első világháborúban a Sorg cég hadi szállításai miatt kapcsolatba került. Ezek az ismerősök a háborút követően a honvéd kincstár részéről megrendelésekkel láthatták el az építőmestert. A '20-as években a „kormányzó építőmestere” lett, és jó viszonyt ápolt a Horthy-családdal is, ráadásul 1928-tól kormányfőtanácsosi címet kapott.⁸⁸ Szűkebb környezetében — Kőbányán — politizált, hiszen belépett a Keresztény Községi Pártba, valamint társelnöke volt a Magyar Élet Pártja X. kerületi szervezetének, de ezt csak „afféle” lokálpatriotizmusként értékelem, ami illeszkedett konzervatív-keresztény értékrendjéhez. Az 1945-ös rendőri jelentés szerint „nem foglalkozott politikával”, a nyilasokat nem tűrte meg vállalatainál, és a háború végén gyári berendezések, felszerelés nyugatra szállítását is meggátolta. Ennek ellentmond egy tanúvallomás, melyben unokáinak francia nevelőnője németbarátnak tartotta. Kossuth Károly X. kerületi adófelügyelővel készítette el az adóbevallásait.

A nagyobb szabású hálózat igazi kifejesztői a fiai voltak, közülük is különösen Jenő rendelkezett az üzletszerzéshez szükséges és a közhivatalokat is behálózó társadalmi és politikai szövedékkel.

Az alábbiakban a kiépült rendszer rekonstruálása tesztek kísérletet. Az egyes személyeket csak akkor soroltam be és tüntettem fel, ha a Sorgokkal való szoros és rendszeres kapcsolatot egybehangzó tanúvallomások és egyéb dokumentumok alapján egyértelműen meg tudtam állapítani. További kutatások folytatásával a „hálózat” jelentős bővülésére lehet számítani.

⁸⁸ Kenderesen a kormányzói családdal együtt fényképezték le, és a kastélybeli építkezéseket is ő végezte.

4. táblázat. Családi-rokoni és baráti hálózat tagjai

Név	Kapcsolat	Jellemző
Dura Károly	id. Sorg Antalné testvére	kőműves mester, cégtárs
Dura Tamás	id. Sorg Antalné testvére	kőműves mester, cégtárs
Id. Dura Károly	id. Sorg Antalné apja	kőműves mester, cégtárs
Sorg Jenőné	Bárczy Gusztáv leánya	apja a Rózsavölgyi és tsa. cég társtulajdonosa
gr. Gyürky Aladár	Sorg Jenő sógora	nagylábon élő arisztokrata, részvényes
Hohenlohe Károly Egon herceg	ifj. Sorg Antalné nővérének férje	Sorg Rt. FB tagja
Hohenlohe Siegfried	a herceg fia, unokaöccs	a Sorg Rt-nél alkalmazásban
Horthy István és felesége	Sorg Jenő és felesége barátai	a kormányzó fia
Ifj. Horthy Miklós	Sorg Jenő és felesége barátai	a kormányzó fia

5. táblázat. Államigazgatási–katonai hálózat tagjai

Név	Kapcsolat	Jellemző
Álgyai Hubert Pál államtitkár, miniszteri biztos, elnök (1936)	Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium, BSZKRT, Fővárosi Közmunkák Tanácsa	ipari építkezési megrendelések biztosítása
Baky László csendőrtiszt, egy. képviselő, államtitkár	Belügyminisztérium	munkaszolgálatos munkaerő biztosítása

Név	Kapcsolat	Jellemző
Bíró Károly mérnök őrnagy	Honvédelmi Minisztérium XI. Építési Ügyosztály, Légierők Parancsnoksága	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Czakó László mérnök százados	Honvédelmi Minisztérium	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Csibi Sándor mérnök százados	Honvédelmi Minisztérium, XI. csoport, 9/a. osztály	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Endre László alispán, majd államtitkár	Belügyminisztérium	munkaszolgálatos munkaerő biztosítása
Gally Pál mérnök-ezredes	Honvédelmi Minisztérium Ép. Ig.	katonai építkezési megrendelések biztosítása
v. Gálócsy Árpád mérnök-ezredes	Honvédelmi Minisztérium, Légügyi V. csoportfőnökség, 33. osztály vezető	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Dr. Helle László miniszteri tanácsos	Iparügyi Minisztérium, Ipari Anyaggazdálkodási Tanács alelnöke	építési anyagok biztosítása
v. Hellenbronth Vilmos vezérőrnagy	Honvédelmi Minisztérium, Légügyi V. csoportfőnök	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Jány Gusztáv vezérezredes	2. magyar hadsereg parancsnoka	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Károlyi Lajos alezredes	Iparügyi Minisztérium, Ipari Anyaghivatal ügyvezető igazgatója	építési anyagok biztosítása

Név	Kapcsolat	Jellemző
Kellermann Béláné Görgös Edit biztosítási ellenőr	OTI Baleseti kárfedezeti osztály (VII/2.)	Feladata a baleseti járulékok kiszámítása a munkabérek alapján, amiből jelentős csökkenést lehetett elérni, ebből a megtakarítás 15–18%-át kapta meg.
Kossuth Károly pénzügyi tanácsos	X. kerületi Adófelügye- lőség	céges és magánadóügyek elintézése
Lipták Balázs főmérnök	Honvédelmi Minisztéri- um, Légügyi főcsoport- főnökség	katonai építkezési meg- rendelések biztosítása
Magasházy Béla minisz- teri tanácsos	Iparügyi Minisztérium, Ipari Anyaghivatal el- nöke	építési anyagok bizto- sítása
Dr. Magyarossy István okl. vegyészmérnök, mi- niszteri műszaki tanácsos	Iparügyi Minisztérium, VIII. szakosztály	ipari építkezési megren- delések biztosítása
v. Magyarosy Sándor altábornagy (1943-1944)	Honvédelmi Minisztéri- um, Légügyi főcsoport- főnök	katonai építkezési meg- rendelések biztosítása
Mattyasovszky László mérnök-vezérőrnagy	Honvédelmi Miniszté- rium, honvéd mérnöki tisztikar főnöke	katonai építkezési meg- rendelések biztosítása
Dr. Merkovits István mi- niszteri műszaki tanácsos	Iparügyi Minisztérium, VIII. szakosztály	ipari építkezési megren- delések biztosítása
Molnár Pál őrnagy	Kereskedelem és Közle- kedésügyi Minisztérium, Országos Középítési Tanács	ipari építkezési megren- delések biztosítása

Név	Kapcsolat	Jellemző
Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes	hadserg parancsnok, honvédelmi miniszter 1942-1943 között	katonai építkezési megrendelések biztosítása
v. Rátz Jenő politikus, gyalogsági tábornok	vezérkari főnök és honvédelmi miniszter 1936-1938 között	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Ries (Reisz) Gyula mérnök-ezredes	Honvédelmi Minisztérium, Anyagi főcsoportfőnökség, 11. osztályvezető	katonai építkezési megrendelések biztosítása
Szabó László	Közellátásügyi Minisztérium, Árkormánybiztosság, árellenőrzés	építési anyagárak elfogadása
Szendy Károly polgármester, fővárosi bizottsági tag	Budapest Székesfőváros	magdolnavárosi kislakásépítési program megrendelésének biztosítása
Dr. Veér (Vér) Tibor miniszteri osztálytanácsos, egy. képviselő, felsőházi tag *	Technológia és Anyagvizsgáló Intézet igazgatója, a Budapesti Mérnöki Kamara elnöke	építkezéseken használt anyagok minőségi vizsgálata
Wekerle László	Közellátásügyi minisztérium, Árkormánybiztosság, árellenőrzés	építési anyagárak elfogadása

* Az I. Honvéd Hadtest Parancsnokság által indított eljárást, mely amiatt indult, hogy 1943–1944-ben a koppánymonostori magánépítkezésen honvédelmi anyagot használnak fel, és téglagyárunk két évi készletét nem jelentették be, Helle László, Magasházy Béla miniszteri tanácsos, Károlyi Lajos alezredes, Szörényi és Reischl Ágoston főmérnökök simították el Rendőrségi jelentés, 654. p.

6. táblázat. Politikai kapcsolati hálózat tagjai

Név	Kapcsolat	Jellemző
v. nagybányai Horthy Miklós altengernagy	kormányzó	kenderesi birtokának építészé id. Sorg Antal
Imrédy Béla közgazdász, politikus	miniszterelnök	társasági-politikai ismeretség
dr. Edmund Veessenmayer SS-brigadeführer, közgazdász	német nagykövet, birodalmi megbízott	társasági-politikai ismeretség
Vajna Gábor politikus, katonatiszt	nyilas og. képviselő, Szálasi-kormány belügy-minisztere	A Hűség Háza számára rajta keresztül utaltak támogatást Sorgék
dr. Csilléry András politikus	Keresztény Községi Párt elnöke	a párt pénzügyi támogatása
Fiala Ferenc újságíró	Összetartás szerkesztője	a lap pénzügyi támogatása
Wünscher Frigyes mág-nás	Hangya alelnök-vezérigazgató, MTI vezető	társasági-politikai ismeretség
Andre Hallier ezredes	francia katonai attasé	Sorg Jenő ismerőse

Szakmai–kollegiális–üzleti kapcsolati hálózat tagjai

Az alábbi lista, bár korántsem teljes, jól érzékelteti, hogy az ország egész területén, sőt a visszacsatolt területen is megtalálták a megfelelő embereket, akikkel együtt tudtak működni. A vidéki kapcsolatok kiépítését az is indukálta, hogy a hivatalos irányvonal előnyben részesítette a helyi építőket a pályázatok kiírásánál és elbírálásánál. Az elmélet gyengesége a gyakorlatban ott mutatkozott meg, hogy a helybéliek nem rendelkeztek megfelelő ipari-technikai kapacitással (gépek, anyagok).

Név	Kapcsolat ^a	Jellemző
v. Csomay Kálmán	Tapolca, szenkirályszabadjai repülő akadémia építése során ellenőr	okl. építész és törvényszéki hites (!) szakértő
Csomay Miklós	Tapolca, szenkirályszabadjai repülő akadémia építése során ellenőr	okl. építész és törvényszéki hites (!) szakértő
Linczmajer György	Veszprém	építész
Pintér József	Székesfehérvár	építész
Sipos István	Szolnok	építész
Migray László	debreceni sportrepülő hangár, szolyvai barakk-laktanya ^b	építőmester
Valcz Jenő	nagybereznai építkezés, Szolyva ^c	ungvári építész
Olchváry Jenő	ungvári hangár munkák, ^d pusztapótharaszti lőszerraktár helyett másfél % ellenében megépíti a Danuvia kereskedelmi és Ipari Rt-t.	építész

Név	Kapcsolat ^a	Jellemző
Wenczel József	Szákszend és Lovasberény	építész
Csiszár Lajos	erdélyi laktanyák építése, ^e Tihuca	építész
v. Gersey Béla	Borsa	építész
Báthory István	Ajka, Ilva, Borsa ajánlatadója	építész
Szalay Sándor	Magyar Olajművek Rt. Szőny	építőmester
v. Kőteleky Dénes	hegyfalusi kastély, Kecs-kemét	építész
Zilahy Balogh Gyula	Magyaróvár, Vásárosnamény, Mátészalka barakk-laktanya, Szolnok, Nyíregyáza Nagykáta, Veszprém ^f	építőmester
Sarló László	Várpalota ^g	építész

a A jelentősebb építkezések helyszíneit rögzítettem, melyeknél az együttműködés kimutatható.

b ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 126. p. 1939. július 6.

c ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 130. p. 1939. július 7.

d A pusztapótharaszti lőszerraktár építéséből visszalépet az elnyert összeg 1,5%-a ellenében, és megépítette a Danuvai Kereskedelmi és Ipari Rt-t. ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 130. p. 1943. május 12.

e ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 251–252. p.

f Vallomása szerint a minisztérium határozott arról, hogy Sorgékkal közösen kapják a munkát. A 2-2,5 %-ot a munkája alapján kapta. Per 95. p.

g Együttműködő építészek. Rendőrségi jelentés 669. p.

Ügyvédek: dr. Kálmán László ügyvéd a Szindikátus ügyésze, Dr. Ángyán Béla ügyvéd⁸⁹ a német követség jogtanácsosa, Dr. Ganzaug Béla (koppánymonostori ügy), Dr. Vadkerti Jenő (Lovasberény, Szákszend).

Könyvvizsgálók: 1942. március 5-én a Székesfővárosi M. Kir. Pénzügyigazgatóság Radó Antal, Stoll János és Huber Zoltán könyvszakértőket a Sorg Rt. adóvizsgálatával bízta meg.⁹⁰ A vizsgálatot sikerült gyorsan lezárni Dr. Lengyel Árpád és Löcherer Dezső tisztviselők közbenjárásának következtében.

A ritka kivétel Lukóy Emil, miután megnyerte a közbeszerzést, társult Sorgékkal a sajoszentpéteri laktanyaépítkezésen. A HM előzetes megegyezést feltételezve kizárta a további munkákból. Lukóy tudott a ringekről, hiszen felkérést is kapott a részvételre, de azt elutasítva, az űrlapokat kitöltetlenül küldte vissza!⁹¹ Becsültségé okozta vesztét.

Pénzügyi manőverek⁹²

A könyvelés, könyvvezetés terén a leányvállalatok esetében ragaszkodtak a szabályszerűséghez, míg a Sorg Rt. és az egyéni cég könyvei fiktív számlákat is befogadtak. Másrészt sok esetben önkényesen csökkentett számlaösszegek, vagy később, éves csúszással elkönyvelt számlák tették átláthatatlanná a számadást. Gyakran előfordult kisebb tételek esetén, hogy a számlák nem kerültek be a könyvelésbe. Ezek az összegek a három igazgatósági tag magáncélú kiadásainak fedezésére szolgáltak. A HM-től felvett előlegeket bankszámlákon (Hermes Bank) tárolták, amire külön kamatot vettek fel, ugyanakkor ezeket az összegeket kivonták a könyvelésből, továbbá ezeket a betétkönyveket a Magyar Általános Hitelbanknál letétbe helyezték, amivel a bank által nyújtott kezesség jutalékát csökkentették. A HM számláit 5% felülvizsgálati részlet levonásával könyvelték be — több millió pengős nyereséget realizálva — amit később magáncélokra fordítottak. Mindezek jelentősen csökkentették az adóköteles nyereséget!

A vállalaton belüli építkezések, valamint a leányvállalatok és az igazgatósági tagok villái (pl. Sorg Jenő Várfok utcai ingatlana 1 millió pengő értékben, a vállalat

89 A Rózsavölgyi Zeneműkiadó és Társa társtulajdonosa, Sorg Jenő apósával Bárczy Gusztávval együtt.

90 ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 284.p.

91 Per 98. p.

92 Rendőrségi jelentés 661–666. p., Per, Jereb Ervin 173–179. p.

lati sofőr háza 40 ezer pengő) esetén azok kiadásait más megrendelt, elnyert külső építkezésekhez számolták el. A Pécsi Kokszművek Rt. részvényleértékeléseket is végrehajtott, amiből szintén nyereségük származott. Összességében az adóhatóságoknál a Sorgok érdekkörébe tartozó vállalatok 1936–1943 között közel 5 millió pengő adóleírást igényeltek. Fiktív számlákat fogadtak be, amelyekre nyugtával igazolt pénztári kifizetések történtek. Fekete kasszát vezettek, amelyekből a „diszkrét” kifizetéseket intézték. Az általános kereseti adózás megkerülését jelentette az alkalmazottaknak kifizetett jutalom, amit nem könyveltek el, (pl. 1944-ben a Pécsi Kokszművek Rt.-nél). Egyéni jövedelem- és vagyonadó elkerülése volt a célja a létrehozott egyéni cégnek, amely már az induláskor (1935-ben) az Rt. felé irányuló követeléssel nyitotta tőkeszámláját. A Todt szervezettől kapott fél millió pengő előleget Sorg Jenő sem bankszámlára, sem a könyvelésbe nem vezette be. A fenti módokon elvont összegeket az 1945 utáni vizsgálatnál eljáró szaknyomozó 12–15 millió pengőre becsülte, amit megvesztegetési célokra, a ringek finanszírozására, továbbá magáncélokra fordítottak.

A megvesztegetésekről Sorg Jenő spanyol nyelvű feljegyzéseket (ügyeiket a Kossuth Lajos téri irodában intézték), Jereb Ervin (igazgató) bizalmas kiadásokra vonatkozó nyilvántartási könyvet (fedkönyv) vezetett.

A FED könyv,⁹³ vagyis fedezeti könyv a nem hivatalosan folyósított kifizetések rögzítésére szolgáló nyilvántartás volt. Formáját tekintve szürke-fehér-fekete márvány mintás papírba kötött, keményfedelű, hosszúkas, téglalap formátumú kötet. A lapszéleken piros-fekete váltakozó színekkel, az ABC betűivel ellátott fülekkel. A lapok mindkét oldala számlázás, nyilvántartás számára alkalmas, halványpiros vonalakkal felosztott, vonalas. Terjedelme összesen 128 oldal. A-Z-ig folyamatosan kitöltött, de akadnak üres oldalak. A bejegyzések 1937.május 7. és 1944. november 7. között keletkeztek.

Az oldal fejlécében a meghatározó tárgy pl. adósság, de egy jel, vagy fedőnév is szerepelhet, pl. „J”, vagy „SJ”. Lehetséges, hogy ez Sorg Jenőre utal. Az oldal első oszlopa dátumot, a második a kifizetés indokát rövidített tárgy megjelöléssel, a harmadik az összeget tünteti fel. Szerepelhet konkrét bejegyzés is, pl. „Dr. Ángyán Béla 1943. IV.16. 15.000-.” Gyakran a tárgy (második) oszlopban „HB.” rövidítés — Hitelbank — és szám, feltételezésem szerint számlaszám szerepel. A teljesség igénye nélkül Edelsheim Gyulai, Fiala, Hellenbrand (?) Géza, Lovasberény, Lovaspóló, Eger, Futtak, Építés, Danuvia, Duna, Erőd, Cseh Kálmán, Budavidéki Vasgyár szerepelnek a fejlécekben. Több mint érdekes a parto

93 ÁBTL 3.1.9. V-128411/3. 239–276. p., 284–287. p., 289–313. p.

politico bejegyzés részletezés, feloldás nélkül (!) 1941–1944 között 39.000 pengő folyósítással. Csakúgy mint a vs. (választás) tárgyszóval 1939. május 8–27 között folyósított 32.100 pengő.

A ring tagok kifizetéseit kartotékrendszerben tartották nyilván (ez megsemmisült). Sorg Jenő feljegyzései — a fedkönyv lapjai között található néhány kitépett kockás füzetlapon — alapján „Juez” (bíró) számára, aki lehet Bíró Károly mérnök őrnagy 304 ezer pengőt, „secundo jefe avia” részére (II. főnök légierők — lehet Lipták Balázs mérnök ezredes) 107 ezer pengőt, „jefe”-nek (főnök) „R” jelzéssel (Riesz Gyula ezredes) 56.600 pengőt fizetett. A fedkönyv tételei alapján 1937–1944 között katonai vonalon 2,608.050 pengőt, adóügyi vonalon 1943-ig 220.000 pengőt osztottak szét.

A *Szindikátus* Jereb Ervin szerint már 1930-ban fennállott. Létrehozatalának célja az árak letörésének megakadályozása volt. Működési elve az, hogy a pályázat nyertese befizette a pénztárba nyeresége egy részét a vesztesek kompenzálására. Teljes nevén az Építőmesterek és Építési Vállalkozók Szindikátusának ügyészeként dr. Kálmán László ügyvéd⁹⁴ vállalta a treuhand, a bizalmi ember szerepét, aki a pénzleteket kezelte, és szétosztotta a jutalékot. A források alapján 1933. március 14-én már biztosan működött a rendszer, de 1935. április 27-én rendezetlen vitáik miatt már feloszlottak. Tagok gyanánt — négy rendes (köztük a Sorg Rt.) és három outsider — a forrásokból Dávid Károly, Katona, Székely és Molnár nevek merültek fel. A tagok kötelezettséget vállaltak a jutalék rendes fizetésére és minden 10 ezer pengő feletti megrendelés bejelentésére. Ennek persze nem túl konzekvensen tettek eleget. A Sorg Rt. képviselője, ifj. Sorg Antal is kapott fizetésre felszólító leveleket. Több alkalommal választott bírósági eljárás döntött vitás kérdéseikben.⁹⁵

A „*ringek*”-ről Tasnáti rendőrségi tanúvallomásában kifejtette, hogy a HM és a Légierők építési szándékairól, a helyszínekről és az összegekről Sorg Jenő Bíró Károly őrnagytól értesült. Ezután testvérével megtanácskozta, mely építkezések felelnek meg a cégnek, majd a kijelölt építkezést közölte Bíróval. A nagyobb munkálatokra kizárólag zártkörű versenytárgyalást írtak ki, amelyre a meghívandók listáját Tasnáttal Sorg Jenő szerkesztette meg, azokból az építészekből választva, akik hajlamosak a ringre (rendszerint 6-6 vidéki és budapesti építész). Egy-két nappal később Bíró közölte a végleges listát, de többször előfordult, hogy

94 1940–1941-ben újból megjelent a cég környezetében, és a Magyar Bauxitbánya Rt. ajkai, valamint 1942-ben az Anyaggazdálkodási Hivatal fővárosi épületének építése körüli ügyeket intézte.

95 Per 179. p., ÁBTL 3.1.9. V-128411/2. 13–49. p.

olyan cégeket is felhívtak ajánlattételre, akik nem szerepeltek a Sorg-listán. A jutalék kifizetését nem foglalták írásba, de a feljegyzésekből kitűnt, hogy Bíró az adott munkák végösszege után 2,5 %-ot kapott. Az ajánlati összegeket a megrendelő rendelkezésére álló összeg ismeretében úgy kalkulálták, hogy a legolcsóbb és legdrágább között mintegy 20 % eltérés mutakozzon. A kalkulációt ún. „kutyanyelveken” továbbították a ringtagoknak, akiknek az információ alapján az ajánlati űrlapot kellett kitölteniük. Előfordult az is, hogy a ringtag előre aláírta a nyomtatványt (bianco), és ekkor ők töltötték ki az űrlapot. Ha — előre megfontoltan — nem a Sorg cég lett a legolcsóbb ajánlattevő, akkor társultak a győztes ringtaggal.⁹⁶

Rubner Károly cégvezető elmondta, hogy sok esetben 5-6 kalkulációt állítottak össze 2-6 %-os árbeli eltéréssel, amit a Pécsi Kokszművek Rt. irodájába küldtek.⁹⁷ Ezek az ún. „védőajánlatok”/„garancialevelek” voltak, amelyek a ringet szervező „házigazda” sikerét garantálták. A versenytárgyalásra meghívott megtehetette, hogy elfoglaltságára hivatkozva egyáltalán nem tett ajánlatot.⁹⁸ Az is előfordult, hogy a helyi/vidéki építőipari vállalkozók keresték meg a Sorg Rt-t, kérve, hogy társuljanak be és segítsenek a megvalósításban, mert megfelelő ipari kapacitással nem rendelkeztek.

Összefoglalva: a közületi megrendelések megszerzése történhetett közvetlenül a Sorg Rt. nevére, vagy közvetetten más cég, vagy szakmérnök nevére. A Sorg Rt. az ún. ringeken — a versenytársak befolyásolásával —, mint legelőnyösebb ajánlattevő jutott munkához. Érdekes tény, hogy valóban előfordult, egyes esetekben visszautasították a minisztérium által küldött versenytárgyalási meghívót. Máskor közvetlenül a Sorg cég keresett meg helyi vállalkozót, aki megpályázta az építkezést, majd őket is bevonta „alvállalkozóként”. A vállalkozó is megkereshette őket azzal a kéréssel, hogy álljanak mögé, illetve a Magyar Általános Hitelbank is kötelezhette a vállalkozót erre, mivel csak azzal a feltétellel folyósított hitelt, ha a Sorg Rt. ellenőrzi, felügyeli a munkát!

A gyakorlatot szemléltetve Tasnáti a várpalotai repülőtér építkezésre alkotott ringet az alábbi módon írta le: Lincmayer György veszprémi építész 25 ezer pengőt, más forrásban 49 ezer pengőt, Csomay Miklós és v. Csomay Kálmán 0,5% azaz 122 ezer, de minimum 30 ezer pengőt kapott. Rumsauer építész, mint a Budapesti Építőszövetkezet 0,25 % 49 ezer, Paulheim és Weninger 30 ezer pen-

96 Per 146–147. p.

97 Per 113. p. Itt volt Sorg Jenő irodája a Kossuth tér 15. sz. alatt.

98 Per 122. p.

gőt, Klosovszky Ernő szombathelyi építésmérnök ingyenes védelmet biztosított, mivel Sorg Jenő hegyfalui kastélyát építette át (62 ezer pengőért), ifj. Takács János veszprémi építésmérnök 0,2% (majd megemelte, mivel Galli ezredesnek is kellett juttatnia) 85 ezer pengő jutalékot kapott. Sarló László építésznek Tasnáti adott 30 ezer pengőt jutalék gyanánt a fiktív ajánlat fejében.⁹⁹ Összesen 427.500 pengőt fizettek ki a vállalt 24,500.000 pengőből, vagyis 1,75%-ot.

Jereb Ervin számításai szerint 1938–1944 között a bevallott nyereséghez még az alábbi összeget kell hozzáadni:¹⁰⁰

Tételek	Pengő
Fiktív okmányokkal elszámolt kiadás, adóügyileg helytelenül elszámolt tételek	3,000.000
Megvesztegetés	3,013.000
Ringtársaknak fizetett összegek (HM 72 milliós megrendelés 2%-os átlaggal)	1,440.000
Politikai célokra kifizetett	172.000
Sorg Jenő magáncéljaira	56.000
Vegyes kiadások	295.000
Elvont kamatok stb. (becslés)	1,000.000
Összesen	8,976.000

99 Per 147. p., Rendőrségi jelentés 668. p.

100 Per 180. p.

Építkezések

Id. Sorg Antal az építőmesteri oklevél megszerzését követően, kezdeti kisebb munkák után már nemcsak lakóházakat, hanem gyárat, laktanyát is épített, így átvészelte az első világháborús dekonjunktúrát, sőt meg is erősödött. Nagyban hozzájárult ehhez az a felismerése, hogy önellátásra érdemes berendezkedni. Ennek érdekében az építőiparban nélkülözhetetlen háttérvállalkozások egész sorát alapította, így téglagyárat (1912), ácstelepet (1912), fatelepet, asztalos- és lakatos műhelyt, bádogos- (1914), vízvezeték- (1914), csatornázó- (1914), üvegező-, festő- és mázoló műhelytelepeket hozott létre, ami külső körülményektől (szállítók, alvállalkozók) függetlenné tette építőipari üzemét.

Az első világháború alatt, mint hadiüzem, gyalogsági lőszer és srapel tároló faládák gyártásával alapozta meg vagyont, illetve a már említett gyárépítkezésekkel (Kőbányán ecet-, bőr-, likőr-, szappan-, szövő-, sör-, gép- és bútorgyárat, templomot, raktárakat épített). A honvédséggel való kapcsolata a második világháború végéig tartott, és a legnagyobb tőkések közé emelte a kisvállalkozást. Üzleti érzékét jól illusztrálja, hogy az első világháborút követő megrendeléshiányos időszakban a ládagyártásról — rugalmasan — áállt tojáskeltető gépek gyártására.

A Sorg Antal Rt. 1925-ben keletkezett alapszabályában leszögezték, hogy tevékenységi körük kiterjed minden építőipari tárgyú vállalkozásra, építőipari anyagok gyártására, előállítására, beszerzésére, forgalmazására, valamint ingatlanok megszerzésére és értékesítése, továbbá minden olyan tevékenységre is, amelyet a közgyűlés célként megjelöl. A Sorg-féle vállalkozás belépett a közép-vállalatok sorába.

Az első nagyobb kincstári megrendelés a szentendrei laktanya építése volt 1930-ban, amely megnyitotta az utat az Rt. felemelkedése előtt. A következő jelentősebb megrendelés 1934-ben a Péti Nitrogénművek Rt. gyáranak felépítése lett, ami a második világháború végéig munkát adott a Sorg Rt-nek. Darányi Kálmán győri beszédét követően gőzerővel kapcsolódtak be a honvédelmi építési programba. A közbeszerzéseket a Honvédelmi Minisztérium, illetve a Légierők Parancsnoksága írta ki.

Néhány jelentősebb részlet, mérföldkő, ami az *egyéni cég* teljesítményét illusztrálja: gyárak Kőbányán, laktanyák, lakóházak jelzik munkáját. 1909–1910-ben a kistarcsai vagon és gépgyár és hozzájuk tartozó lakóházak építése, majd 1913–1914-ben a Maglódi úti Fővárosi Sörgyár (ekkor 2–4 ezer munkással dolgozott!), valamint a HÉV vonal kiépítése Gödöllőig, illetve a hozzájuk tartozó remizek (gödöllői, soroksári, budafoki, szentendrei).

A *Sorg Antal Rt.* jelentősebb építkezései közül a *honvédelmi megrendelések* emelkednek ki. Legalább öt repertet és az említett szentendreivel együtt legalább tíz laktanyát építettek. Továbbá a háborút megelőző időszakban — igaz közvetetten — csak 1936–1938 között legalább öt építkezésben voltak érintettek (Szekszárd, Tapolca, Márianosztra, Mezőtúr, Sárbogárd).¹⁰¹ A barakk laktanyákat, ami a saját szabadalmuk volt, valószínűleg nem számolták ide. Ide sorolható a Ludovika Akadémia nyári tábora is (2,65 millió pengő).

Repülőterek: Börgönd Pintér Józseffel 1939-ben,¹⁰² Veszprémben hangárok építése Csomay Kálmánnal, Pápa,¹⁰³ Várpalota (csak a tereprendezésig jutottak), Szentkirályszabadja (nem fejeződött be, 22 millió béke pengő!), Ferihegyi repéri út.

Laktanyák: 1940-ben öt határvédelem laktanya Erdélyben¹⁰⁴ (5 millió pengő), lovasberényi tüzérségi laktanya, szolnoki utász- és tüzér laktanya (1 millió), debreceni laktanya (1,5 millió), budapesti Károly főherceg laktanya, Szerencs, Szolyva, Volóc, Vezérszállás. 1939–1941 között tizenegy barakk laktanya. Megbízást kaptak a Honvédelmi Minisztérium kilenc emeletes épületére is 1943-ban. Egy konkrét német katonai megrendelésük volt: a Todt-szervezet¹⁰⁵ számára a kőbányai borospincék átalakítására vállalt munka, amelynek célja földalatti repülőgépgyár kialakítása volt. A későbbi bírósági eljárásban id. Sorg Antal ez ellen tiltakozott — szerinte Anton Kosta bécsi cége végezte az építkezéseket, és a munkához „csupán” igénybe vették a Sorg Rt. munkásait és eszközeit.¹⁰⁶

Egy a peranyagban található, becslésen alapuló számítás szerint 1938–1944 között a HM-től összesen 250–300 millió pengőre szóló megbízást nyertek el, ami kb. 60 millió pengő haszonnal járt.¹⁰⁷ Többször nyereséget jelentett, hogy a kivitelezéshez igénybe vett munkaszolgálatosokért csak az étkezési pénzt térítették meg a „Kincstárnak”, de a HM-nek a rendes áron számoltak el.

101 ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 13/a, 30–32., 44–45., 46–47. és 57. p.

102 ÁBTL 3.1.9. V-128411/4. 162. p.

103 Nem kapták meg, de 1943. június 25-én kérvényezték a Magyar Honvéd Légierők Parancsnokságán. Sorg Antal vallomásában a laktanya és a kifutópálya betonozását említi. A hangárokat más cég építette! II. dosszié 1–6. p.

104 Nagy-Ilva, Tihuca, Felsővisó, Borsá. Összesen 16 millió pengő. ÁBTL 3.1.9. V-128411/4a. 513. p.

105 Fritz Todt, birodalmi miniszter, építész által 1938-ban alakított szervezet, útépítés, védelmi vonalak kiépítése céljából.

106 II. dosszié 16–17. p.

107 Per 5. p. Jereb Ervin tanúvallomásában, csak 72 millióval számolt. Per, 180. p

Nagyobb volumenű polgári megrendelésük a háborús időszakból a magdolnavárosi fővárosi kislakások tömeges kivitelezése 1943-ban. A megbízás — Szendy polgármester jóvoltából — 2000 kislakásra szólt.

Az Iparügyi Minisztériumtól nyertek megbízatást a Szolnoki Papírgyár Rt., a fűzfői Hazai Papírgyár Rt. és a Nitrokémia Rt., a Magyar Olajművek Rt. (Szöny), a Péti Nitrogénművek Rt., a Danuvia Fegyver és Lőszergyár (1941) és az ajkai Magyar Bauxitbánya Rt. építésére.

Egyéb jelentősebb építkezéseik (a teljesség igénye nélkül): Nemzeti Lovarda, Margitszigeti Versenyuszoda, 1932–33-ban a BSZKRT székháza (Kertész utca). 1944. március 9-én a Kormányzó hosszúhátú birtokán végzett munkáról még 15 ezer pengős számlát állítanak ki!¹⁰⁸

Építkezéseik közül az említetteket csak reprezentatív céllal emeltem ki, beruházásaik száma elképesztően magas. Vizsgálatuk egy külön tanulmány tárgyát képezheti¹⁰⁹.

A bukás

A front elől menekülve 1944. december 1-jén bejelentették a HM 11. osztályának, hogy a cég egy részét — barakkgyártó üzemüket —, kirendeltségként a Dunántúli munkák folytatásához Sorg Jenőnek a Vas megyei Hegyfaluban lévő birtokára helyezik át.¹¹⁰

1945-ben nem tudták az éves jelentést (mérleget) elkészíteni, mivel az 1944-es könyvelés elveszett. Az eszközökben, szerszámokban, felszerelésben, berendezésben, anyagokban keletkezett károk sem tisztáztak. A rendőrségi nyomozás (Pénzügyi Központ) megállapította, hogy a Sorg testvérek 2,766.000 pengőt vittek külföldre, továbbá 14–15 vagon értékes épület- és építési anyagot.¹¹¹

A Sorgok pénztőkéje a nyomozás adatai alapján, egy 1944. december 14-én kelt kimutatás szerint pénztárállományban 1,4 millió pengő, bankbetétekben

108 ÁBTL 3.1.9. V-128411/2. 217.p

109 Budapest Főváros Levéltára őrizetébe került a Sorg Antal Építőipari Rt. fennmaradt tervanyaga, üzleti levelezéssel együtt. Az irategyüttes időköre. 1887–1950, terjedelme közel 89 ifm. Nemcsak fővárosi, hanem vidéken folytatott építkezések műszaki iratait is tartalmazza. BFL XV.17. f. 834.

110 ÁBTL 3.1.9. V-128411/2a. 287. p. A Budapestről való távozás részleteit lásd a Családtörténet fejezetnél.

111 Per 16. p., Rendőrségi jelentés 660. p.

13,771.800 pengő, lekötve további 6,355.000. pengő, vagyis összesen 21,526.800 pengő.

Az 1945. október 8-i rendkívüli közgyűlés az igazgatóság új tagjaivá tette Nagybaczoni Nagy Vilmos volt honvédelmi minisztert, valamint Rubner Károly és Kucsera Gyula műszaki tisztviselőket. Utóbbi kettő felügyelő bizottsági tagsága ezzel megszűnt, és helyükre (valamint Hohenlohe Károly Egon távollétében) Reithauser Róbert, Just Emil és Hardy Sándor kerültek. Megmagyarázhatatlan id. Sorg további igazgatósági tagsága, ugyanis az iparügyi miniszter leirata alapján csak igazolt személyek választhatók igazgatósági és felügyelő bizottsági tagokká.¹¹² Id. Sorg Antal igazoló bizottsági eljárason ekkor még nem esett át, majd annak lefolytatását követően 1946. február 19-én állásvesztésre ítélték.¹¹³ A Budapesti Építőmesterek Ipartestületének Igazoló Bizottsága¹¹⁴ 1945. november 28-án kelt határozatában iparendelvényétől megfosztotta! Az Országos Iparegyesület (637/1945. sz.) és a Kőbányai Takarékpénztár (26/1945.) viszont igazolták!

Az állásvesztés indoklásában a német- és nyilasbarátság és támogatás, a sztrájk törés, a honvédelmi munkák elvállalása, a munkások — a háborús körülmények között korlátozottan rendelkezésre álló munkaerő — „kisajátítása” szerepelt. A Népbíróság Igazolásfellebbezési Tanácsához benyújtott fellebbezésében természetesen mindent cáfolt. Megint felmerült egy korábbi motívum, miszerint fiai tetteiért nem felelős, valamint ő már csak műszaki-szakmai feladatokat látott el a cégnél, és az igazgatóság elnöke címe amolyan „félíg” nyugállománynak tekinthető. A sztrájkot a Danuviánál a katonák törték le, és ő a „Kabinet Irodánál” (Kormányzói?) „kijárta” az amnesztiát a kőművesei számára.

1946. augusztus 1-jén kelt végzés alapján a cég neve *Építkezési Rt*-re változott a július 8-án kelt rendkívüli közgyűlés döntése alapján. Ekkor már id. Sorg Antalt előzetes letartóztatásban lévén, sógora Dura Károly képviselte (a részvények több mint 75 %-a tulajdona). Fiai hatóságilag kirendelt képviselője dr. Egyed Ferenc (20%). Ifj. Sorg Antalt és Sorg Jenőt, valamint Hohenlohe Károlyt megfosztották tisztségüktől, mivel huzamosabb ideje külföldön tartózkodtak. Az új igazgatósági

112 BFL VII.2 e. Cg. 20497. 61245/V/2/1945.

113 BFL XVII.1709. 401/a. sz. igazoló bizottság határozata.

114 BFL XVII.1709. 401/a. és XVII.1554. 483. sz. Igazoló bizottságok iratai. Benyújtotta fellebbezését a Budapesti Népbírósághoz, ahol végül 1948. szeptember 13-án halála miatt hoztak megszüntető végzést. BFL XXV.1.b. 1240/1946. és 3456/1946.

tagok — Nagy, Rubner, Kucsera, és id. Sorg mellett, — Sári Ignác (ny. államtitkár a vezérigazgató),¹¹⁵ dr. Egyed Ferenc, dr. Rajnai Géza és dr. Zsoldos Henrik.

Az 1947. július 17-i közgyűlésen megemelték az alaptőkét 12 millió forintra, miután a cég vagyonát 24 millióban állapították meg, amit 6 millió teher érintett. A fennmaradó 6 milliót tartaléktőkére fordították. A háborús veszteséget és az ismeretlen helyen lévő javakat 1 forinttal elszámolták/leírták.

1949. január 28-án a Pénzügyminisztérium Elhagyott Javak Felszámoló Ügyosztálya határozata a teljes Sorg-vagyont az állam, vagyis az Építési és Közmunkaügyi, valamint az Iparügyi Minisztérium „hatáskörébe” utalta.¹¹⁶ Az egyéni cég 1949. máj. 19-én kerül a kincstár tulajdonába.¹¹⁷

A cég bukását követően végezetül szólnom kell annak irányítóiról is. Hogyan alakult személyes sorsuk a második világháborút követően? A válasz nagy vonalakban a családtörténeti fejezetből is kiolvasható, de a korabeli Magyarországon játszott szerepük értékeléséhez kiváló apropót szolgáltat az ellenük indított bírósági eljárások rövid ismertetése.¹¹⁸

A Budapesti Népbíróságon 1946 tavaszán indult id, Sorg Antal és társai (két fia) ellen a népbírósi eljárás.¹¹⁹ A vád tárgyai háborús és népellenes bűntettek voltak.¹²⁰ A feljelentők állításai nem nyertek bizonyítást.¹²¹

Az egyik feljelentést dátum és aláírás nélkül, de rendőrségi jelentésből beazonosíthatóan dr. Stéger György bicskei gazdálkodó tette, akinek birtokán lévő kisvasút vonalát Sorgék leszerelték, és német, valamint magyar katonai szervek hozzájárulásával a várpalotai repülőtér építésénél használták fel. 1947. december 19-én végzésben elutasították dr. Stéger György sértett előterjesztését bűnügyi zárlat elrendelésére, mivel követelése csak magánjogi természetű lehet, vagyis a

115 Per 13. p.

116 BFL VII.2.e. Cg. 20497.

117 BFL VII.2.e. Cg. 36958.

118 Ezzel kapcsolatos előadásom elhangzott 2012. november 16-án a BFL szakmai konferenciáján „A Sorg-ügy, egy vállaltbirodalom bukása a források tükrében” címmel. Az ügyet részletesen az ennek alapján készült kéziratban tárgyalom.

119 BFL VII.5. 18.669/1949. (továbbiakban Per); ÁBTL 3.1.9. V-128411/a (továbbiakban II. dosszié), V-128411/1, V-128411/1a, V-128411/2, V-128411/2a, V-128411/3, V-128411/4, V-128411/4a, V-128411/5.

120 Mindhármukat vádolták az Nbr. 11. §. 1. és 2. pontja, a 11. §. 5. pontja, valamint a 15. §. 6. pontja alapján, továbbá csak Sorg Jenőt az Nbr. 13. §. 3. pontja 1. bekezdése, illetve ifj. Sorg Antalt az Nbr. 13. §. 7. pontja alapján. II. dosszié 25–29. p.

121 Per 27. p., II. dosszié 53. p.

büntető perrendtartás eszközeivel nem élhet.¹²² Az indoklás szerint nem állapítható meg a Nbr. 15. §. 6. pontja szerinti népellenes bűncselekmény megvalósítása, ugyanis hiányzik egy tényállási elem a közönséges vagyon elleni bűncselekmény elkövetése! Továbbá az elrejtés, elidegenítés sem fenyeget, valamint a kár pontos összege sem igazolt.

A másikat Perényi Miklós volt munkaszolgálatos tette 1946. április 22-én és 23-án. Perényi a ferihegyi repülőtéren katapultált három amerikai pilóta haláláért, valamint a munkaszolgálatosokkal szembeni embertelen bánásmód miatt tette felelőssé ifj. Sorg Antalt.¹²³

A népügyész által képviselt vádpontok sem tekinthetők bizonyítottnak, mivel a három tárgyaláson a megidézett tanúk megjelenése esetleges volt, és az eljárást gyakorlatilag nem lehetett szabályosan lefolytatni.

Az Nbr. 11. §. 1. és 2. pontja alapján háborús bűntett elkövetésével vádolták mindhármukat, mivel igazgatósági tagokként a céget a magyar és a német hadigépezet szolgálatába állították. (ld. Sorg Antal ezzel szemben a vállalat hadiüzemmé nyilvánítására, továbbá 1940-től a magánépítkezések leállítására hivatkozott. Az építési anyagokat zárolták, ha kivonta magát a honvédelmi építkezés alól, bűnvádi eljárást kockáztatott.¹²⁴) Mindezzel elősegítették az ország fokozottabb belesodródását a háborúba, kiterjedését és vezető állásukban azt nem akadályozták meg.

A vádak másik csoportja szerint az Nbr. 11. §. 5. pontjának utolsó mondatában foglaltak alapján részesei voltak emberek törvénytelen kivégzésének és megkínzásának. Ugyanis építkezéseiken a munkaszolgálatosoktól emberfeletti teljesítményt követeltek, ugyanakkor élelmezésükre, alvásra elegendő időt nem biztosítottak. Óvóhelyekről sem gondoskodtak a gyakori légítámadások ellenére, így 1944. július 2-án 12 munkaszolgálatos vesztette életét, és 70-en sebesültek meg Ferihegyen. (ld. Sorg arra hivatkozott, hogy Kőbányán hitelbe építette fel a zsinagógát, sem faji, sem felekezeti, sem osztálykülönbséget nem éreztetett senkivel szemben.¹²⁵ Munkaszolgálatosokkal dolgoztak, az akkori munkáshiány-

122 II. dosszié 53. p.

123 1946. július 27-én kelt jelentésből kiderül, hogy a két további volt munkaszolgálatos tanú, Hoffmann Károly és Steiner István nem tudták megerősíteni a vádat mint szemtanúk, mivel a vád tárgyát ők is csak másodkézből hallották a Vilma királynő úti hadikórházban. Csupán a légítámadás ténye nyert megerősítést. Per 27. p.

124 II. dosszié 82–92. p.

125 Ezt a kőbányai izraelita hitközség elnöke 1945. december 5-én kelt levelében megerősítette. BFL XVII.1554. 483/1945. számú határozat elleni fellebbezés melléklete.

ra tekintettel a HM intézkedései alapján, de emberséges kezelésüket, ellátásukat biztosította. A munkásszáznak heti 1000 pengőt folyósított¹²⁶. Megakadályozta Ukrajnába szállításukat, elősegítette a kapcsolattartást családjukkal. Az 1944-es üldözés idején rejtékhelyet biztosított egyes személyek számára. 2000 üldözött zsidó¹²⁷ számára biztosított házat és spanyol védlevelet¹²⁸. Meglehet, hogy néhány lustább munkással goromba volt — állította¹²⁹. A Ferihegyi építkezést nem a Sorg Rt. végezte — csak az utat építették — míg a légitámadás a reptéren történt. A munkaszolgálatosokat a németek irányították.¹³⁰)

Sorg Jenőt az Nbr. 13. §. 3. pontja 1. bekezdése alapján vádolták, mivel a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére és megtartására. Ugyanis már 1938-ban belépett a Magyar Nemzeti Szocialista Pártba, és 10 ezer pengő kölcsönt folyósított számukra. Majd 1939-ben 2000 pengőt adott a Hungarista Pártnak, 1944-ban pedig 50 ezer pengőt fizetett a Hűség Háza gazdasági pénztárába, de dr. Kiss Károly volt fővárosi tisztügyész révén is nagyobb összegeket utalt a nyilasoknak. 1937-ben és 1939-ben is nagyobb összegeket adományozott a Magyarság Lapkiadó Rt. részére, és előfizetője volt az Összetartás c. lapnak, valamint intézkedett, hogy a vállalatainál többen olvassák a lapot.¹³¹

Az ügyész indítványozta id. Sorg Antal előzetes letartóztatásának fenntartását, és a fiai elleni elfogatóparancs kibocsátását, továbbá, hogy adócsalás, illetve megvesztegetés büntettének gyanúja miatt az eljárás lezárulásával a Budapesti Államügyészséghez továbbítsák az iratokat!

Az 1946. augusztus 10-én kelt pótvádiratban¹³² kiegészítették a vádpontok sorát mindhárom vádlottra nézve az Nbr. 15. §. 6. pontjába ütköző népellenes büntett elkövetésével, vagyis azzal, hogy a fasiszta és demokráciaellenes uralmi rendszer hatalmi eszközeinek saját céljaikra való felhasználásával vagyon elleni bűncselekményt valósítottak meg. Ugyanis 1944 nyarán kijárták, hogy a Hon-

126 40–50 fő számára elég, holott 120 fős a keret. Rendőrségi jelentés 656. p.

127 Rendőrségi jelentésben 200 fő, 655. p.

128 Dr. Zsoldos Henrik számára Sorg Jenő 1944. november 14-én szerezte meg a védlevelet. Per 126.

129 Egy kézzel rakták a téglát, a talicskát nem pakolták meg, egy kocsisnak azt mondta „lecsukatom maga kommunista”, mert nem pakolta meg jobban a kocsiját. A tanúk bevallották, hogy lényegesen nehezebbé helyzetüket nem tette. Rendőrségi jelentés 656–657. p.

130 II. dosszié 82–92. p.

131 1944. július 6-án kelt Fialának irt levelében Sorg Jenő elutasította sajtótámogatásukat. ÁBTL 3.1.9. V-128411/2a. 254. p

132 II. dosszié 28–29. p.

védelmi Minisztérium vegye igénybe és utalja ki számukra a dr. Stéger György és Stéger Elemér bicskei földbirtokán lefektetett kisvasút vágányait, amelyeket felszedtek és elszállítottak, visszaszolgáltatásukat megtagadták.¹³³ Mint fentebb írtam, a bíróság 1947 decemberi végzésében elutasította és magánjogi útra terele követelésüket.

Ifj. Sorg Antalt az Nbr. 13. §. 7. pontja — tevékenysége a népek háború utáni békéjének megnehezítésére alkalmas — alapján is háborús bűntettel vádolták, mivel a ferihegyi légitámadás alkalmával megakadályozta, hogy a munkaszolgálatos zsidó orvosok a három lezuhant amerikai pilóta számára segítséget nyújtsanak, így a pilóták sérüléseikbe belehaltak.¹³⁴

Érdekes adalék id. Sorg Antal vádirathoz fűzött előterjesztésének befejező része, ahol leírja, hogy a népügyész a nyomozati jelentések, illetve a tanúvallomások alapján az igazságügy miniszterhez javaslatot terjesztett fel a bűnvádi eljárás megszüntetésére, vádejtésre személyére vonatkozóan. Álláspontja csak az uzsorabíróság marasztaló ítéletének hatására változott meg. Feljelentői önző anyagi érdekekből anyagrejtegetési vádat terjesztettek elő, valamint sajtóhadjáratot indítottak ellene. A vádak alól felmentették, utóbb csak pótbjelentés elmulasztása miatt mondták ki vétkesnek.¹³⁵

Végül 1948. július 23-án szüntették meg az eljárást id. Sorg Antal ügyében, halála miatt.¹³⁶ Szomorú, hogy a kritikus egészségi állapotára vonatkozó igazolások elvesztek a bürokrácia útvesztőjében, így fogva tartását nem szüntették meg.¹³⁷ Ugyanaznap szeptember 11-i határnappal újabb tárgyalást írtak ki ifj. Sorg Antal és társai ügyében.¹³⁸ 1950. július 31-én kelt végzésben megszüntették az eljárást, mivel az elfogatóparancs ifj. Sorg Antal és Sorg Jenő ügyében nem vezetett eredményre.¹³⁹ A Budapesti Államügyészség által 1950. július 25-én kelt indítványból kiderül, hogy az ismeretlen helyen tartózkodó II. és III. rendű vádlottak minden fellelhető vagyonát a Pénzügyminisztérium Elhagyott javak Fel-

133 Dr. Vadász Miklós Stégerék jogi képviselője a Sorg Rt. jogi képviselőjével egyeztetett — Dr. Zsoldos Henrik —, aki visszaadást és kártalanítást ígért.

134 Steiner István és Hoffmann Károly tanúk csak másoktól hallották, nem voltak jelen. Per 44–47. p.

135 BFL VII.1.d. (B. XVI.620./1946.) és másodfokon 2603/1946.

136 II. dosszié 57. p. Btk. 105.§. alapján.

137 II. dosszié 93., 95., 102–104. p.

138 II. dosszié 58. p., Augusztus 27-i végzésben elhalasztják. 61. p.

139 II. dosszié 64–65. p.

számoló Ügyosztálya 1949. január 28-án kelt határozatában (987/1949. F.B.259. sz.) az Államkincstár javára elkobozta.

Párhuzamosan egy másik eljárást is folytattak id. Sorg Antal és társai ellen az uzsorabírószágon. Az itt első fokon kihirdetett ítéletben 1946. március 19-én bűnösnek találták közellátás érdekét veszélyeztető büntettségben, és 6 havi börtönre ítélték, valamint a tettazonosság körében árdrágítás vádját is megalapozottnak tartották. Ugyanis a front közeledtével kb. 5 vagon be nem jelentett építési anyagot falaztak el a cégnél. Az anyagot ugyan felhasználták, de nem a központi-lag megállapított áron. A közmunka építkezéseken viszont részt vettek a főváros helyreállításában. Végül csak az elrejtett anyagok utólagos pótbejelentésének elmulasztása miatt állapították meg a bűnösséget. Másodfokon az ítélet tábla 1948. június 12-én megszüntette a bünvádi eljárást ugyanis a köztársasági elnök 1948. január 31-én kihirdetett közkegyelmi elhatározása alá esett a cselekmény.¹⁴⁰

A népbírószági eljárásban ítélet nem született, mivel az I. rendű vádlott elhalálozott, a II. és III. rendű pedig nem került az eljáró hatóságok kezére. A nyomozás során felsorakoztatott bizonyítékok értékelésére vállalakozva, véleményem szerint a vádak csak részben voltak megalapozottak. Ha nem vitatjuk a népbírószági törvény jogszerűségét, id. Sorg Antal büntetőjogi felelőssége akkor is kérdéses. Egy kiegyensúlyozottabb társadalmi helyzetben magatartása jogilag menthetőbb. Kétségtelen viszont, hogy az igazgatóság elnökeként tudnia kellett volna az igazgatóság többi tagjának tevékenységéről, illetve felelősséggel tartozott azért is. Ifj. Sorg Antal és különösen Sorg Jenő felelőssége azonban nehezen tagadható. Még inkább igaz ez a vád tárgyává nem tett gazdasági jellegű bűncselekmények elkövetése terén. A megvesztegetések, a közbeszerzési jogszabályok megsértése, adócsalás tekintetében a tanúvallomások, illetve az okiratok szinte védhetetlen, egyértelmű helyzetet mutatnak. A fiúk gyakran apjuk megkerülésével, kizárásával — büntetőjogi kategóriákat is kimerítve — irányították a céget, felhasználva annak hírnevét, eszközeit és kihasználva apjuk szakértelmét. Előterjesztésében id. Sorg Antal is így látta, és elmondta, hogy a cég vezetését 1938-tól gyakorlatilag átengedte a fiúknak. Mindez természetesen nem lehet mentség egy vállalat-igazgató számára, de mindenképpen magyarázza a kialakult helyzetet, amelyért valójában fiainak felelőssége hatványozottabb.

Id. Sorg Antalt, a két világháború közötti elit eme képviselőjét méltatlan körülmények között hurcolták meg. Társai, a fiai még a front előtt nyugatra távoztak az esetleges felelősségre vonás elől. Bizonyos esetekben lehetséges, hogy köz-

140 BFL VII.1.d. 2603/1946.. és B. XVI. 620/1946..

igazgatási, vagy polgári, gazdasági, netán büntetőbírótság elé kerülhetett volna ügye, az ellene emelt politikai jellegű vádak viszont nem voltak kellően megalapozottak, illetve az intézmény — a népbírótság — nem volt megfelelő fórum az ítékezésre.

Hivatkozott források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1202.v	Pest város tanácsának iratai. Polgárkönyv
VII.1.d	Budapesti Királyi Ítéltábla (1946-tól Budapesti Itélőtábla, 1949-től Budapesti Felsőbírótság) iratai. Peres iratok
VII.2.e	Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai. Cégbírószági iratok
Cg. 9480 Rózsavölgyi és társa,
Cg. 9198 Cg. 36958 Sorg Antal egyéni cég
Cg. 20497 Sorg Antal Építőipari Rt.
Cg. 4223 Kőbányai Agyag és Téglagyár Rt.
Cg. 36018 Pécsi Kokszművek Rt.
Cg. 41051 Ingatlanvásárló Kft.
Cg 36199 Nátrón Vegyitermék Kereskedelmi Kft.
Cg. 46868 Nagytörnyei Kőszénbánya Rt.
Cg. 46869 Viski Kőszénbánya Rt.
Cg. 46929 Nagykovácsi Kőszénbánya Rt.
Cg. 43668 Cg. 47682 (48774). Pilisszentiváni Kőszénbánya Rt.
Cg. 45545 Dura Károly szénnagykereskedése
VII.5.e	Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Népbírószágtól átvett peres ügyek iratai
VII.168	Görgei István közjegyző iratai

- VII.179 Lázár Ferenc közjegyző iratai
- VII.180 Barcs Ernő közjegyző iratai
- XV.17.f. 834 Sorg Antal Építőipari Rt. tervei és iratai
- XVII.1709 Budapesti kisebb igazolóbizottsági fondok levéltári gyűjteménye 1945–1946
- XVII.1554 Budapesti 186/a. sz. Igazolóbizottság (Budapesti Építőmesterek Ipartestülete) iratai
- XXV.1.b Budapesti Népbíróság iratai. Igazolásfellebbezési iratok

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 3.1.9. V-128411/a., 1., 2., 2/a 3., 4., 4/a, 5.

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (BME Levéltára)

103/f. Építőmérnöki kar, nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek

105/d. Építészmérnöki Kar, Törzskönyvek

Nyomtatott forrás

Vallomások a Holtak Házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk.: Haraszi György. ÁBTL-Corvina, Budapest, 2007.

GREXA IZABELLA

„VIDÉKI KISLÁNY PESTEN”

*A nagyvárosi normakövetés és normaszegés
egy élettörténeten átszűrődő valósága*

„1959. júniusban megérkeztünk éhesen a budapesti III. kerületi Csillaghegyi Lenárugyárba. Egy emeleti irodában fogadtak minket, és az ottani dolgozók kiválasztották közülünk, hogy ki-k melyikünket fogad magához albérletbe. Nekem fogalmam sem volt, hogy mi az, hogy albérlet, nem értettem a jelentőségét. Ha jól emlékszem Éva, Fotika meg én egy helyre kerültünk, de a többiekhez közel, hisz Csillaghegy nem olyan nagy, hogy minden nap ne találkoztunk volna, különben is mindannyiunknak a lenárugyárban kellett dolgoznunk. Az asszony, akinél laktunk a Botond utcában, irodai dolgozó volt a gyárban, de lehetetlen volt éjjel aludni nála, mert annyi poloska volt. Sok éjszakába került, amíg sikerült elpusztítanunk azokat. Akkoriban mikor eljöttünk Szegedről, nagy híre volt a szabadtéri színház nyitásának, melyet közvetített a tévé. Találtunk egy kultúrtermet, ahol nézhettük az előadást. Nagy élmény volt, mert még nem láttunk tévét. Takács Marika és Tamási Eszter igen vidáman és élvezettel vezették a műsorukat. Mivel nem voltunk ismerősök, eleinte odajártunk szórakozni.

A háziak — mert többen laktak az udvarban — megtanítottak mosni bennünket, mivel nem értettünk sok mindenhez. A gyárban hamar beilleszkedtünk, minden reggel 6-ra jártunk, délután 2-kor volt a váltás, kb. ezerkétszáz forint volt a havi fizetés, ebből fizettünk fejenként kétszáz forint lakbért. Mivel a görög lányokkal együtt jártunk mindenhová, így engem is úgy hívtak a fiúk, hogy kis görög lány. Szultánka még mindig sokat emlegette a bátyját, szerette volna megtalálni, sokat sírt, próbáltuk vigasztalni. K. Ili nagyon jártas volt a városban, hisz nővére nem olyan messze, Halászteleken lakott, ahová egy karácsonyi napon elvitt magával. Egy vidám fiatalasszony fogadott, ez volt a nővére. Ha jól emlékszem borral kínáltak, amitől úgy elaludtam, hogy nem tudtak lelket verni belém, hogy elmenjek velük az éjjeli misére. Ilivel jártuk a várost, és később már táncolni is jártunk, sőt taxisofőrök akartunk lenni, oda is jelentkeztünk, de mivel nem voltunk tizenennyolc évesek, így nem fogadtak bennünket.”

Király Erzsébet így eleveníti fel visszaemlékezésében első budapesti élményeit.¹ Tizenhét hányattatott, vidéken — Nagyváradon, Derecskén, Hajdúnánáson és Szegeden — eltöltött év után, egy új élet reményével érkezett a fővárosba. A szegedi ipari iskola igazgatója intézkedett — talán épp a Csillaghegyi Lenárugyár megkeresése nyomán — arról, hogy néhány szövőipari tanuló Budapesten dolgozhasson: „*Nem sokára következett a leányotthoni búcsú. Volt, aki ott maradt, mert férjhez ment. A Laci nagyon szerette volna, ha maradok, de alig vártam, hogy szabad legyek, alig vártam, hogy vonatra tegyenek, persze az igazgatónő is intézkedett további sorsunkról, mint levizsgázott szövőnőkről. A csapat neve: H. Éva, K. Ilona, K. Fotika (görög), A. Paszkelini (makedón), P. Szultána (görög), B. Marika, — aki szüleihez utazott — és én mentiünk együtt.*”²

Király Erzsébet memoárjában egymást követik a színes és kalandos, de nagyon is valóságos, gyakran "kemény" történetek és léthelyzetek. Ténylegesen „alulnézetből” ismerhetjük meg — a társadalom perifériájáról induló, s bizonyos mértékig ott is maradó munkásasszony interpretálásában — a II. világháborút követő árvasorsokat, az örökbefogadás rendszerét, a gyermekotthonok világát, a Budapestre bevándorolt nagyipari dolgozó leányok helyzetét, avagy a rendszerváltás után kisnyugdíjasként tengődők csoportját. Mindeközben feltárulnak

1 Az idézett szövegrészeket csak annyiban javítottam, hogy az olvasót a durva helyesírási és fogalmazási hibák ne zökkentsék ki a feltáruló történetből. A szöveggondozás során a szavak helyesírási hibáit és az igen kusza központozást minden esetben javítottam. A mondatok eredeti szerkezetét csak abban az esetben módosítottam, amikor nem volt teljesen egyértelmű a szöveg, és ez megakasztotta a folyamatos olvasást. Néhány esetben — tekintettel arra, hogy igen tömören fogalmazott, hiszen az általa említett dolgok evidensek voltak számára — a mondatokat egyes szavakkal is ki kellett egészíteni, hogy érthető legyen. Ebben az esetben mindig arra törekedtem, hogy olyan szóval pótoljam a hiányt, ami előfordul az irományban, tehát ami nem tér el Király Erzsébet szókincsétől. Voltak olyan szavak, amelyeket népies, régies formában használt — a legtipikusabb példa erre a *mindég* a mindig helyett —, ezeket így hagytam. A kis- és nagybetűi használatával kapcsolatban a kéziratban gyakorta előfordul, hogy a visszaemlékező számára nyilvánvalóan fontos szavakat, mint a *nagyanyám*, a *mamám*, az *anyám*, az *anyósom*, az *apám*, a *nagynéném* és a *naplóm* szavakat nagy kezdőbetűvel írta. Feltehetően egész életéből ezek a személyek és a velük való mély kapcsolatok hiányoztak igazán, illetve valamelyest az általa „nagyanyának” nevezett nevelőanyja és az anyósa, első férjének az anyja, pótolta. A napló volt az, amiben megtestesült az a hiányzó ember, akinek elpanaszolhatta minden bánatát. Tekintettel arra, hogy ezeket a szavakat néhány esetben nagy, más esetben kis kezdőbetűvel írta, a magyar helyesírás szabályai szerint ezeket a főneveket egységesen kis kezdőbetűre módosítottam.

2 Az idézetekben és a tanulmányban a vezetékneveknek csak a kezdőbetűit írtam ki, néhány esetben még ezt is megváltoztattam.

a „pestivé válás” terei, az üzemek, a közösen lakott albérleti „sufnik”, a kultúr-otthonok, a kocsmák, az eszpresszók, a cukrászdák, de a gyári közösségek, a vendéglátósok mikrovilága is.

Király Erzsébet hagyatékára — visszaemlékezés, a rendszerváltást követő évekre vonatkozó naplórészletek, privát fotók, hivatalos levelek és egyéb megmaradt iratok — egy VII. kerületi bérház szoba-konyhás lakásában bukkantam egy szerencsés lakásvásárlás során.³ Király Erzsébet 1993. április 11-én, húsvét vasárnapján, 51 évesen kezdte el írni életének történetét. Visszaemlékezését a partiumi emlékeivel indítja, majd a II. világháborút követő hanyattatott gyermek-kori élményeitől halad 1997 májusáig, amikor elérkezik az akkori jelenéhez, és ettől az időponttól még összesen tizenhat naplószerű bejegyzést ír 2001 nyaráig, amelyek azonban nem a klasszikus naplóra jellemző napi, heti, hanem inkább általában évi három-négy rövidebb-hosszabb vallomást jelentenek. Írásképe igen szép. Kétséges viszont, hogy nagyközönség részére íródott volna. Olyan kendőzetlenül szól szexuális kalandjairól, alkoholizmusáról, abortuszairól, öngyilkossági kísérleteiről, hitéről, hogy maga az írás — vélekedésem szerint bensőséges kapcsolat híján — egyfajta „kiírásként”, öngyógyító mechanizmusként működhetett. A személyes iratok és a fotók segítségével betekintést nyerünk egy „kisember” hétköznapi életébe, és ezen keresztül e szubkultúra ritkán feltáruló bugyrainak egyikébe. Ebben a közegben ritkán maradtak fenn családi hagyatékok, visszaemlékezések, naplók, legfeljebb néhány anyakönyv, mutatókönyv, kórházi akta, esetleg bírósági, válási ügyirat őrzi életük lenyomatát. Király Erzsébet életútja során szerencsére — legalábbis a mi szemszögünkéből — születésétől fogva több alkalommal került kapcsolatba hivatalos szervekkel. A Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre történő felvételét igazoló törzslap, első és második házassága anyakönyvi kivonatának másolata, valamint néhány bírósági mutatókönyvi bejegyzés őrzi életének nyomait.⁴ Kizárólag Király Erzsébet személyére

3 Király Erzsébetnek nem voltak gyermekei, időközben megkerült vérszerinti rokonaival nem tartotta a kapcsolatot, így halála után a lakását egy eltartási szerződés értelmében egyik fiatalabb barátnője örökölte. A tárgyi hagyatékára senki sem tartott igényt, és ezek egy része a lakásban maradt. Így a hagyaték jelenleg a szerző birtokában van.

4 A Monori Járási Ügyészség és a Pest Megyei Bíróság mutatókönyvében feljegyzésre került a Király Erzsébet ellen elkövetett magánlaksértés és nemi erőszak. Erről az esetről így ír: „A H. egyszer beállított és megfenyegetett. Be kellett zárnom a boltot, és ott megerőszakolt. De ez sem volt elég, a lakásomon is felkeresett, arra hivatkozott, hogy a G. rábízott. Ki akartam zavarni, mikor egy piros nyelvű bicskával elsuhintott az arcom mellett, és még mellbe is szúrt, de szerencsére nem volt veszélyes.” A XI. Kerületi Bíróság polgári peres mutatókönyvében 1964. szeptember 19-i dátummal bejegyzésre került a Pamutnyomóipari Vállalat és Király Erzsébet

vonatkozó források mellett, egyéb fellelt levéltári iratok igen heterogén közvetlen környezetéről is vallanak. A levéltári anyagban történő ilyesfajta barangolást segítette az, hogy Király Erzsébet hagyatékában, elsősorban a visszaemlékezésben és naplótöredékeiben, sok tárgyszerű adatot, így teljes neveket, dátumokat, helyeket is megemlített. Az adatgazdag visszaemlékezés és a levéltári dokumentumok alapján baráti körére, munkatársaira, volt házastársára, volt anyósára vonatkozóan egy-egy újabb vázlatos portré rajzolható meg.

Ki volt tulajdonképpen a hagyaték tulajdonosa? Király Erzsébet egy gyáli házicseléd törvénytelen gyerekeként az anya keresőképtelensége miatt az 1940-es években került a budapesti Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre, ahonnan a megmaradt gyermekmenhelyi törzslapjának tanúsága szerint⁵ átutalták a szoptató anyával együtt a nagyváradi intézetbe, és valószínűleg innen került nevelőszülőkhöz. A II. világháborút követően az ismételten árvaházba kerülő Király Erzsébetet több hasonló társával együtt Magyarországra szállították, és Derecskén nevelőszülőknél helyezték el. 1954–1955 körül került — a korban szorgalmazott közösségi nevelés jegyében — a Hajdúnánási Leányotthonba, ahol a kamaszéveit töltötte. 1958-tól Szegeden volt szövőipari tanuló, majd a fővárosban előbb textilipari, később híradástechnikai és nehézipari segéd- és betanított munkás.⁶

Az 1970-es évek első felétől a vendéglátóiparban helyezkedett el, előbb egy „felkapott” vendéglőben felszolgálóként, majd egyre züllöttebb, főképp VII., VIII. és XIV. kerületi kocsmák alkalmazottjaként, később betanított szakácsként. A rendszerváltás utáni megélt években is — „WC-és néniként” majd takarítóként dolgozott — a társadalom margóján bukdácsoló, öregén kukázó, kutyájával magányosan élő, de talán szépre is vágó belvárosi öregasszony alakját villantják fel a naplótöredékek.

ügye, amely a visszaemlékezés alapján a felmondására vonatkozhatott: „1964. november 28-tól már nem dolgoztam a szövőgyárban, mert nem a munkám után fizettek. Hiába igyekeztem, csak hatvankét forint órabért [ez túl sok, elírás lehet — a szerző] kaptam. Betelt a pohár.”

5 Budapesti Főváros Levéltára (= BFL) VIII.1127. A Magyar Királyi Állami Gyermekmenhely iratai, 1920–1944. 428. doboz A levéltárban található törzslapon feltüntetették a gyermek születési adatait, a szülők adatait, a gyermek elhelyezési adatait, a felvétel okát és körülményeit, a felvétellel és elbocsájtással kapcsolatos határozatokat.

6 A visszaemlékezés alapján szövőnőként, áruelosztóként és lézerkezelőként dolgozott a Csillaghegyi Lenárugyárban, a Goldberger Textilnyomó és Kikészítő Nemzeti Vállalatánál és a BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat Kelenföldi Textilgyárában. Később segéd- és betanított munkásként, lemez-sajtólóként, lemezpréslőként, raktárkezelőként, esztergályosként és darukezelőként dolgozott a Budapesti Rádiótechnikai Gyárban, a Budapesti Híradástechnikai Vállalatnál, végül a Hajtóművek és Festőberendezések Gyárában.

Király Erzsébet élete egyedi, a korabeli társadalom számos jellegzetességével. Visszaemlékezése és naplótöredékei alapján folyamatosan sodródva élte át a II. világháborút követő nagyarányú és drasztikus társadalmi változások számos anomáliáját, ami esetében állandósuló rendezetlen kapcsolatokban, folyton változó állásokban, függőségekben, többszöri öngyilkossági kísérletben, depresszióban, alkoholizmusban nyilvánult meg. Egyedisége alighanem abban jelölhető meg, hogy — társadalmi közegének, környezetének ritka kivételeként — egyre tudatosabban reflektált önnön sorsát és közvetlen társadalmi közegének pillanatkepeit papírra vetette visszaemlékezésével⁷ és naplótöredékeivel.

Az alábbiakban Király Erzsébet élettörténetén keresztül elsődlegesen a nagyvárosi normakövetést és normaszegést vizsgálom, de röviden érintem — tekintettel arra, hogy maga a visszaemlékező is szemléletesen érzékelteti — társadalmi környezetét is. A tanulmány első részében a nagyvárosi munkahelyi környezetét mutatom be. A sikeres beilleszkedés egyik legfontosabb terepe a munkahely. A nők esetében a férjhezmenetel is kiemelten fontos, ezzel, illetve Király Erzsébet társas kapcsolataival foglalkozom a második részben. Végül a korabeli magyar társadalomban komoly és egyre növekvő problémát jelentő alkoholizmus és öngyilkosság személyes vetületeire térek ki.

Norma alatt a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint „a társadalmi együttélés során kialakult szabályt, irányelvet” értjük. Ez egy igen tág meghatározást jelent. Ralf Dahrendorf a norma kötelező, illő és lehetséges szintjét különbözteti meg.⁸ A kötelező norma szerinti viselkedést a jog, az illő és lehetséges elvárásokat az erkölcs, a hagyomány és az íratlan társadalmi szabályok határozzák meg. „A norma szükségképpen értékkepzeteket képvisel; bennük gyökerezik [...] az értékek mindig az elvont általánosság nyelvén fogalmazódnak: nem adnak kézzelfogható útbaigazítást a konkrét viselkedési aktusra vonatkozóan. A normák rendeltetése éppenséggel az, hogy közvetítsenek az értékek elvont általánossága és az egye-

7 Az 1993 áprilisában elkezdett irománya nem tekinthető klasszikus visszaemlékezésnek, ugyanis Király Erzsébet ezzel indítja: „Állandó nyugtalanságom arra kényszerít, hogy újból elkezdjem írni életem gyötrelmeit. Ha jól visszaemlékszem, te vagy a negyedik, mert sajnos idáig mindig kíváncsi, gonosz emberek kezébe kerültek naplóim, és bánatomba mind összetéptem, de most erős az elhatározásom. Ha téged sikerül életem története leírásával megírom és befejeznem, nagyon fogok rád vigyázni, hisz minden apró titkomat, ami még eszembe jut, csak rád bízom. Még kicsit reszket a kezem, hisz most estem át egy nagy megrázkódtatáson és egy komoly influenza betegségen, mely úgy érzem, vége felé tart.” Emellett Király Erzsébet többszöri visszautalása alapján joggal feltételezhetjük, hogy már az 1970-es években naplót írt, és az akkor leírtak minden bizonnyal visszaköszönnék a visszaemlékezés szövegében is.

8 Pataki Ferenc: Jog és pszichológia. In: Magyar Tudomány, 172. (2011) 5. sz. 541–547. p.

*di élethelyzetekben preferálandó viselkedés között.*⁹ A visszaemlékezés remekül érzékelteti a vidéki és nagyvárosi elvárások, értékek együtthatását, esetleg konfrontációját, de a régi és az új értékrendek keveredését is. Amennyiben csak Király Erzsébet fogalomhasználatát, értékrendszerét nézzük: jól megfér egymás mellett a polgár és az elvtárs; az éjféli mise látogatása¹⁰ és a KISZ-tagság; Nagy Imre kivégzésének vélt jogossága és a TSZ-ek elleni megnyilvánulása¹¹; valamint a szocialista operett klasszikusa, Dunajevszkij: Szabad szél és Huszka–Martos: Lili bárónő c. műve dalainak dudorászása.

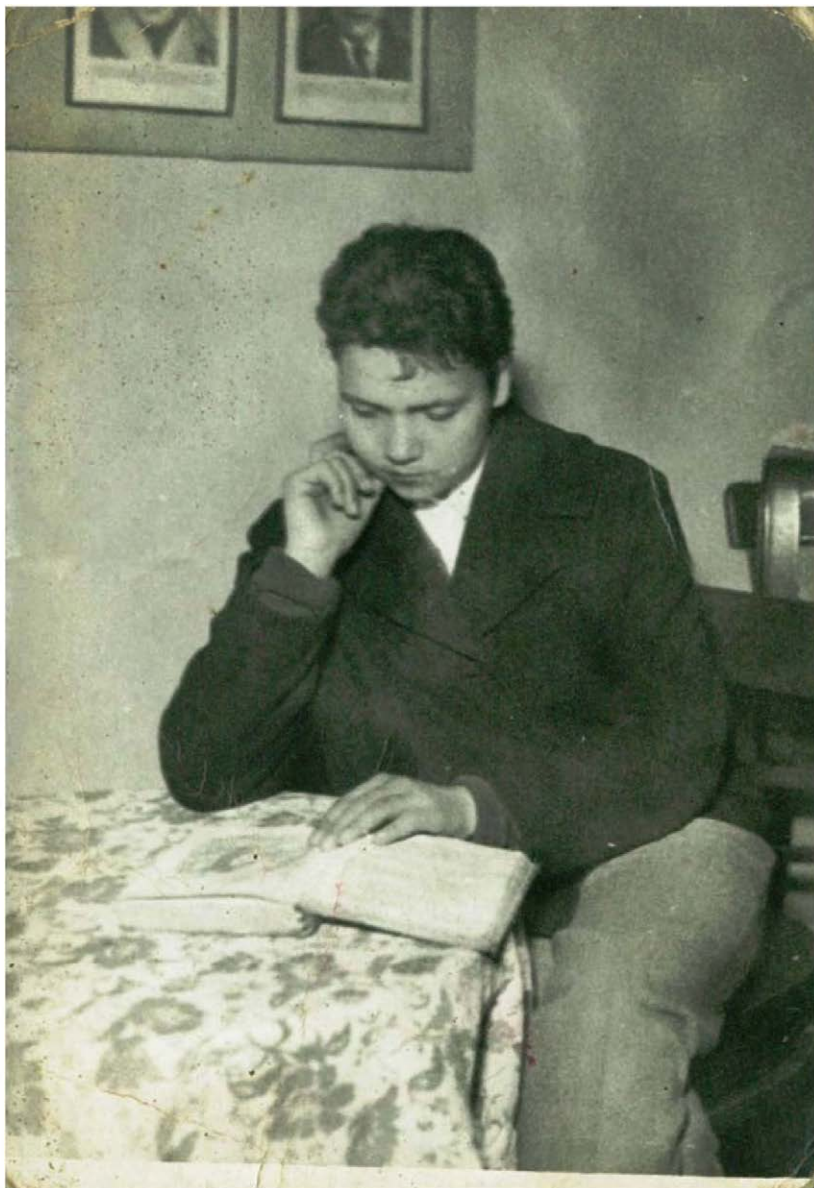
A társasági közege is igen heterogén; munkatársi, baráti és családi hálózatába különböző stratégiákat folytatók találhatók: normakövetők és normaszegők. A források alapján körvonalazódik az „eminens” raktárvezető, a „hözöngő”, elégedetlenkedő, kikészítő munkásként dolgozó volt katonatiszt, az emberséges — remek amatőr fotókat is készítő — művezető, a „kisstílus” bűnöző első férj és volt sógor, a furfangos — bűnsegédlet miatt rövid börtönbüntetésre ítélt — házfel-

9 Uo. 544. p.

10 Király Erzsébet nyugdíjas korában Jehova tanúja lett. A naplótöredékek szövegében többször felbukkan a Biblia, mint olvasmány, illetve az egyházi ünnepek említése. Kérdéses, hogy ez a visszaemlékezés írásakor meglévő vallásosságának egyfajta vetülete, avagy egész életét végigkísérte valamilyen hit.

11 Nagy Imre kivégzése kapcsán így fogalmazza meg véleményét: *„Azonban egy téli napon — nem emlékszem pontosan, hogy leckét írtam-e, vagy verset, mert sajnos tanulni nem szerettem, csak az irodalmat, a verseket és mindenféle dalokat, balladákat, amelyeket a társaimtól tanultam — arra rebbentem föl, hogy a társaim az orosz könyveket tuszkolják a kályhába. Nagy volt a zsvaj, mondván kitört a forradalom. Én is fogtam a könyvemet, és idétlenül, de benyomtam a kályhába. A nevelőnő rémülten figyelt minket, egyik másik osztálytársam sírásba kezdett, hogy mi lesz a szüleikkel, és hogy talán sohase látják egymást, én azonban figyelmen kívül hagytam a sírásukat és jó hangosan kijelentettem, hogy bár csak háború lenne, akkor én meghalnék. Mintha darázsba nyúltam volna úgy rám támadtak, mire a nevelő igyekezett higgadtan közölni velük, hogy nem kell a dolgot komolyan venni, mert Király Erzsinek nincsenek szülei, azért mondott ilyeneket. Aztán nem törődtek velem, ők tovább sírtak a szüleik után. Ettől kezdve folyamatosan szólt a rádió az ebédlőben és szívszorongva álltunk vigyázban, — még evés közben is — valahányszor elhangzott a himnusz. Aztán áttértünk a német nyelv tanulására. Ez nekem jobban tetszett, csak az volt a baj, hogy hiába volt könnyebb, én hamar elfelejtettem, akár a többi leckét. Később bemondták a rádióba, hogy Nagy Imrét felakasztották hazaárulás vádjával, gondoltam úgy kell neki, annyira vádolták őt, hogy akkor azt gondoltam, megérdemelte.”* A TSZ-el kapcsolatos konfliktusról így ír: *„... összevesztem egy nővel, nem tudtam, hogy kommunista, közöltem, hogy utálok az oroszokat, meg behajjták az embereket a TSZ-be és kérdeztem még, hogy miért kell fizetnünk a KISZ-nek két forintos bélyeget stb. Büntetésből leraktak a műhelybe lézerkezelőnek, ahol ügyelni kellett arra, hogy a festett és dobszáritón kijövő anyagot nehogy visszakapja a gép.”*

ügyelő, a volt anyós képe. A Király Erzsébet által felvázolt, lendületesen pörgő visszaemlékezésben még fel-felbukkannak a görög menekült lányok, az USA-ba szökött, Hajtómű- és Felvonógyárban dolgozó „haver”, a halálos betegségben szenvedő többgyermekes anya, a nemi erőszakot elkövető „barát” és még számos karakter a 20. század második felének Budapestjéről.

A gyár könyvtárában

Munkahelyi környezet

A vidékről felkerült Király Erzsébet hamar beilleszkedett a nagyváros forgatagába, ami megnyilvánult a viselkedésében, az öltözködésében, a szórakozási szokásaiban is. Mielőtt rátérnénk Király Erzsébet saját kis világának személyes felidezésére, álljon itt a Pamutnyomóipari Vállalat Kelenföldi Textilgyárának Porta és Rendészeti ügyviteli rendje, amely a dolgozók gyári belépését és ott tartozódását határozta meg. Az itt felhasznált forrás azonban egy olyan előírás, amelytől a napi gyakorlat jócskán eltérhetett.¹² A szabály alapján a gyárba lépéskor a dolgozónak igazolnia kellett magát a gyári igazolvány felmutatásával. A véglegesített dolgozók munkaadói igazolványt, a próbaidősek ideiglenes gyári igazolványt kaptak. Az igazolványokat negyedévente érvényesíteni kellett, amennyiben ez nem történt meg, felelősségre kellett vonni a mulasztókat. Ha a dolgozó nem tudta felmutatni az igazolványát, akkor a személyi igazolvány felmutatásával is beléphetett, de ha erre sem volt lehetőség, akkor a kihívott osztályvezetője, vagy a szakmánya-vezetője adhatott engedélyt a belépésre.

A munkás a gyár területére a munka megkezdése előtt maximum egy órával léphetett be. Amennyiben a dolgozó a munkaidő megkezdését követően érkezett, akkor a rendészet köteles volt a késés tényét feljegyezni. Munkaidő alatt a gyárat a távozási engedély leadásával lehetett csak elhagyni, amelyet a rendészet küldött meg az illetékes üzembrész vezetőjének, magánügy esetén az órákönyv-vezetők a gyáron kívül töltött időt levonták. A dolgozót csak kivételes esetben — elemi csapás és betegség — lehetett a portára lehívni. A gyárat a munkaidő letelte után — legkésőbb a befejezést követő egy órával — lehetett elhagyni. A gyár elhagyásakor minden dolgozónak egy jelzőkészüléket kellett megnyomnia, zöld jelzés esetén csak a táska motozására, piros jelzés esetén „intenzív” motozásra került sor.¹³

Most pedig térjünk rá a szubjektív megélésre. A visszaemlékező a gyári miliőbe igen gyorsan integrálódott, a munkatársakkal is jól kijött: *„Az asszonnyal nagyon jól megértettük egymást, később együtt jártunk a Gellértbe úszni. Volt*

12 A Csillaghegyi Lenárugyár vezetőjének egy „jótét lélek” küldött is egy levelet, amelyben felhívja az igazgató figyelmét arra, hogy a portaszolgálat nem eléggé körültekintően jár el. BFL XXIX. 539. 53. Csillaghegyi Lenárugyár iratai. Levelezés (szakszervezet, minisztérium, egyéb), ellenőrzési jegyzőkönyv, rendelkezések. (= XXIX. 539. 53. Csillaghegyi Lenárugyár ir.)

13 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XXIX F 277 Budapest Pamutnyomóipari Vállalat iratai. 6. doboz Kelenföldi Textilgyár iratai. PNYV Kelenföldi Textilgyár Porta és Rendészeti ügyviteli rendje.

egy csinos fia, de valamivel fiatalabb volt nálam, így aztán kerültem a tekintetét, mikor fönt voltam náluk. A gyártól nem messze laktak a Fehérvári úton.” [...] „Három műszakban dolgoztunk, a végébe jártunk cigizni, sokat marhászkodtunk, és sok barátnőm és haverom volt a gyárban.”¹⁴ Emellett Király Erzsébet többször tesz említést arról, hogy hogyan teltek a hétköznapiak a gyárban, milyen munkát végzett, kikkel dolgozott együtt és milyen problémák merültek fel a munkavégzés során: „Később áthelyeztek egy új műhelybe, ami kísérleti műhely volt. Azt gondoltam lehet, hogy több lesz a fizum is, de nagyot csalódtam. Hármán dolgoztunk ott, háromszor hat, összesen tizenhárman kísérleti gépen. Volt egy süketnéma beállító és egy kötöző néni, aki félig béna volt, de ha malőrünk volt, ő gyorsan megkötözte. Klári néninek hívták, akit én nagyon sajnáltam. Az üzemi asszisztensnő minden nap a végében injekciózta, ezen kívül sokszor láttuk sírni. Végül állapota olyan súlyossá vált, hogy nem bírt már egyáltalán járni. Gyűjtöttünk pénzt, vettünk egy tévét neki. Ő sem volt fiatal, de szegény idős édesanyja ápolta őt.”

Másik történet: „A Sarokház vendéglőben megismerkedtünk Zolival, de Ibolya nem akarta még látni sem, azonban nekem a haverom lett. Elmesélte nőügyeit, amiken jókat mulattunk. Végül Zoli szigorúan a lelkemre kötötte, hogy senkinek ne szóljak terveiről, hogy ki akar menni Amerikába és már minden el van tervezve, de szeretné, ha átmennék dolgozni oda, ahol ő van. Így történt, hogy a BHG-ből átmentem a Hajtóerőmű Gyárba raktárkezelőnek, amit hamarosan betanultam. Az irodában volt egy könyvelő, a Rózsika, aztán a csinos haver a Zoli és egy emberséges, nyugodt főnök. Zoli közölte velem, hogy mikortól nem jön többé. Elbúcsúztunk. Csak egy fénykép maradt utána. Pár nap múlva sírva jött az édesanyja a cuccaiért. Nagyon sajnáltam, de nem mondhattam neki semmit.”

Később azonban „lábáztatás” miatt áthelyezték a raktárból a műhelybe: „Kedves naplóm, ezután történt, hogy Raki Rushi pálinkát kezdtem „behordani” és úgy látszik nem csak a fejembe, de a lábamba is jutott belőle, mert úgy elkezdtek fájni, hogy langyos vízbe áztattam a lábaimat, amivel aztán lebuktam. Bevittek egy műhelybe, betanítottak esztergályosnak, ez külön szám volt, mert a húsz kilogrammos tengelyeket soha nem bírtam a gépre fölhelyezni. Jókat röhögtek rajtam a fiúk mire megtanítottak. Közben kijártam Budaörsre kiszolgálni a vendégeket, és éjjel jártam haza, így holtfáradtan kezdtem reggel 6 órakor dolgozni. Ezt a

14 Érdekes adalékként szolgál, — zavaros fogalmak használata ellenére is — a Király Erzsébet részéről felmerült kritika: „Történt egyszer, hogy klubdelutánt rendeztünk és a Szovjetunióból meghívtunk olyan fiatalokat, mint mi voltunk. Nagyon meglepődtem, mert nagyon egyszerű, szegényes ruhába voltak öltözve. Nem csoda, hisz a szovjet kormányzáságnak fegyvergyártásra, rakétára és űrhajóra kellett minden pénz, amit a polgároktól sanyargattak ki.”

műhelyvezető később észrevette, és félt, hogy valami baleset ér; ezért inkább lerakott a gépről darukezelőnek, melynek kezeléséről tanfolyam után vizsgáznom kellett. Az esztergályosok a hosszú tengelyre, vagy fogaskerékre kötelet kötöttek és a megmunkálandó anyagot daruval kellett fölhelyezni a gépre.”

A napi rutinhoz a szabadidő eltöltése is hozzátartozott. A visszaemlékező is előszeretettel ecseteli a szabadidő eltöltésének módjait, amiről a hagyatékban megmaradt személyes fotók is vallanak. A dolgozók szabadidős szokásaira a munkahely is nagy befolyást gyakorolt a közösségiség jegyében. A Csillaghegyi Lenárugyár irataiból kiderül, hogy a gyár a „baráti országokba” csoportos utazásokat szervezett, dolgozóinak körében népszerűségnek örvendő agárdi üdülőtelepét fejlesztette, és a kultúrotthonának kertjében nyári kertmozi létesítését kérte.¹⁵ Király Erzsébet így emlékszik vissza egy gyári kirándulásra: *„Egyszer egy gyári rendezvény keretében, mint KISZ tagok elutaztunk a Kékestetőre. Arra emlékszem, hogy fuldokoltunk a nevetéstől majd egész éjjel. Még voltunk valahol egy barlangban is. Kihasználva a sötétséget a zsidó KISZ titkár letámadott, alig vártam, hogy kiérjünk, nagy mérgesen kiabáltam, hogy mit akart ez tőlem, de a lányok kinevettek, némelyik azonban komolyan vette.”* A kulturális, sport jellegű fejlesztések lehetőségei azonban igen szerények voltak a lenárugyárban, az egyik igazgatói levél így vall erről: *„a fennálló rendelkezések értelmében a vállalat saját eszközeiből sem sport, sem kulturális létesítmények [sic!] fejlesztésére nem költ-het. ezekre [sic!] a sport illetőleg a kulturális keretből a Szakszervezet, illetőleg a Kerületi Tanácsnak kell biztosítania [sic!] fedezetet, ahonnan még semmiféle fedezetet nem kaptunk.”*¹⁶ A gyár a Textilipari Dolgozók Szakszervezetének segítségét kérte, hogy a kultúrházán végzendő apróbb javításokra: *„a külső feltáskásodott vakolat, kijavítása és a homlokzat átszinezése, [sic!] továbbá tetőbeázások megszüntetése, ezzel kapcsolatos bádogosmunka [sic!] és mázolásra”* fordítandó összeget megkaphassa.¹⁷

Az agárdi üdülőtelep fejlesztését úgy sikerült elérniük, hogy a Római-parton lévő, az Állami Pénzverővel közösen birtokolt üdülőtelepet átadták a Pénzverőnek, és a kapott összeget az Agárdon lévő gyári horgásztanya 8 szobás üdülőteleppé fejlesztésére fordították.¹⁸ Király Erzsébet fotói között találunk is egy agár-

15 BFL XXIX. 539. 53. Csillaghegyi Lenárugyár ir.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

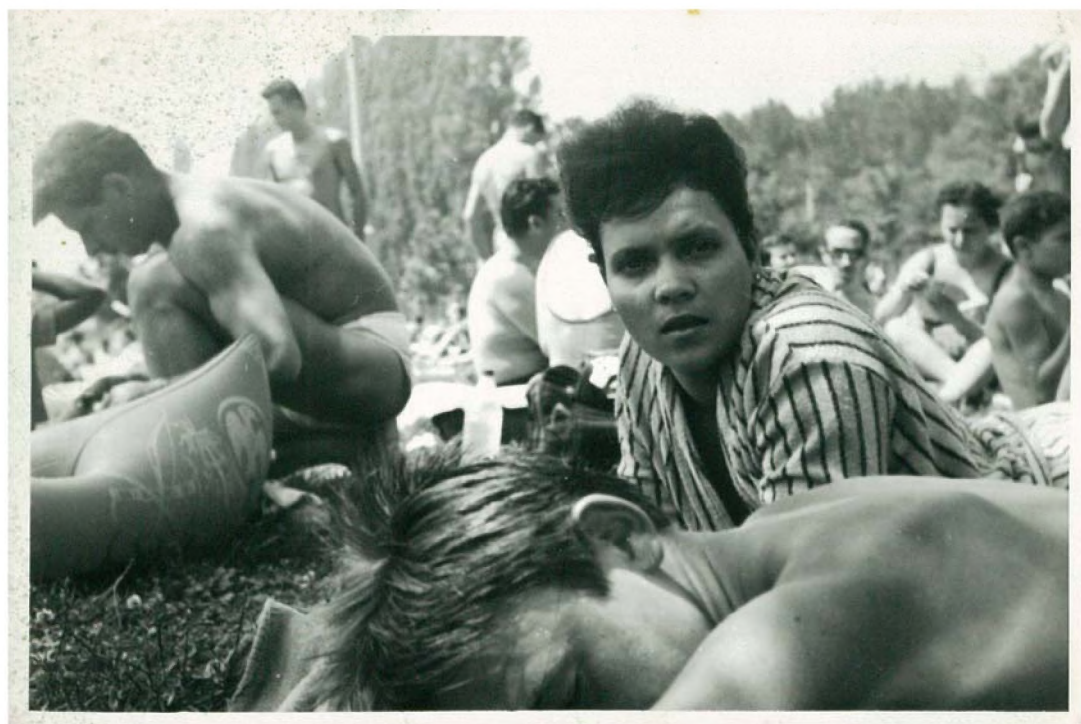

A gyárral Agárdon

di fényképet, ami az üdülőépítkezést megszemplélő gyári kirándulás alkalmával készülhetett.

A gyári szervezésű szabadidős programok mellett a baráti közösségek kirándulásai, strandolásai és a korszakban nagy népszerűségnek örvendő zenés-táncos helyek látogatása jelentették a munka utáni kikapcsolódást. Mindezekről a hagyatékban megmaradt fotók is vallanak, az amatőr fotós a piknikező társaságot és a strandolókat is megörökítette.

A visszaemlékező számos zenés-táncos szórakozóhelyet említ. Lakó- és munkahelyeinek megfelelően az 1960-as években a III. és a XI. kerületi, az 1970–1980-as években a XIV., VII. és a VIII. kerületi szórakozóhelyeket, főként kocsákat látogatta. Király Erzsébet életében az 1960-as évek viszonylag sokszínűnek mondható szabadidős szórakozása az 1970–1980-as évek fordulójára az otthoni tévénézésre és a kocsmázásokra redukálódott.

Strandon

Baráti társaságban

Magánélet

A visszaemlékezésben jól nyomon követhető Király Erzsébet társadalmi közegének, férfi–női kapcsolatainak lazasága, a rendezetlen, kusza emberi kapcsolatok sokasága, a válások gyakorisága. A visszaemlékező számtalan szerelmi, szexuális kapcsolatát eleveníti fel, részletesen kitér két házasságkötésének, majd válásainak körülményeire is, miközben az e miliőben élők társas kapcsolatainak fonákságát is sejteti. Első szexuális kalandjáról vallva remekül érzékelteti — férfi–női kapcsolatokhoz való viszonyulásának változása mellett — részben korát, részben saját helyzetét: *„Később az albérletbe az öregasszony odavett két vidéki lányt. Ettől kezdve pokoli volt ott lakni. Ellopták a pénzemet, a ruháimat. Két testvér volt, mindketten terhesek, így akarták a pasijukat megfogni. Nekem meg, ha egy fiú megfogta a kezem és simogatott, ami nem tetszett, másnap írtam neki, hogy ennyi volt. Célt nem ért el nálam senki. Igaz, Laci meg is csókolt Szegeden, de nem simogatott. A két lány közölte velem, hogy ne játsszam az álszentet, mert tudják, hogy célt értek nálam. Csak később értettem meg, hogy ők mire gondolnak. Ez annyira megviselt, hogy elmentem orvoshoz, aki azt a szégyellnivalót mondta, hogy tegyem szét a lábam, és közölte, hogy szűz vagyok és megkérdezte, hogy mi a panaszom. Mondtam neki, erről adjon papírt, hogy becsületsértésért följelentést tegyek, mire ő, hogy csak akkor adhat, ha a bíróság kéri, és újból megvizsgál. A szégyentől arra sem emlékszem hogyan mentem haza [...] Közben annyira bántott ennek a két parasztlánynak a gúnyolódása, de nem tettem feljelentést, mert nem akartam, hogy az orvos újból megvizsgáljon. Elhatároztam, hogy a Kioszkban, aki a legjobban táncol, azzal éjjel elmegyek. Felkért egy vörös hajú György nevezetű fiú. Megittam egy Bonbonmeggy likőrt, aztán közöltem vele, hogy az övé akarok lenni, de rögtön meg is bántam, mert úgy rám tapadt, mint egy pióca. Mikor mentünk az utcán közöltem vele, hogy meggondoltam magam, de sajnos nem engedett el. Bevitt a sötét szobájába és nekem rontott. Jajgattam, de nem sokat törődött vele. Iszonyú undorral hagytam ott, de másnap jött és sokáig zaklatott, hogy menjünk a Gellért-hegyre. Gondoltam világos nappal ott nem bánthat. Mikor odaértünk rengeteg szerelmes volt itt-ott a bokrokban. Elkezdett ráncigálni, én gyors mozdulattal rohantam lefelé, mint az örült, több helyen undorító alakok mutogatták magukat, mitől még rémültebben rohantam le a Gellértről.”*

Az előbb felidézett történetet követő években már a nagyvárosba került lányok — a Nők Lapja 1969. április 26-i számában említett — sztereotip visel-

kedése köszön vissza Király Erzsébet életében is:¹⁹ „Történt egy napon, hogy Budaörsön egy haver bemutatott a haverjának, akit C. Lacinak hívtak. Ő mintha teljesen belém habarodott volna, mert nagyon gavallér volt. Különböző éttermekbe hordott kajálni, persze a Fordjával. Ebből a típusból csak pár kocsi volt akkor Magyarországon. Nagyon szerette volna már, hogy jobban legyen vele, de nekem nemigen tetszett. Mikor jó piás voltam, valami üres lakhatatlan lakásba vitt. Mivel építésmérnök volt, így tudta hová lehet bemenni, hogy vágyait kielégítse. Nagyon sokszor megvárt munka után. A kollégáim irigykedve figyeltek, hogy micsoda kocsiba szállok be, ami engem nem érdekelt.” A történet ekképp folytatódik: „Pár nap múlva közölte Laci, hogy feleségével mennek nyaralni, de ne búsuljak, mert sok képeslapot fog küldeni. Azért előtte még elmentünk a Margit-szigetre ahol igazán jól éreztem magam. Olyan jókedvem volt, hogy még ő is meg volt elégedve, és csodák csodája egy vékonyka aranyláncot aggatott a nyakamba, melytől úgy meglepődtem, hogy meg sem köszöntem. Közöltem vele, hogy bizonyára nagyon drága lehetett. Erre ő összecsókolgatott.”

Számos kaland után első házasságát 22 évesen kötötte. Így emlékszik vissza a leánykérésre, a polgári esküvőre és az azt követő szerény ünneplésre: „Valamilyen elhatározás folytán a Gyurikám csinosan felöltözve megjelent nálam, és közölte, hogy mivel nincsenek szüleim, így tőlem kéri meg a kezem. Ezt követte a szülei és nagyszülei bemutatása. Az apja nem volt egy barátságos típus, az anyja annál inkább. Megbeszéltük az esküvő napját. Gyuri ide adta a személyi igazolványát, hogy én intézzem a törökbálinti házasságkötés bejelentését. Semmit nem értettem hozzá, de valahogy sikerült elintéznem. Még egy tanút is kellett keresnem. A gyárban volt egy számomra kedves gépbeállító, a Vili bácsi, aki egyszer azt kérdezte tőlem, hogy mit csináljon, hogy ne fájjon annyira a lába. Mondtam neki, hogy twisteljen, mire másnap közölte, hogy ez jó ötlet, mert használt a lábainak. Őt kértem meg, hogy jöjjön el tanúnak Törökbálintra, amit a kedvemért szívesen elvállalt.

1964. július 3-án este meglepetésemre megjelentek a törökbálinti fiúk, köztük a hódolóm is. Még gitárt is hoztak, ami életemben először volt a kezemben. Nem tudtam mit kezdeni vele, így csak énekeltük az akkori slágereket, jól éreztük magunkat, nem is sejtették, hogy másnap mi történik velem. Késő este volt már, mikor búcsúzáskor megígértem, hogy majd találkozunk. Lefekvésem előtt elgondol-

19 Említi: Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak” Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben. Budapest, 2007. 29. p. A lap említett száma a nagyvárosba került lányokat úgy mutatja be, mint akiket csak a külsőségek érdekelnek, és gyakran válnak „alkalmi babákká”.

tam, hogy már huszonkét éves vagyok, és be kell fejeznem a szélhámosságomat. Különben egy cigány megjósolta, hogy három gyerekem lesz, de utána mintha elkomorult volna az arca. Pár szem krumplit tudtam adni neki, meg kenyeret és elment. Hihetetlennek tűnt, hogy nekem három gyerekem lesz, és láttam rajta, hogy kényszeredetten közölte azt, hogy boldog leszek, én nem így éreztem.

Reggel gyönyörű napsütésre ébredtem. Készülődtem, a testhez álló, magasztott spicc kivágású piros szövetruhámot vettem fel, melyet idővel feketére festettem. Még a szomszéd albérllőknek sem szóltam, hogy esküvőre készülök, bizonyára kinevettek volna ebben a fekete ruhában. Miközben izgatottan vártam, kezdett egyre melegebb lenni, és arra gondoltam, hogy venni kellett volna vagy hét üveg sört. A kávé akkor még nem volt divatban, és nem is tudtam volna hol megfőzni. Szegény Vili bácsi ilyen messzire eljött zakóban a melegben, jól kifáradva, mert az út felfelé is vezetett. Végre megérkezett. Leültettem az ágyamra, mivel nem volt hova máshová, és csak hideg vízzel tudtam megkínálni. Mikor megpihent, nagy élménnyel mesélte, hogy a lányának mi mindent vásárolt az esküvője napján. Volt egy rozoga ébresztőórám, melyre ránéztem és kicsit megijedtem, hogy már késik a Gyuri, és szégyenben maradok a tanácsnál. De ő széles mosollyal végre megjelent az anyjával, nekik is vizet adtam. A Gyuri egy csokor virágot is hozott, de olyat, hogy ami az udvaron volt a sok gaz között, az sokkal különb volt. Végül közöltem velük, hogy menjünk már, mert késésben vagyunk. Ugye megijedtél, hogy nem jövök — mondta. Gyurinak nem akartam kedvét venni, hogy a tanácsi bejelentéstől féltem, így nem szóltam semmit.

Tűző napon baktattunk lefelé a tanácsig, ahol már vártak bennünket. Bevezettek a házasságkötő terembe, amikor is egy nő szónokolni kezdett a házasság nehézségeiről, és roppant bosszantott, hogy ebben a házasságban nekem lesz nehéz a helyzetem. Végül befejezte, és Gyuri elővette a két réz karikagyűrűt, amiről én el is felejtkeztem, hogy milyen izgatottan vettük meg. Izgalmamban nem tudtam az ujjára húzni, meg nem is tudtam melyikre kell. Következett az aláírás, nekem azt kellett írni, hogy L. Györgyné. Kifelé megszólalt a nászinduló. Már rég a buszon voltunk, mikor még mindig szólt. Ideges voltam, alig vártam, hogy a busz elinduljon. Megérkeztünk az anyósomékhöz a Lágymányosi utcába, ahol a nagymama tálalt. Kicsit megkönnyebbültem, hogy a Vili bácsi legalább megebédelt, ha már én olyan buta voltam. Nemsokára el is ment. Nem is emlékszem rá, hogy egyáltalán megköszöntem-e a fáradságát. Estefelé mi is visszamentünk Törökbálintra a kis albérletembe. Otthon mondta meg a Gyuri, hogy ami a falon van kép, az nagyon tetszik neki és azért határozta el, hogy megkéri a kezem.”

Az első férje budapesti születésű, nőtlen, XI. kerületi lakos segédmunkás volt.²⁰ A férjről, a férj bátyjáról²¹ és anyjáról egy 1958-as büntetőperes irat vall. A volt férjet, annak testvérét és anyjukat a II. XI. és XII. kerületi bíróság börtön- és pénzbüntetésre ítélte magánszemély sérelmére „*tolvajszövetségben feltöréssel elkövetett lopás*” miatt, mivel egyik sikkasztás gyanújával letartóztatott szomszédjuk lakásából mintegy hatezer forint értékben ruhaneműt és különböző használati tárgyat loptak el. Az eset pikantériáját az adja, hogy az anyós volt a társasház felügyelője.²² Az első férj végül az USA-ba szökött, feltehetően az 1970–1980-as években.

A második házasságát, amelyre kényszerhelyzete miatt került sor, 1972. február 16-án kötötte a zuglói tanácsnál. A férjről annyit tudunk meg, hogy 17 évvel idősebb, budapesti születésű, XIV. kerületi lakos, elvált fémcsiszoló munkás volt.²³ *„Pár nap múlva bejött a kocsmába egy régi barátnőm, akivel együtt dolgoztunk a szövőgyárban és szobatarásként voltam a Budafoki úti leányotthonban. Tőlem jóval idősebb volt, sűrű göndör hajú, arca mindég olyan öregecske. Nagyon megörültünk egymásnak, és mondta, hogy itt laknak nem messze, menjek hozzájuk. El is mentem. Örömmel számolt be arról, hogy negyven évesen szülte a gyermekét, ami nagyon veszélyes volt, ezért szülés után kivették a méhét, de most nagyon boldog. Azt hiszem, négy-öt éves lehetett a kisfiú. Ott volt az édesanyja. Valóban egy megtört, de kedves és mindent megbocsátó idős asszonnak nézett ki. Engem szívesen látott, vendégként fogadott. Beszélgetés közben iszogattunk, amitől én elálmosodtam, ezért Icaék lefektettek. Másnap még ittunk és így elég mámorosan mentem be dolgozni. A vezetőnő észrevette, és egy zárt borítékot adott a kezembe, hogy azzal menjek be a központba. Ott helyben felbontottam és elolvastam. Az volt benne hogy részegség miatt nem tartanak igényt a munkámra. Ezt eltéptem, blokkot váltottam fél deci cseresznyére és mosolyogva közöltem mindenkivel, hogy délután visszajövök és férjhez megyek a P-hez. Erről a paliról csak annyit tudtam, hogy kopasz, de nem csúnya. Tőle kaptam a legtöbb borra-valót. P-nek hívják és egy szenes tróger volt a barátja, aki mindég vele volt. A P.*

20 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára XXXIII.1. V. kötet Polgári anyakönyvek másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Házassági anyakönyvek Törökbálint (1953–1970)

21 L. Ferencet tiltott határátlépés miatt fél év börtönbüntetésre ítélte a II., XI. és XII. Kerületi Bíróság 1961 decemberében. BFL XXV.46.a. II-XI-XII. Kerületi Bíróság iratai. Büntetőperes iratok. 2664/1961.

22 BFL XXV.4.a. Fővárosi Bíróság iratai. Büntetőperes iratok. 853. doboz, 6463/1958.

23 BFL XXXIII.1.a. Állami anyakönyvek másodpéldányai. 5041. kötet. XIV. kerület Házassági anyakönyv, 1972.

tőlem jóval idősebb, ápolt, tiszta és csinos volt [...] Délután már P.-ék ott voltak a kocsmában. Jókat iszogattunk, és mondtam a P-nek, hogy hozzá akarok menni. Először meglepődött, de mikor elindultam vele őhózzá, akkor már megnyugodott, hogy komolyan gondolom. Sejtelve sem volt, hogy csak érdekből teszem mindezt, hisz nem volt hol nyugodtan aludnom, sem munkahelyem. Egészségileg sem álltam jól, azonkívül arra is gondoltam, hogy rég elváltam, büszkeségből lemondtam a L. névről és kellene nekem már egy név is. Így aztán elvezetett Zuglóba, ahol egy egyszobás lakása volt, de ez nem tántorított el az elhatározásomtól.”

Első házasságának a férj rendszeres kimaradozásai, szerelmi kalandjai — ami később a feleség részéről is jelentkezett — vetettek véget. A második házasság végére a férj erőszakossága tett pontot: „Mikor szabadnapos voltam, általában akkor csináltam meg a nagymosást. Az udvar végén volt egy közös szárítókötél és oda teregettem. Egyszer azonban, amikor be akartam menni az ajtón, nem nyílt, mert részegen hazajött és kizárt. Hiába szóltam, hogy engedjen be, nem nyitott ajtót én meg addig nyomkodtam, míg betört az üveg és elvágta a karom. Ekkor beengedett, és egy nagy kés volt a kezében, a másik kezével meg úgy megütött, hogy elestem. Összehívta a szomszédokat, hogy nézzenek meg, a földön fekszem olyan részeg vagyok. Nagy nehezen, néhol kék-zöld foltosan feltápáskodtam, lemostam a karomról a vért, és elmentem az orvoshoz, de magammal vittem a naplóimat is, mert megtalálta a fényképet is, amit váratlanul szereztem vissza tőle. Lementem a kocsmába, és Margitkának odaadtam, hogy tegye el, és mondtam neki, hogy nem tudom, hogy mikor megyek be dolgozni, mert a Kopasz balhézik velem.”

Király Erzsébet összesen háromszor esett teherbe, két esetben a férjétől és egyszer egyik szeretőjétől. Egyik esetben sem akarta megtartani a gyermeket, így kétszer hivatalosan kórházban, egyszer egy „zúg” nőgyógyásznál került sor az abortuszra. A lakás szűkösségére — ugyanis az anyósával és sógorával éltek együtt — illetve első férje „linkségére” hivatkozott, azonban a feltételezésem szerint leginkább attól félt, hogy a megszületendő gyermeke hasonló sorsra jut, mint ő.

A visszaemlékező a harmadik terhesség-megszakítására így emlékszik vissza: „Nagyon hosszúnak tűnt a nyaralásuk, de végül egy reggelen munkába menet a Muskátlí vendéglő előtt állt boldog mosollyal, amit igyekeztem ingerülten lehervasztani azzal, hogy értésére adtam gyakori rosszullétemet, amely a terhesség jele. Volt rádió az autóban, mely egy akkori slágert, „Sárka egy kicsikét butácska” című dalt gyakran sugározta, mint minden felkapott új dalt, mely a Lacinak nagyon tetszett mondván, hogy ez pont rám illik. Ezen mosolygott, míg én dühöngtem.

Pár hét elteltével közölte velem, hogy van egy maszek orvos, és elvisz hozzá. Szemrehányó szavakat vágott hozzám, hogy mitől félek, talán attól, hogy elveszi

tőlem, vagy nem bírom felnevelni, pedig ő hajlandó volna támogatni. Nem érdekelt, mit mond, csak mihamarabb meg akartam szabadulni a babától. Már két hónapos terhes voltam, mikor látta idegállapotomat, és elvitt dr. B. György szülész-nőgyógyász szakorvos lakására, aki a VIII. kerületben lakott. Ezer forintot kért. A Penicillint nekem kellett kiváltani száz forintért mondván, hogy én is fizessek valamit. 1969. július 15-én, mikor beléptem a szobába, egy banya kinézetű ápolónő — de inkább takarítónőnek nézett ki — fogadott. Az orvos olyan Laci korú volt, de csinosabb. Nyugtatót, és kért, hogy jó kislány legyek. Felfektetett, a banya, valahonnan elővett egy csomó kínzószerszámot, amitől igen megijedtem, és rám szólt a doki, hogy senkinek ne áruljam el, amit itt látok. Arra viszont nem számítottam, hogy nem kapok fájdalomcsillapítót, hanem „elevenen” végzik munkájukat. Már azt gondoltam a fájdalomtól, hogy az egész belső részemet kiszedik. Nagyon nyöszörögtem, az orvos meg a banya csitítgatott. Mikor végre végeztek velem, az orvos megszúrt egy tűvel. Hiába szenvedtem, láttam, a Penicillint nem adta be. Már föl kellett volna kelnem, de nem bírtam, ezért ők fektettek le egy ágyra, miközben hallottam, hogy Laci idegesen beszólt valamit. Már számára is hosszúnak tűnt az idő. Még egy kicsit pihentem, azután Laci bejött értem, gyorsan rátámaszkodtam, de a doki azt mondta, hogy nehogy lifittel vigyen le, mert az számomra nem jó, de én nem bírtam lábra állni, így lifittel vitt le.

Egész nap szakadt az eső, ezért nem tudott a kocsival a Kassai utcába a sárban behajtani, így az ölébe vitt haza. Az udvaron úgy ölelt át, mintha nagyon szeretnének egymást, hogy a háziak ne vegyenek észre semmit. Csöndben lefektetett, és kicsit aggódva elment. Reggel vonszolva magam beértem a munkahelyre. Szerencsémre csak a 41-es villamosig kellett gyalogolnom, és pont a gyár előtt állt meg. Mikor Éva meglátott, nagyon megijedt. Elmeséltem neki mi történt, mire ő azt mondta, lehet, hogy azok a szerszámok nem voltak sterilek, így megtörténhet, hogy hashártyagyulladást kapok. Nagyon rendes volt, helyettem is dolgozott csak, hogy a székről nem mozduljak.

Alig vártam, hogy hazaérjek. Mire jött Laci, teljesen belázasodtam. Ijedten elsietett, nem volt könnyű a Kamaraerdőből a városba sietni lázcsillapítóért, de azért beszerezte. Kb. két hét múlva kellett jelentkezni a dokinál, aki közölte, hogy őt azonnal értesíteni kellett volna. Talán jobb is lett volna, mert akkor biztos beadta volna a Penicillinemet az a piszok alak. Később még elmentünk a Margit-szigeti szabadtéri moziba, és Laci egy csomó kispárnát rakott alá, nehogy megfázzak. Mikor körülnéztem, döbbenetesen vettem észre egy senkiházi alakot, akit felismertem. Ez az alak egy alkalommal, mikor az Egerszegi étteremben voltam táncolni, berúgott, aztán lecipelt egy pincébe télvíz idején és ott levetkőztetett. Mikor ez eszembe jutott, gyűlölettel néztem rá, erre eltűnt. Persze mindez észre-

vétlenül történt, mert nyugodtan néztük végig a „Húsz óra” című izgi filmet. Aztán Laci a kocsijával szokásosan hazavitt, de még mindig ilyen betegen járkáltam dolgozni is. Ezek után én már nem akartam többé vele járni, ezt ő észre is vette, és eltűnt az életemből.”

Deviancia

Az 1970-es évek közepétől folyamatos marginalizálódás figyelhető meg Király Erzsébet életében. Ezekben az években a statisztikákban is egyre növekvő tendenciát mutató alkoholizmusról, depresszióról és öngyilkosságról vall a visszaemlékező, melyek nem csak őt, hanem közvetlen környezetét, társadalmi közegét is komolyan érintették. Az ő esetében az öngyilkossági hajlam már egész fiatal korában jelentkezett, alig került a nagyváros forgatagába 1959-ben, amikor először felmerült az öngyilkosság gondolata: *„Sajnos volt időszak mikor Évikével gyengeség lett úrrá rajtunk, valahogy nem találtuk a helyünket, és kimentünk a hév megállóba, hogy elé vetjük magunkat. A gyárban ezt megtudták, és jobban ránk figyeltek, de mi szívtuk az Ötéves tervet és a Sport cigit, minden nap vettünk négy-öt szál cigit. K. Ili is a gyár környékén lakott, odamentünk hozzá, ahol a háziasszony vetetett velünk a saját borából fél litert és ezt kortyolgattuk, miközben zene szólt a rádióban, és elkezdtünk Évával sírni, Ili meg mosolygott rajtunk. Most jutott eszembe, hogy a „Ciao-bambinot” játszották és ezen sírtunk.”* Röviddel ezután tényleges öngyilkosságot kísérelt meg: *„Közben az öregasszony azt mondta nekem, hogy szerezzek neki még egy albérlő csajt, mert a fürdőszobát is beállítja úgy, hogy lehessen ott is aludni, és így több pénze lesz. Én szereztem is, de olyan piszok volt a csaj, hogy több lakbért ígért csak azért, hogy elzavarjon minket. Így egy kora reggelen Ili még nem volt otthon, valahol szórakozott, rám tört egy nagy konyhakéssel, hogy azonnal csomagoljak, mert ha nem belém „mártja”. Eszeveszetten csomagoltam, és pillanatok alatt a kapu elé lettem kizárva, és vártam Ilit. Nagy nehezen megérkezett, közöltem vele, hogy ne menjen be, mert az öreglánynál kés van. Elment rendőrért, aki piros pozsgás mosolygó arccal közölte, hogy nem tud segíteni rajtunk, persze mert ez a piszok is belém volt esve és azt gondolta, hogy most biztos hozzá költözöm. Nem volt mit tenni, egy ismerőshöz betettük a cuccainkat, és kezdtünk a városban csavarogni. A hapsik fizettek, utána meg leléptünk. A Nyugatiban aludtunk, a vécében, megmosakodtunk, és mentünk dolgozni. Közben az órámat kölcsönkérte egy csaj, többé nem láttam. Aztán egy csaj megengedte ötszáz forintért, hogy egy éjszaka ott aludjak nála.*

Közben Ili palizott, sokszor elkerültük egymást. Egy fiú el akart vinni magához, de az Árpád-híd parijánál „jóban” akart lenni velem, de ebbe nem egyeztem bele, ezért össze-vissza rugdosott és otthagytott. A Duna-parton találtam egy nagy henger betont, odabújtam és elaludtam, hajnalba majd megfagytam. Napközben bejártam az összes gyógyszer tárat, és összegyűjtöttem egy csomó Sevenaletta-t, amit még gyerekkoromban kellett szednem. Bementem a Flórián presszóba, találkoztam Ilivel, de elment az akkori pasijával. Lementem a Duna-partra, nem láttam senkit és kezdtem beszedegetni a gyógyszereket, és a kezemmel merítettem vizet, hogy le bírjam nyelni. Utána lefeküdtem el is aludtam. Nem tudom mennyi idő telt el, de arra ébredtem, hogy rendőrök és mentő van körülöttem. Dühös voltam, de tehetetlen, így szépen beszállítottak a Korányi Kórházba.”

Ez a hajlam az idő múlásával, a problémák fokozódásával, az alkohol gyakoriabb fogyasztásával egyre csak nőtt, számos alkalommal számol be öngyilkossági kísérletről: „Sokat veszekedtünk. Elvette a lakáskulcsot, mert egyszer magamra engedtem a gázt, már félig alélt voltam, mikor bevonszolt az ágyra, mit sem törődve állapotommal. Elvégezte rajtam a dolgát és trágár szavakkal hagyott az ágyban. Következő alkalommal összegyűjtöttem a Sevenaletta tablettákat, de azon az estén nagyon soká jött haza. A kapu előtti padon ültem és vártam. Végre megérkezett, láttam a kárörvendő képét, gyorsan bementem a vécébe, lehúztam a vizet és azzal szedegettem be a gyógyszereket. Már sokkolta a vécében való tartózkodásom, így rám nyitott, a maradék gyógyszert kikapta a kezemből, de nem ijedt meg nagyon, mert ágyba ráncigált. Félig már aléltan voltam, nem igen számítottam neki, elvégezte a dolgát, és utána ráncigálva vitt a Fehérvári úti SZTK-ba, ahol felháborodva közölte az orvossal, hogy míg ő dolgozni volt, én öngyilkosságot kíséreltem meg. Akkor a Korányi Kórházban tértem észhez. Pár nap múlva kiengettek a szokásos papír aláírásával, hogy többé nem leszek öngyilkos.”

Egy másik, az 1970-es évek második felében történt kísérletéről így vall: „Később a G. hol jött, hol nem. Természetesen nélküle is eljártam szórakozni, és új partnereim is voltak. Egyszer a feleségével jött a kocsmába, mikor én az öltözőben voltam. A takarító csajt küldte be, hogy most ne menjek ki. Máskor meg nyitás előtt az öltözőbe utánam jött egy nő, a G. felesége, hogy elcsábítottam az urát. A főnök alig bírta kituszkolni, mert nekem akart jönni és fenyegetett. Volt olyan eset, hogy az asszony kijött Ecserre, de mi éppen akkor szórakozni voltunk. Kezdtem unni ezt az egészet. Vettem egy üveg Vermutot, volt egy csomó gyógyszerem, mind bevettem. Kezdtem lassan mocorogni, és talán mosolyogtam is a boldogságtól, mert úgy éreztem, hogy G. szorosan mellettem van és szerelmesen átölel. Pontosan nem tudom meddig élveztem ezt a mámort, mikor kinyitottam a szemem és kezdtem keresve tapogatni a G.-t. Hihetetlen pislogásba kezdtem, mert

nem tudtam hol vagyok és hová lett a G. Valaki szólt hozzám, hogy hogyan érzem magam, de nem tudtam válaszolni. Lassan azt vettem észre, hogy egy rácsos ágyban vagyok. Eszembe jutott, mit tettem, és azt gondoltam megint a Korányiban, vagyok, azonban a többi beteg mondta, hogy ez a Honvéd kórház. Egy nővér jött be, közölte, hogy egy fiatalember érdeklődik hogylétem felől. Tudtam, hogy nem lehet más csak a G. Kicsit erőre kaptam, és kicsit nehezen, de sikerült a rácsot leengednem, amit a nővérek visszahúztak. Ahogy eltűntek, én újból lenyomtam a rácsot.”

G. és felesége is öngyilkosságot követett el, amibe a férfi bele is halt: „Aztán volt egy bolond ötlete. Elvitt a lakásukra, és a felesége otthon volt. A kislány ugyanúgy nézett ki, mint az anyja, kissé elálló fülekkel. A kisfiú megismert, és megpuszilgattam a gyönyörű arcocskáját. Az asszonyon észrevettem, hogy valami nincs rendben. Elmondta, hogy átengedi a G.-t, de tudomásomra hozta milyen betegségei vannak. A G. nevetett és azt mondta az asszonynak, hogy őt szereti, engem meg imád. Untam a civódást és jönni akartam haza, de a G. nem akart velem jönni, mire azt mondtam, hogy újból öngyilkos leszek, ha nem jön velem. Rossz előérzetem volt reggel és neki is. Siettem haza, mire kiderült, hogy az asszony öngyilkos lett, és ugyanúgy habzott a szája, mint nekem, a Korányiba került.”

Király Erzsébet szeretője, G. haláláról így számol be: „Épp nem volt rumli, mikor egy csoport bejött és egyenesen hozzám jöttek. Haragosan közölték velem, hogy a Józsi meghalt miattam. Átkoztak, miközben én levegő után kapkodva először nem értettem, hogy miről van szó. Egy vénasszony különösen átkozott és kérte, hogy adjam vissza a nagypárnát, amit a G. kihozott hozzám Ecserre. Elámultam ezen, és végül én is megszólaltam, hogy az aranyláncom melyiküknél van. Kutatva néztem mindegyik nyakát, de könnyes szemeimmel nem ismertem föl rajtuk a láncom. Az öregasszony addig pofázott, míg idegességembe megfogtam a platót és korszókkal együtt rá akartam borítani, mikor valaki hátulról elkapta mind a két kezem. Ez a pizsok vénasszony odébb állt, és a mellettem dolgozó kávéfőző és büfés kolléganőmmel kezdett bájcevegni. Dühöm a plafonon volt, mire a vezetőnő próbált csillapítani, és lefogta a kezem. Azután azt mondták, hogy szerencsém van, mert egy levelet találtak a Józsi zsebében.”

Király Erzsébet fiatal korában kényszerhelyzetbe kerülve, szálláshiány, rendezetlen viszonyok miatt egyetlen megoldást az öngyilkosságban látott.²⁴ Idősebb korában már az egyre gyakoribb alkoholfogyasztásból eredő depresszió volt

24 A fiatalkori öngyilkosság és a család, valamint a rokonság hiánya közötti összefüggésről lásd Kopp Mária–Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot. Budapest, 1995.

Ecseren

az indikátora: „... csak mikor már nem bírom legyőzni a gyengeségem, akkor szoktak ivászati rohamaim lenni, és utána mindég az öngyilkosság gondolata foglalkoztatott.”²⁵ Saját és környezete alkoholfogyasztási szokásairól is részletesen beszámol, sőt ezt a fajta magatartást még a hagyatékban megmaradt fotók is elég nyersen tanúsítják. Természetes a társasági, szórakozási összejövetelek alkalmával elfogyasztott ital, a paraszti és a munkásközösségekben is fontos szerepet töltött be az alkohol.²⁶ Azonban ebben a társadalmi körben, egyénileg vagy közösen, bármiféle tevékenységet — költözködés, véletlen találkozó — örömet és bánatot alkoholfogyasztás koronázott a nők esetében is, sőt aztán maga az alkoholfogyasztás jelentette az alkalmat, a közös tevékenységet. Király Erzsébet életében is a kezdeti alkalmoszerű alkoholfogyasztás egyre sűrűbb „rutinná” vált: „Később Évával elkezdtünk inni Raki Rushi pálinkát, amit becsempésztünk. Egy fél liter harminchat forint körül volt. Mondhatom jól rászoktunk. Bejárt hozzánk Sz. Laci is munkáért, jó vicces srác volt, és szimpatikus. Elvitt valahová inni. Piásan elmentem a lakására, és ott folytattuk a piálást zene kíséretével, amit a rádió sugárzott.”

Fokozódó italozása ugyan lehet, hogy csak utólag, az emlékei leírásakor, de tudatosult benne: „Italozásom sajnos akkor döbbsített meg, mikor hazavittem először egy féldecis kisüveg pálinkát. Később csak gyűjtöttem a különböző fazonú kisüvegeket, és jó darabig megmaradtak, mikor felgyülemlett bennem minden tehetetlenségem, a szórakozásom a kisüvegek tartalmi fogyasztása volt. Szerencsémre akkortájt nem voltak öngyilkossági gondolataim.” Nyilvánvalóan ezt később vendéglátós munkahelye és az ehhez társult társadalmi miliő is erősítette: „Később, ahogy eljárogattunk a Tücsökbe, a vezetőnő felajánlotta, hogy odamehetek felszolgálni, de ott csak italok voltak. A már ismert pincérnővel kétfelé osztottuk a palackot és dolgoztunk. Azonban estefelé annyian fizettek nekem, hogy berúgtam és a vezetőnő elzavart. Sírva mentem haza. A P. próbált nyugtatni. Később jutott eszembe, hogy a pálinka helyett vizet kellett volna innom, nem vettem észre a vendégek. Szégyenemet alig bírtam kiheverni, de megpróbálkoztam a pinceborozóba a főnökkel beszélni. Őt K. Andrásnak hívták egy alacsony, köpcös ember volt, a helyettese K. Endréné, Margitka volt. Az ott dolgozó két lány

25 Az alkoholizmus és az öngyilkosság összefüggéseiről lásd Elekes Zsuzsa–Paksi Borbála: *Lelkiünkre ül a politika?* In: Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig. Szerk.: Valuch Tibor. Argumentum–Osiris, Budapest, 2004. 1069–1079. p.

26 A hazai alkoholfogyasztás változásáról és az antialkoholista mozgalomról lásd Balázs Géza: *Pálinkázás munka közben*. In: *Munkástörténet — munkásantropológia*. Szerk.: Horváth Sándor, Pethő László, Tóth Eszter Zsófia. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 53–61. p.

nem tetszett nekik, így mehettem. 1972. március 24-én elmentem az Észak-pesti VLV. Központjába,²⁷ a Rottenbiller utcába elintézni a felvételt, az egészségügyi könyvet és az erkölcsi papírokat. Reggel 5 órakor nyitottunk. A kolleganőmet Ibi-nek hívták, nagyon jól megvoltunk. Megengedték, hogy nyitás előtt igyunk egy stampedli italt, és a vezetők is ittak. Eszembe sem volt soha, hogy napközben igyak.”

Alkoholfogyasztása idővel addig fokozódott, hogy sűrű italozásai miatt küldték el munkahelyeiről: *„A sok italozásom miatt valamennyi kocsmában — ami a körzethez tartozott, mindenhol — dolgoztam, rövid idő után elküldtek.”* Kocsmázásaira így emlékszik vissza: *„Gyakran eljártam az ecseri kocsmákba, és ha már jó pár féldecit megittam, akkor sokat snóbliztam²⁸ a fiúkkal. Részezeskedésemet félreértették, ezért elég gyakran molesztáltak.”* Ez a fajta magatartás az idő múlásával, a fizikai állapot romlásával már csak elvétve tűnik fel Király Erzsébetnek az 1990-es évekre vonatkozó bejegyzéseiben.

A fennmaradt személyes iratok és levéltári dokumentumok segítségével kivételesen sokrétű betekintés kapunk egy olyan nagyvárosi szocio-kulturális közegbe, melyről személyes irat szinte nem maradt fenn, a puzzle összerakása kizárólagosan a levéltári dokumentumok alapján szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik, és a levéltárakban fellelt, névtelen kisemberekre vonatkozó iratok csupán a születési, halálozási, házassági, válási, büntetőügyek makroszintű statisztikáiban jelennek meg. A különféle iratok összefércelésével rejtett mikrovilágok és e közeg névtelen kisembereinek élete, léthelyzetei válnak láthatóvá és elevenednek meg előttünk.

27 Észak-pesti Vendéglátóipari Vállalat.

28 Egyfajta érmejáték.

Tartalom

Tanulmányok

Hlbocsányi Norbert

Színház és vállalkozás

Az Unió Rt. és a pesti pénzoligarchák 139

Fehér Csaba

A Sorg-család és a vállalatbirodalom rövid története 199

Közlemények

Grexa Izabella

„Vidéki kislány Pesten”

A nagyvárosi normakövetés és normaszegés egy élettörténeten
átszűrődő valósága 241

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r.,
vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.